

Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова
Филологический факультет

**ДОМИНАНТЫ
СЕРБСКОЙ КУЛЬТУРЫ**

**МАТЕРИАЛЫ
II НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ СЕРБИСТИКИ**

Издательство Московского университета
2021

УДК 811.163.41:811.161.1
ББК 81.416.4:81.411.2
Д 66

К 80-ЛЕТИЮ ФИЛОЛОГИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА

Печатается по постановлению
редакционно-издательского совета
филологического факультета МГУ имени М.В. Ломоносова

Рецензенты:
к.ф.н., доцент *Г.П. Тыртова*
М.Г. Обижаева

Д 66 **ДОМИНАНТЫ СЕРБСКОЙ КУЛЬТУРЫ: МАТЕРИАЛЫ II НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ СЕРБИСТИКИ** / сост. Е.И. Якушкина. — Москва : Издательство Московского университета, 2021. — 153, [1] с. — (Электронное издание сетевого распространения).

ISBN 978-5-19-011691-5 (e-book)

Сборник содержит статьи студентов и аспирантов — участников II научно-практической школы сербистики «Доминанты сербской культуры» (МГУ имени М.В. Ломоносова, филологический факультет, 6–10 ноября 2020 г.). Статьи посвящены проблемам сербского языкознания, литературоведения, культурологии и искусствоведения, а также вопросам сопоставительного изучения сербского и русского языков. Книга предназначена для специалистов — филологов, культурологов, в том числе студентов и аспирантов, русистов и славистов.

Ключевые слова: сербистика, сопоставительное изучение сербского и русского языков

УДК 811.163.41:811.161.1
ББК 81.416.4:81.411.2
Д 66

ISBN 978-5-19-011691-5 (e-book)

© Филологический факультет
МГУ имени М.В. Ломоносова, 2021

СОДЕРЖАНИЕ

От составителя	4
Лингвистика	5
<i>Багликова К.А. (МГУ им. М.В. Ломоносова) Анализ русских и сербских фразеологизмов с лексемами, обозначающими огонь (серб. ватра), на компонентном уровне</i>	5
<i>Бојовић Т.Д. (Филолошки факултет Универзитета у Београду) Григорије Божовић о Светом Сави: трагом значајне монографије о првом српском просветитељу и архиепископу</i>	16
<i>Јакшић Перовић И.З. (Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу) Партицип садашњег времена у руском језику и његови српски еквиваленти</i>	22
<i>Каприелова В.В. (МГУ им. М.В. Ломоносова) Изучение лексики близкородственных языков (на примере русского и сербского)</i>	35
<i>Кузина Т.И. (МГУ им. М.В. Ломоносова) Функциональные эквиваленты в русском и сербском языках (на примере описательных предикатов)</i>	40
<i>Митић А. (Филозофски факултет Универзитета у Нишу) Одлике призренско-јужноморавског дијалекта српског језика и истраживања изговора африката на подручју Власотинца</i>	46
<i>Пајић Олах Ж.С. (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду) Фонетско-фонолошке и морфолошке карактеристике језика старца Симеона (XII век)</i>	60
<i>Реџић А. (Балканолошки институт САНУ) Бошкачки језик. Питање творбе</i>	72
<i>Шаровић С. (Филолошки факултет Универзитета Црне Горе) Фразеологија у стваралаштву Матије Бећковића</i>	84
<i>Штин З.А. (Нижегородский государственный университет им Н.И. Лобачевского) Использование грамматических синонимических конструкций при переводе художественных текстов с близкородственных языков (на материале русского и сербского языков)</i>	96
Литературоведение	100
<i>Дегтярева А.Н. (Российский государственный университет им. А.Н. Косыгина) Концепт 'ночь' в творчестве Б. Радичевича</i>	100
<i>Ђорђевић Н.З. (Филолошки факултет Универзитета у Београду) О неким чиниоцима исихазма у Цамблаковом грађењу лика Светог краља Стефана Дечанског</i>	104
<i>Лагутова А.С. (Российский государственный университет им. А.Н. Косыгина) Концепция героического в русских и сербских художественных текстах и культуре (образ Николая II и царя Лазаря)</i>	123
<i>Марић А. (Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци) Музички елементи у дубровачким пасторалним драмама XVI вијека (Ц. Држић, М. Ветрановић и Н. Наљешковић)</i>	130
<i>Славгородская Е.Е. (Санкт-Петербургский государственный университет) Образ Испании в травелогах Йована Дучича и Растко Петровича</i>	138
<i>Тарабрина В.И. (Православный Свято-тихоновский гуманитарный университет) Идеино-художественное своеобразие работы Арчибальда Райса «Слушайте, сербы!»</i>	146
<i>Филягина Е.А. (Российский государственный университет имени А.Н.Косыгина) Репрезентация сербского фольклора в поэзии Бранко Радичевича</i>	150

От составителя

В настоящем сборнике публикуются рекомендованные к печати доклады участников II научно-практической школы сербистики «Доминанты сербской культуры» (МГУ им. М.В.Ломоносова, филологический факультет, 6–10 ноября 2020 г.).

Авторы – студенты и аспиранты филологических факультетов Московского, Санкт-Петербургского университетов, РГУ им. А.Н.Косыгина, Баянлукского, Белградского, Крагуевацкого, Новисадского университетов, университета Черногории, а также Сербской академии наук. Большинство авторов – сербисты, но некоторые студенты из России по своей основной специальности являются русистами, совмещающими изучение сербского языка с основным направлением своих исследований.

Основная тематика вошедших в сборник работ – лингвистическая. Ее составляют диалектология, история языка, фразеология, лингвокультурология, сопоставительное изучение сербского и русского языков. Несколько статей посвящены проблемам сербской литературы.

Статьи публикуются в авторской редакции.

К.А. Багликова
(МГУ им. М.В. Ломоносова)
Научный руководитель: к.ф.н. Якушкина Е.И.

АНАЛИЗ РУССКИХ И СЕРБСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С ЛЕКСЕМАМИ, ОБОЗНАЧАЮЩИМИ ОГОНЬ (СЕРБ. *ВАТРА*), НА КОМПОНЕНТНОМ УРОВНЕ

Аннотация: В статье анализируются русские и сербские фразеологические сочетания, в состав которых входят лексемы огонь и ватра с точки зрения их компонентного состава. Устойчивые сочетания делятся на частичные и полные аналоги, частичные и полные эквиваленты и безэквивалентные. В ходе работы также выделяется общая для носителей русского и сербского языков культурная информация, сохранившаяся в языке.

Ключевые слова: фразеологизмы; лингвокультурология; межъязыковой уровень; эквиваленты; аналоги; безэквивалентная лексика; культурный стереотип.

Язык и культура постоянно взаимодействуют друг с другом и оказывают непосредственное влияние друг на друга. Это непрерывный процесс, который начался в тот момент, когда появилось человеческое общество, продолжается до сих пор и завершится только с гибелью всего человечества.

Возникновение процесса взаимопроникновения языка и культуры напрямую связано с человеком. Он – живой «связующий компонент» между этими двумя явлениями, ведь он является носителем, создателем и потребителем языка и культуры. Произнося звуки, складывая их в слова, которые затем образуют полноценное высказывание, мы сами не замечаем, как вплетаем культурную информацию в нашу речь.

Таким образом, «язык теснейшим образом связан с культурой: он прорастает в нее, развивается в ней и выражает ее» [Маслова 2001: 76]. Этот факт не раз констатировался известными филологами. Однако важно понимать, что не все единицы языка содержат явное культурное ядро. Поэтому для того чтобы выявить связь между языком и культурой определенного народа, необходимо прежде всего обратиться к фразеологическому составу языка, к «наиболее самобытному его явлению» [Ройзензон 1977: 116].

Известный русский языковед Б.А.Ларин писал: «Фразеологизмы всегда косвенно отражают воззрения народа, общественный строй, идеологию своей эпохи. Отражают – как свет утра отражается в капле росы» [Ларин 1956: 12].

Сравнивая фразеологизмы двух или более языков (родственных или неродственных) можно выявить общие и различные не только языковые, но и культурные черты. Прежде всего это связано с тем, что фразеологические сочетания, как отмечалось ранее

многими исследователями, представляют собой «национально специфические единицы языка, аккумулирующие культурный потенциал народа» [Добровольский 1997: 37].

Для того чтобы выявить некоторые характерные культурно-национальные черты в данном случае необходимо сравнить фразеологические сочетания на межъязыковом уровне. Исследованию проблемы выделения типов межъязыковых отношений посвящено множество научных работ. Так, например, Е.Ф. Арсентьева в своей работе «Сопоставительный анализ фразеологических единиц» опирается на работы таких ученых, как Л.Ф. Миронюк, Д. Дашдаваа, В.Ф. Скнар, А. Нарзикулов и т.д. Проанализировав все предложенные ими классификации типов межъязыковых отношений, исследователь приходит к выводу, что «наиболее правомерным можно считать рассмотрение ФЕ в трех аспектах: семантическом, структурно-грамматическом и компонентном» [Арсентьева 1989: 96].

В данной работе мы предлагаем сравнить русские и сербские фразеологизмы с точки зрения компонентного уровня, который «предполагает выявление тождественных, близких по семантике или разнородных элементов в составе сопоставляемых фразеологизмов» [Арсентьева 1989: 97].

Согласно Арсентьевой, компонентный уровень включает в себя три типа отношений:

- 1) фразеологические эквиваленты (полные и частичные);
- 2) фразеологические аналоги (полные и частичные);
- 3) безэквивалентные фразеологические единицы [Арсентьева 1989: 97].

Под «фразеологическими эквивалентами» мы вслед за Арсентьевой понимаем «разноязычные ФЕ с тождественной семантикой, структурно-грамматической организацией и с тождественным компонентным составом» [Арсентьева 1989: 97]. В зависимости от совпадения сравниваемых фразеологических единиц в плане выражения выделяют полные (абсолютное совпадение) и частичные (незначительные расхождения) эквиваленты.

Под «фразеологическими аналогами» мы, основываясь на работе Арсентьевой, понимаем «ФЕ, выражающие одинаковое или близкое значение, но характеризующиеся полным различием или приблизительным сходством внутренней формы» [Арсентьева 1989: 106]. Аналоги также могут быть полными (приблизительное структурно-грамматическое сходство и наличие одной одинаковой лексемы в составе) и неполными (приблизительное структурно-грамматическое сходство и разный набор лексем).

В данной работе мы предлагаем рассмотреть русские и сербские фразеологизмы с компонентом **ОГОНЬ** и **ВАТРА** на компонентном уровне, выявить полные и частичные фразеологические эквиваленты и аналоги, обнаружить безэквивалентные единицы и проанализировать полученные результаты.

На начальном этапе нашего исследования мы составляем список сербских и русских фразеологических единиц (данные получены из толковых и фразеологических словарей обоих языков) и затем распределяем их по идеографическим группам с целью выявления сходных семантических связей внутри каждого отдельного из анализируемых языков.

Согласно данным словаря Матицы Сербской [МС 1967], РСАНУ (Речник српскохрватског књижевног и народног језика) [РСАНУ 1962] и фразеологического словаря Дж. Оташевича [МСФР 2007], в сербском языке можно выделить тридцать восемь фразеологических единиц, в состав которых входит лексема *ватра*. Таковыми фразеологизмами являются:

- 1) **<СКОЧИТИ (БИТИ СПРЕМАН, ИЋИ)> [ЗА НЕКОГА] <И> У ВАТРУ И У ВОДУ** – ‘быть готовым жертвовать собой ради кого-то; быть/оставаться в большой опасности из-за кого-то; быть кому-то очень преданным’;
- 2) **БЕЖАТИ КАО ОД ВАТРЕ** – ‘бежать от чего-то, боясь большой опасности’;
- 3) **БИТИ (НАЋИ СЕ / НАЛАЗИТИ СЕ) ИЗМЕЂУ ДВЕ ВАТРЕ** – ‘иметь угрозу с двух сторон, находиться между двух огней’;
- 4) **БИТИ НА ЖИВОЈ ВАТРИ** – ‘мучиться’;
- 5) **БОЈАТИ СЕ (ПЛАШИТИ СЕ, ЧУВАТИ СЕ) [НЕКОГА, НЕЧЕГА] КАО ЖИВЕ ВАТРЕ** – ‘очень бояться кого-то или чего-то’;
- 6) **ВАДИТИ (ИЗВЛАЧИТИ, ВУЋИ) <ВРУЋЕ> КЕСТЕЊЕ (КЕСТЕНЕ) ИЗ ВАТРЕ <[ЗА НЕКОГА]>** – ‘подвергаться опасности, иметь неприятности вместо другого, заниматься тяжелым, неприятным, неблагодарным трудом вместо другого; терпеть последствия чужого поступка’;
- 7) **ГОРЕТИ НА ДВЕ ВАТРЕ (СТО ВЕТАРА)** – 1. ‘быть окруженным опасностью, иметь с двух (со всех) сторон угрозу’. 2. ‘быть в недоумении’;
- 8) **ДАТИ (СТИСНУТИ) ВАТРУ НОГАМА/ПЕТАМА/ТАБАНИМА** – ‘броситься бежать, внезапно/стремительно побежать’;
- 9) **ДАТИ / ДАВАТИ ПЕТАМА (НОГАМА) ВЕТРА (КРИЛА, ВАТРУ)** – ‘побежать очень быстро, как можно быстрее, бежать без оглядки’;
- 10) **ИГРАТИ СЕ ВАТРОМ** – ‘подвергаться опасности, оказываться в опасности из-за легкомысленного отношения к вещам, которые могут быть опасны’;
- 11) **ИЗГУТАТИ (ИЗЕСТИ) ВАТРУ** – А. ‘выдержать тяжелое испытание’. Б. ‘перенести острую критику, брань’ В. ‘быть обманутым’;
- 12) **ИЋИ КАО НА ВАТРУ** – ‘хорошо продаваться, быть востребованным (о работе)’;
- 13) **ОТВОРИТИ/ОТВАРАТИ (ОСУТИ/ОСИПАТИ, ОБОРИТИ/ОБАРАТИ, ДАТИ/ДАВАТИ, ПРИДАТИ) <ЖИВУ> ВАТРУ НА [НЕКОГА]** – ‘напасть/нападать на кого-то с резкими речами, сильно критиковать кого-то, побранить/бранить кого-то’;
- 14) **ДОЋИ/ДОЛАЗИТИ, ПАСТИ / ПАДАТИ У ВАТРУ** – ‘разгневаться, разъяриться, разозлиться’;
- 15) **ПЕЋИ СЕ НА ИСТОЈ ВАТРИ** – ‘пройти/проходить через одни и те же житейские испытания, тяжести, столкнуться/сталкиваться с одинаковыми проблемами’;
- 16) **ПЕЋИ СЕ НА (ТИХОЈ) ВАТРИ** – ‘быть долго и непрерывно окружен делами, несчастьями, проблемами’;
- 17) **ПРЕГРМЕТИ ПРВУ ВАТРУ** – ‘справиться с первым искушением, преодолеть первые трудности’;
- 18) **ЛОЖИТИ НЕКОГА НА ВАТРУ** – ‘подвергать кого-то опасности, губить кого-то’;
- 19) **МЕТАТИ ВАТРУ** – ‘вносить раздор, несогласие’;
- 20) **СИПАТИ (ДОЛИТИ / ДОЛИВАТИ, БАЦИТИ / БАЦАТИ) УЉЕ НА ВАТРУ** – ‘разжечь/разжигать вражду, столкновение, брань, ухудшить/ухудшать ситуацию, подстрекать кого-то’;
- 21) **БАЦИТИ/БАЦАТИ ВАТРУ** – А. ‘делать выстрел из огнестрельного оружия’. Б. ‘подстрекать/подговаривать кого-то, разжигать вражду’;

- 22) **ГАСИТИ ВАТРУ СЛАМОМ** – ‘разжечь/разжигать вражду, столкновение, брань, ухудшить/ухудшать ситуацию, подстрекать кого-то’;
- 23) **РАСПИРИВАТИ/ПИРИТИ ВАТРУ** – ‘подстрекать кого-то на бунт, подговаривать’;
- 24) **ПАЛИТИ/ПОДПАЛИТИ ВАТРУ** – ‘поднимать/поднять восстание, бунт’;
- 25) **ПОДУШИТИ ВАТРУ** – ‘подавлять восстание, бунт’;
- 26) **СТАВИТИ (МЕТНУТИ, ДАТИ) РУКУ У ВАТРУ <ЗА [НЕКОГА]>** – ‘поручиться за кого-то’;
- 27) **ОЖЕЋИ БЕЗ ВАТРЕ** – ‘ранить кого-то или укорить жестокими речами’;
- 28) **СИПАТИ ВАТРУ ИЗ ОЧИЈУ** – ‘быть вне себя от ярости, быть в бешенстве’;
- 29) **ОТИМАТИ НА ЛАКУ ВАТРУ** – ‘забирать обманом’;
- 30) **УЗЕТИ НЕКОГА НА ЛАКУ ВАТРУ** – ‘подвергнуть кого-то строгому допросу’;
- 31) **ВАТРОМ ИЗГОРЕТИ** – ‘исчезнуть, пропасть’;
- 32) **БАЦИТИ У ВАТРУ** – ‘иметь повышенную температуру’;
- 33) **МАХАТИ ВАТРУ У КАПИ** – ‘мучиться, иметь трудности’;
- 34) **ГРНУТИ ВАТРУ РУКАМА** – ‘быть безгранично послушным, покорным’;
- 35) **НЕ ПАЛИ ВАТРЕ УЗА МЕ** – ‘не зли меня, не провоцируй’;
- 36) **НИЈЕ СЕ НИКАД ВАТРА ГАСИЛА** – ‘никогда не быть пустым, не пустовать’;
- 37) **ВАТРОМ ПРЕВАРИТИ (О ОРУЖЈУ)** – ‘не выстрелить’;
- 38) **НЕ ВЕРОВАТИ НЕКОМЕ ПА ДА СЕ НА ВАТРИ ПЕЧЕ** – ‘со всем никому не верить’.

Все представленные выше фразеологические единицы можно объединить в **ЧЕТЫРНАДЦАТЬ** идеографических групп.

В первую группу входят устойчивые сочетания со значением ‘жертвовать собой ради другого, ручаться за кого-то, выполнять неприятную работу за другого’. Этим значением обладают следующие фразеологизмы: **<СКОЧИТИ (БИТИ СПРЕМАН, ИЋИ)> [ЗА НЕКОГА] <И> У ВАТРУ И У ВОДУ; ВАДИТИ (ИЗВЛАЧИТИ, ВУЋИ) <ВРУЋЕ> КЕСТЕЊЕ (КЕСТЕНЕ) ИЗ ВАТРЕ <[ЗА НЕКОГА]>; СТАВИТИ (МЕТНУТИ, ДАТИ) РУКУ У ВАТРУ <ЗА [НЕКОГА]>**.

Во второй группе находятся фразеологические единицы со значением ‘находиться в опасности, подвергаться и подвергать кого-то опасности, бояться чего-то/кого-то, испытывать трудности, мучиться’. Таковыми фразеологизмами являются: **БИТИ (НАЋИ СЕ / НАЛАЗИТИ СЕ) ИЗМЕЋУ ДВЕ ВАТРЕ; БИТИ НА ЖИВОЈ ВАТРИ; ГОРЕТИ НА ДВЕ ВАТРЕ (СТО ВЕТАРА); ПЕЋИ СЕ НА (ТИХОЈ) ВАТРИ; ИГРАТИ СЕ ВАТРОМ; МАХАТИ ВАТРУ У КАПИ; ЛОЖИТИ НЕКОГА НА ВАТРУ; БОЈАТИ СЕ (ПЛАШИТИ СЕ, ЧУВАТИ СЕ) [НЕКОГА, НЕЧЕГА] КАО ЖИВЕ ВАТРЕ**.

В третьей идеографической группе объединены фразеологизмы со значением ‘справляться с трудностями, с критикой, проходить через испытания’. Таковыми являются следующие сочетания: **ПЕЋИ СЕ НА ИСТОЈ ВАТРИ; ПРЕГРМЕТИ ПРВУ ВАТРУ; ИЗГУТАТИ (ИЗЕСТИ) ВАТРУ**.

Четвертая группа объединяет фразеологизмы, обладающие значением ‘подстрекать, подговаривать кого-то, разжигать вражду, сеять раздор, поднимать/

подавлять бунт'. Подобным значением обладают следующие фразеологизмы: **МЕТАТИ ВАТРУ; СИПАТИ (ДОЛИТИ / ДОЛИВАТИ, БАЦИТИ / БАЦАТИ) УЉЕ НА ВАТРУ; БАЦИТИ/БАЦАТИ ВАТРУ; ГАСИТИ ВАТРУ СЛАМОМ; РАСПИРИВАТИ/ПИРИТИ ВАТРУ; ПАЛИТИ/ПОДПАЛИТИ ВАТРУ; ПОДУШИТИ ВАТРУ.**

Фразеологизмы со значением 'бежать от какой-то опасности, броситься бежать, мчаться, исчезнуть' образуют пятую идеографическую группу. Сюда входят следующие устойчивые сочетания: **БЕЖАТИ КАО ОД ВАТРЕ; ДАТИ (СТИСНУТИ) ВАТРУ НОГАМА/ПЕТАМА/ТАБАНИМА; ДАТИ / ДАВАТИ ПЕТАМА (НОГАМА) ВЕТРА (КРИЛА, ВАТРУ); ВАТРОМ ИЗГОРЕТИ.**

В шестой группе объединены фразеологические единицы с общим значением 'резко критиковать кого-то, ранить кого-то словами, подвергать жестокому допросу, выдерживать чью-то критику'. Таковыми устойчивыми единицами являются следующие: **ОТВОРИТИ/ОТВАРАТИ (ОСУТИ/ОСИПАТИ, ОБОРИТИ/ОБАРАТИ, ДАТИ/ДАВАТИ, ПРИДАТИ) <ЖИВУ> ВАТРУ НА [НЕКОГА]; ОЖЕЊИ БЕЗ ВАТРЕ; УЗЕТИ НЕКОГА НА ЛАКУ ВАТРУ; ИЗГУТАТИ (ИЗЕСТИ) ВАТРУ.**

Седьмая идеографическая группа включает в себя фразеологизмы со значением 'сердиться, быть в ярости, приходиться в бешенство, злить кого-то'. Таковыми являются следующие устойчивые сочетания: **ДОЊИ/ДОЛАЗИТИ, ПАСТИ / ПАДАТИ У ВАТРУ; СИПАТИ ВАТРУ ИЗ ОЧИЈУ; НЕ ПАЛИ ВАТРЕ УЗАМЕ.**

Восьмая группа устойчивых сочетаний объединена значением 'забирать обманом, быть обманутым; не кому не верить'. В данную группу входят следующие фразеологизмы: **ОТИМАТИ НА ЛАКУ ВАТРУ; ИЗГУТАТИ (ИЗЕСТИ) ВАТРУ, НЕ ВЕРОВАТИ НЕКОМЕ ПА ДА СЕ НА ВАТРИ ПЕЧЕ.**

Фразеологизмы, в состав которых входит лексема **ВАТРА**, обладающие значением '<не> делать выстрел (об оружье)', образуют девятую группу. Таковыми являются следующие устойчивые сочетания: **БАЦИТИ/БАЦАТИ ВАТРУ; ВАТРОМ ПРЕВАРИТИ (О ОРУЖЈУ).**

В каждой из оставшихся пяти идеографических групп представлено всего по одному устойчивому сочетанию:

– значение 'хорошо продаваться, быть востребованным' – **ИЊИ КАО НА ВАТРУ** (одиннадцатая группа);

– значение 'иметь повышенную температуру' – **БАЦИТИ У ВАТРУ** (тринадцатая группа);

– значение 'быть в недоумении' – **ГОРЕТИ НА ДВЕ ВАТРЕ (СТО ВЕТАРА)** (четырнадцатая группа);

– значение 'быть послушным покорным' – **ГРНУТИ ВАТРУ РУКАМА** (пятнадцатая группа);

– значение 'никогда не оставаться пустым, не пустовать' – **НИЈЕ СЕ НИКАД ВАТРА ГАСИЛА** (шестнадцатая группа).

Итак, **ТРИДЦАТЬ ВОСЕМЬ** представленных выше фразеологических единиц были распределены нами в **ЧЕТЫРНАДЦАТЬ** идеографических групп. Необходимо также отметить, что некоторые устойчивые сочетания вошли сразу в несколько групп. Это связано с тем, что данные фразеологизмы обладают не одним, а несколькими лексическими значениями.

Проанализировав полученные идеографические группы, мы пришли к выводу, что бóльшим количеством фразеологизмов с компонентом **ВАТРА** были представлены группы со следующими значениями:

– ‘находиться в опасности, подвергаться и подвергать кого-то опасности, испытывать трудности, мучиться’;

– ‘подстрекать, подговаривать кого-то, разжигать вражду, сеять раздор, поднимать/подавлять бунт’;

– ‘резко критиковать кого-то, ранить кого-то словами, подвергать жестокому допросу, выдерживать чью-то критику’.

В русском языке можно выделить сравнительно меньшее количество фразеологических единиц с лексемой *огонь*. В нашей работе для анализа представлено всего **двадцать**. Эти данные получены нами из следующих словарей: толковый словарь русского языка С.И. Ожегова [ТСЛРЯ 1998], словарь русского языка под редакцией А.П. Евгеньевой [СлРЯ 1985], Большой толковый словарь русского языка под редакцией С.А. Кузнецова [БТС 2004], толковый словарь русского языка под редакцией Д.Н. Ушакова [ТСЛРЯ 1935–1940], фразеологический словарь русского литературного языка А.И. Федорова [ФСРЛЯ 2008] и фразеологический словарь русского языка под редакцией А.И. Молоткова [ФС 1986]). Таковыми фразеологизмами являются следующие:

- 1) **В ОГНЕ СРАЖЕНИЙ, ВОЙНЫ** – ‘в боях’;
- 2) **ИГРА <ИГРАТЬ> С ОГНЕМ** – ‘о неосторожных действиях, чреватых опасными последствиями’;
- 3) **<НАХОДИТСЯ> МЕЖДУ ДВУХ ОГНЕЙ** – ‘об опасности, грозящей с двух сторон’;
- 4) **ОГНЕМ И МЕЧОМ ПРОЙТИ** – ‘беспощадно уничтожить, разорить войной’;
- 5) **ДНЕМ С ОГНЕМ НЕ СЫЩЕШЬ КОГО/ЧТО** – ‘трудно, невозможно найти’;
- 6) **ПРОШЕЛ <СКВОЗЬ> ОГОНЬ И ВОДУ <И МЕДНЫЕ ТРУБЫ>** – ‘о человеке, много испытавшем или со сложным и небезупречным прошлым’;
- 7) **ПОДЛИТЬ МАСЛА В ОГОНЬ** – ‘обострить и без того напряжённую ситуацию’;
- 8) **ТАСКАТЬ/ДОСТАВАТЬ КАШТАНЫ ИЗ ОГНЯ (ДЛЯ КОГО, КОМУ)** – ‘выполнять очень трудную работу, результатами которой пользуется другой’;
- 9) **ИДТИ/ПОЙТИ/ГОТОВ В ОГОНЬ И В ВОДУ (ЗА КОГО, ЗА ЧТО, ЗА КЕМ)** – ‘(идти/пойти) на все, на любые самоотверженные поступки, не раздумывая, жертвуя всем’;
- 10) **ПРЕДАТЬ/ПРЕДАВАТЬ ОГНЮ** – ‘сжечь/сжигать что-либо, уничтожить/уничтожить’;
- 11) **БОЯТЬСЯ КАК ОГНЯ КОГО/ЧЕГО** – ‘бояться очень сильно, панически’;
- 12) **БЕЖАТЬ, КАК ОТ ОГНЯ ОТ КОГО/ЧЕГО** – ‘в сильном страхе, как от большой опасности’;
- 13) **ВОССТАВАТЬ/ВОССТАТЬ ИЗ ПЕПЛА И ОГНЯ** – ‘возродиться/возродиться’;
- 14) **КРЕСТИТЬ ОГНЕМ КОГО-ТО** – ‘впервые ставить кого-либо в положение участника боя, сражения’;

15) **<ПРОХОДИТЬ> КРЕЩЕНИЕ ОГНЕМ** – ‘первое участие в бою; **ПЕРЕН.** первое серьезное испытание в каком-либо деле’;

16) **ВЫЗЫВАТЬ/ВЫЗВАТЬ ОГОНЬ НА СЕБЯ** – ‘тактический приём на войне: отвлекая противника от главных сил, подвергаться обстрелу; *перен.* намеренно навлечь некие неприятности для себя, как правило, с целью отвлечь внимание от кого-либо’;

17) **ВЕРТЕТЬСЯ КАК БЕРЕСТА НА ОГНЕ** – ‘хитрить’;

18) **ГОРЕТЬ В ОГНЕ** – ‘находиться в сильно возбужденном состоянии; иметь повышенную температуру’;

19) **ГОРИ <СИНИМ> ОГНЕМ КТО/ЧТО** – ‘пусть гибнет, пропадает кто-либо или что-либо’;

20) **КАК НА ОГНЕ ГОРИТ ЧТО-ТО** – ‘быстро изнашивается, приходит в негодность’.

Представленные выше русские фразеологизмы с компонентом *огонь* можно распределить в несколько идеографических групп.

В первую группу входят фразеологические единицы со значением ‘быть окруженным опасностями; делать что-то, что может привести к опасным последствиям; обострять ситуацию; пройти испытания’. Таковыми являются следующие устойчивые сочетания: **<НАХОДИТЬСЯ> МЕЖДУ ДВУХ ОГНЕЙ; ИГРА <ИГРАТЬ> С ОГНЕМ; ПРОШЕЛ <СКВОЗЬ> ОГОНЬ И ВОДУ <И МЕДНЫЕ ТРУБЫ>; ПОДЛИТЬ МАСЛА В ОГОНЬ.**

Вторая идеографическая группа объединяет фразеологизмы со значением ‘бояться чего-то очень сильно, опасаться, бежать от опасности’. В эту группу входят следующие выражения: **БОЯТЬСЯ КАК ОГНЯ КОГО/ЧЕГО; БЕЖАТЬ, КАК ОТ ОГНЯ ОТ КОГО/ЧЕГО.**

В третью идеографическую группу входят устойчивые сочетания со значением ‘рисковать ради кого-то, жертвовать собой ради кого-то, делать что-то ради другого’. Таковыми фразеологизмами являются следующие: **ИДТИ/ПОЙТИ/ГОТОВ В ОГОНЬ И В ВОДУ (ЗА КОГО, ЗА ЧТО, ЗА КЕМ); ТАСКАТЬ/ДОСТАВАТЬ КАШТАНЫ ИЗ ОГНЯ (ДЛЯ КОГО, КОМУ); ВЫЗЫВАТЬ/ВЫЗВАТЬ ОГОНЬ НА СЕБЯ.**

Фразеологизмы со значением ‘проходить первое серьезное испытание в каком-либо деле, в боях’ образуют четвертую идеографическую группу. Сюда входят следующие устойчивые сочетания: **КРЕСТИТЬ ОГНЕМ КОГО-ТО; <ПРОХОДИТЬ> КРЕЩЕНИЕ ОГНЕМ; В ОГНЕ СРАЖЕНИЙ, ВОЙНЫ.**

Пятая группа образована фразеологическими сочетаниями со значением ‘сжигать, уничтожать; желать гибели, разорения; изнашиваться’. Таковыми являются данные устойчивые выражения: **ОГНЕМ И МЕЧОМ ПРОЙТИ; ПРЕДАТЬ/ПРЕДАВАТЬ ОГНЮ; ГОРИ <СИНИМ> ОГНЕМ КТО/ЧТО; КАК НА ОГНЕ ГОРИТ ЧТО-ТО.**

Последние четыре идеографические группы включают всего по одному фразеологизму со следующими значениями:

– значение ‘трудно, невозможно найти’ – **ДНЕМ С ОГНЕМ НЕ СЫЩЕШЬ КОГО/ЧТО** (шестая группа);

– значение ‘возродиться/возродиться’ – **ВОССТАВАТЬ/ВОССТАТЬ ИЗ ПЕПЛА И ОГНЯ** (седьмая группа);

– значение ‘хитрить’ – **ВЕРТЕТЬСЯ КАК БЕРЕСТА НА ОГНЕ** (восьмая группа);

– значение ‘находиться в сильно возбужденном состоянии; иметь повышенную температуру’ – **ГОРЕТЬ В ОГНЕ** (девятая группа).

Итак, **ДВАДЦАТЬ** представленных выше русских фразеологизмов с лексемой **ОГОНЬ**, мы объединили в **ДЕВЯТЬ** идеографических групп. Каждое из данных устойчивых сочетаний обладает только одним лексическим значением, поэтому каждое из выражений было распределено нами только в одну из групп.

Мы проанализировали состав полученных идеографических групп. Самыми большими по количеству входящих в их состав фразеологизмов стали группы со следующими значениями:

– ‘быть окруженным опасностями; делать что-то, что может привести к опасным последствиям; обострять ситуацию; пройти испытания’;

– ‘сжигать, уничтожать; желать гибели, разорения; изнашиваться’.

Следующим этапом нашего исследования стало сопоставление русских и сербских фразеологизмов, характеристика их с точки зрения типа межъязыковых отношений и анализ полученных данных в системе лингвокультурных связей.

Результаты сравнения фразеологических единиц на межъязыковом уровне представлены в таблице:

С Е Р Б С К И Й Ф Р А З Е О Л О - Г И З М	РУССКИЙ ФРА- ЗЕОЛОГИЗМ	ОБЩЕЕ ЗНАЧЕНИЕ	ТИП МЕЖЪЯЗЫ- КОВЫХ ОТНО- ШЕНИЙ
<скочити (бити спреман, ићи)> [за некога] <и> у ватру и у воду	идти/пойти/готов в огонь и в воду (за кого, за что, за кем)	‘быть готовым жертвовать собой ради кого-то; быть/оставаться в большой опасности из-за кого-то; быть кому-то очень преданным’	ПОЛНЫЙ ЭКВИВАЛЕНТ
	таскать/доставать каштаны из огня (для кого, кому)		Ч А С Т И Ч Н Ы Й АНАЛОГ
	вызывать/вызвать огонь на себя		Ч А С Т И Ч Н Ы Й АНАЛОГ
бежати као од ватре	бежать, как от огня от кого/чего	‘бежать от чего-то, боясь большой опасности’	ПОЛНЫЙ ЭКВИВАЛЕНТ
бити (наћи се / налазити се) између две ватре	<находиться> между двух огней	‘иметь угрозу с двух сторон, находиться между двух зол’	ПОЛНЫЙ ЭКВИВАЛЕНТ
бити на живој ватри	гореть в огне	‘мучиться, терзаться сомнениями’	ЧАСТИЧНЫЙ ЭКВИВАЛЕНТ
бојати се (плашити се, чувати се) [некога, нечега] као живе ватре	бояться как огня кого/чего	‘очень бояться кого-то или чего-то’	ПОЛНЫЙ ЭКВИВАЛЕНТ
вадити (извлачити, вући) <вруће> кестење (кестене) из ватре <[за некога]>	таскать/доставать каштаны из огня (для кого, кому)	‘подвергаться опасности, иметь неприятности вместо другого, заниматься тяжелым, неприятным, неблагодарным трудом вместо другого; терпеть последствия чужого поступка’	ПОЛНЫЙ ЭКВИВАЛЕНТ

горети на две ватре (сто ветара)	гореть в огне	‘1. быть окруженным опасностью, иметь с двух (со всех) сторон угрозу. 2. быть в недоумении’	Ч А С Т И Ч Н Ы Й АНАЛОГ
	<находиться> между двух огней		Ч А С Т И Ч Н Ы Й АНАЛОГ
играти се ватром	игра <играть> с огнем	‘подвергаться опасности, оказываться в опасности из-за легкомысленного отношения к вещам, которые могут быть опасны’	ПОЛНЫЙ ЭКВИВАЛЕНТ
изгутати (изести) ватру	прошел <сквозь> огонь и воду <и медные трубы>	‘А. выдержать тяжелое испытание. Б. перенести острую критику, брань.’	Ч А С Т И Ч Н Ы Й АНАЛОГ
	<проходить> крещение огнем		Ч А С Т И Ч Н Ы Й АНАЛОГ
доћи/долазити, пасти / падати у ватру	гореть в огне	‘разгневаться, разъяриться, разозлиться’	Ч А С Т И Ч Н Ы Й АНАЛОГ
пећи се на истој ватри	<проходить> крещение огнем	‘пройти/проходить через одни и те же житейские испытания, тяжести, столкнуться/сталкиваться с одинаковыми проблемами’	Ч А С Т И Ч Н Ы Й АНАЛОГ
прегрмети прву ватру	<проходить> крещение огнем	‘справиться с первым искушением, преодолеть первые трудности’	Ч А С Т И Ч Н Ы Й АНАЛОГ
ложити некога на ватру	гори <синим> огнем кто/что	‘подвергать кого-то опасности, губить кого-то’	Ч А С Т И Ч Н Ы Й АНАЛОГ
метати ватру	подлить масла в огонь	‘вносить раздор, несогласие’	ПОЛНЫЙ АНАЛОГ
сипати (долити / доливати, бацити / бацати) уље на ватру	подлить масла в огонь	‘разжечь/разжигать вражду, столкновение, брань, ухудшить/ухудшать ситуацию, подстрекать кого-то’	ПОЛНЫЙ ЭКВИВАЛЕНТ
бацити/бацати ватру	подлить масла в огонь	‘подстрекать/подговаривать кого-то, разжигать вражду’	Ч А С Т И Ч Н Ы Й АНАЛОГ
гасити ватру сламом	подлить масла в огонь	‘разжечь/разжигать вражду, столкновение, брань, ухудшить/ухудшать ситуацию, подстрекать кого-то’	ПОЛНЫЙ АНАЛОГ
распиривати/пирити ватру	подлить масла в огонь	‘подстрекать кого-то на бунт, подговаривать’	Ч А С Т И Ч Н Ы Й АНАЛОГ
сипати ватру из очију	гореть в огне	‘быть вне себя от ярости, быть в бешенстве’	Ч А С Т И Ч Н Ы Й АНАЛОГ
дати (стиснути) ватру ногама/петама/табанима	бежать, как от огня от кого/чего	‘броситься бежать, внезапно/стремительно побежать’	Ч А С Т И Ч Н Ы Й АНАЛОГ
дати / давати петама (ногама) ветра (крила, ватру)	бежать, как от огня от кого/чего	‘побежать очень быстро, как можно быстрее, бежать без оглядки’	Ч А С Т И Ч Н Ы Й АНАЛОГ
пећи се на (тихој) ватри	<находиться> между двух огней	‘быть долго и непрерывно окружен делами, несчастьями, проблемами’	Ч А С Т И Ч Н Ы Й АНАЛОГ

ватром изгорети	гори <синим> огнем кто/что	‘исчезнуть, пропасть’	ЧАСТИЧНЫЙ АНАЛОГ
бацити у ватру	гореть в огне	‘иметь повышенную температуру’	ПОЛНЫЙ АНАЛОГ
махати ватру у капи	<находиться> между двух огней	‘мучиться, иметь трудности’	ЧАСТИЧНЫЙ АНАЛОГ

Предлагаем также выделить ряд сербских фразеологизмов, семантика которых в русском языке выражается сочетаниями, не содержащими в своем составе лексемы *огонь*. Таковыми могут считаться следующие фразеологические единицы:

– **НИЈЕ СЕ НИКАД ВАТРА ГАСИЛА** – в значении ‘никогда не быть пустым, не пустовать’;

– **ВАТРОМ ПРЕВАРИТИ (О ОРУЖЈУ)** – в значении ‘не выстрелить’;

– **ИЋИ КАО НА ВАТРУ** – в значении ‘хорошо продаваться, быть востребованным (о работе)’;

– **ОТВОРИТИ/ОТВАРАТИ (ОСУТИ/ОСИПАТИ, ОБОРИТИ/ОБАРАТИ, ДАТИ/ДАВАТИ, ПРИДАТИ) <ЖИВУ> ВАТРУ НА [НЕКОГА]** – в значении ‘напасть/нападать на кого-то с резкими речами, сильно критиковать кого-то, побранить/бранить кого-то’;

– **ПАЛИТИ/ПОДПАЛИТИ ВАТРУ** – в значении ‘поднимать/поднять восстание, бунт’;

– **ПОДУШИТИ ВАТРУ** – в значении ‘подавлять восстание, бунт’;

– **СТАВИТИ (МЕТНУТИ, ДАТИ) РУКУ У ВАТРУ <ЗА [НЕКОГА]>** – в значении ‘поручиться за кого-то’;

– **ОЖЕЋИ БЕЗ ВАТРЕ** – в значении ‘ранить кого-то или укорить жестокими речами’;

– **ОТИМАТИ НА ЛАКУ ВАТРУ** – в значении ‘забирать обманом’;

– **УЗЕТИ НЕКОГА НА ЛАКУ ВАТРУ** – в значении ‘подвергнуть кого-то строгому допросу’;

– **ГРНУТИ ВАТРУ РУКАМА** – в значении ‘быть безгранично послушным, покорным’.

Среди русских фразеологических единиц нами также были обнаружены сочетания, значение которых выражается в сербском языке без помощи лексемы «ватра». Таковыми предлагаем считать:

– **ДНЕМ С ОГНЕМ НЕ СЫЩЕШЬ КОГО/ЧТО** – в значении ‘трудно, невозможно найти’;

– **ВОССТАВАТЬ/ВОССТАТЬ ИЗ ПЕПЛА И ОГНЯ** – в значении ‘возродиться/возродиться’;

– **КРЕСТИТЬ ОГНЕМ КОГО-ТО** – в значении ‘впервые ставить кого-либо в положение участника боя, сражения’;

– **ВЕРТЕТЬСЯ КАК БЕРЕСТА НА ОГНЕ** – в значении ‘хитрить’;

– **КАК НА ОГНЕ ГОРИТ ЧТО-ТО** – в значении ‘быстро изнашивается, приходит в негодность’.

Так как фразеологизм напрямую связан с культурным стереотипом и является средством его выражения, то наличие фразеологических эквивалентов и аналогов говорит об общих культурных тенденциях в исследуемых языках. Для того чтобы выделить эту общую для носителей русского и сербского языков культурную информацию, сохранившуюся в языке, необходимо проанализировать семантику ключевого слова в

данных устойчивых сочетаниях. Так, в данной работе основной лексемой является слово **ОГОНЬ** (серб. **ВАТРА**). В обнаруженных нами фразеологических эквивалентах и аналогах лексема **ОГОНЬ** (серб. **ВАТРА**) обладает следующими значениями:

- опасность, неприятность, угроза;
- испытание, трудности;
- раздор, разногласия, вражда;
- сильно возбужденное состояние; жар, температура;
- скорость.

Сохранение именно такой семантики в обоих языках является отражением славянских представлений об огне, так как язык представляет собой не просто передатчик информации, это «носитель культуры, он передает сокровища национальной культуры, хранящейся в нем, из поколения в поколение. Овладевая родным языком, дети усваивают вместе с ним и обобщенный культурный опыт предшествующих поколений» [Тер-Минасова 2008: 19].

Таким образом, проанализировав сербские и русские устойчивые сочетания с компонентом **ОГОНЬ/ ВАТРА** и обнаружив среди них фразеологические эквиваленты (полные и частичные) и аналоги (полные и частичные), мы установили, что большинство фразеологизмов очень близки, имеют схожую внутреннюю форму.

Литература

Арсентьева 1989 – *Арсентьева Е.Ф.* Сопоставительный анализ фразеологических единиц. Казань: Издательство Казанского университета, 1989.

Добровольский 1997 – *Добровольский Д.О.* Национально-культурная специфика во фразеологии // Вопросы языкознания №6., 1997.

Капица 2006 – *Капица Ф.С.* Тайны славянских богов : мир древних славян, магические обряды и ритуалы, славянская мифология, христианские праздники и обряды. Москва: РИПОЛ классик, 2006.

Ларин 1956 – *Ларин Б.А.* Очерки по фразеологии (О систематизации и методах исследования фразеологических материалов) // Ученые записки Ленинградского государственного университета. Серия филолог. наук. Очерки по лексикологии, фразеологии и стилистике, № 198., Вып. 24, 1956.

Маслова 2001 – *Маслова В.А.* Лингвокультурология. Москва: Издательский центр «Академия», 2001.

Ройзензон 1977 – *Ройзензон Л.И.* Русская фразеология. Самарканд: Самаркандский университет, 1977.

Тер-Минасова 2008 – *Тер-Минасова С.Г.* Война и мир языков и культур. Москва: Слово, 2008.

БТС – Большой толковый словарь русского языка / Сост., гл. ред. С. А. Кузнецов. Санкт-Петербург, 2004. 1534 с.

МСФР – Мали српски фразеолошки речник. Ђорђе Оташевић. Београд: «Алма», 2007. 788 с.

РМС – Речник српскохрватског књижевног језика, Т.1–6. Нови Сад – Загреб, 1967–1976.

РСАНУ – Речник српскохрватског књижевног и народног језика, Т.2., Београд, 1962.

СлРЯ – Словарь русского языка / Под ред. А.П. Евгеньевой. Москва, 1985. Т.1. 703 с.

ТСЛРЯ – Толковый словарь русского языка. С.И.Ожегов, Н.Ю. Шведова. Москва, 1998. 944 с.

ФС – Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А. И. Молоткова. Москва, 1986. 543 с.

ФСРЛЯ – Фразеологический словарь русского литературного языка / Под ред. А.И.Федорова. Москва, 2008. 878 с.

Т.Д.Бојовић

(Филолошки факултет Универзитета у Београду)

Ментор: доц. др Мирјана Бојанић Ђурковић

ГРИГОРИЈЕ БОЖОВИЋ О СВЕТОМ САВИ: ТРАГОМ ЗНАЧАЈНЕ МОНОГРАФИЈЕ О ПРВОМ СРПСКОМ ПРОСВЕТИТЕЉУ И АРХИЕПИСКОПУ

Анотација: Значајни српски писац 20. века, Григорије Божовић, критичку афирмацију добија тек крајем 20. и почетком 21. века. Заслужени континуитет проучавања његовог књижевног опуса до данас отвара интересантна питања и пружа нова читања пишчевих приповедака и путописа. Међутим, Божовићев истраживачки потенцијал се шири – открива се пишчева научна зрелост, с обзиром на то да је објављена Божовићева кандидатска дисертација, из периода када је студирао на Московској духовној академији. Божовић је, под менторством професора др Анатолија Алексејевича Спаског, написао рад под називом *Сава Немањић – први архиепископ и просветитељ Србије*. Дисертација је до сада била непозната широј научној и читалачкој публици, те је циљ овог рада представљање основних поставки ове значајне монографије, која је изворно била написана на руском језику. У раду је пружен преглед главних питања које Божовић обрађује, разматра се значај обрађене теме из ондашње и садашње перспективе. Пружен је одговор на питање шта је био циљ монографије овог московског ђака, а такође се говори и о карактеристикама Божовићевог научног дискурса. Напошетку, дат је преглед коришћене грађе и литературе.

Кључне речи: научна монографија, кандидатска дисертација, Свети Сава, Григорије Божовић, Московска духовна академија

У српској културној и књижевној ризници место Григорија Божовића¹ и даље није довољно учвршћено, будући да припада оним српским писцима чије је књижевно дело, из политичких и идеолошких разлога, прогнано из српске културе одмах након Другог светског рата. Божовић је стрељан на самом почетку 1945. године и више од педесет година након тога, његово дело је потпуно прећутано. Тек објављивањем Божовићевих избраних дела [Приштина, 1990] долази до пишчеве рехабилитације, те се тиме стичу усло-

¹ Григорије Божовић је рођен 1880. године у Придворици, у Старом (Ибарском) Колашину. Активно се бавио националним и политичким радом. Након прераног пензионисања био је репортер *Политике*. Обављао је дужност председника српског ПЕН-клуба.

ви за научно истраживање његовог богатог књижевног опуса.¹ Свакако, књижевни значај Григорија Божовића учвршћује се у српској књижевној критици с краја 20. и почетком 21. века, иако је између два светска рата био пољуљан ређе због литерарних а више због идеолошких и политичких параметара приликом вредновања. Данас се Божовић третира као изузетан приповедач који је иза себе оставио позамашни опус изванредних приповедака и путописа.² Ипак, истраживачки потенцијал се шири и увећава а значај овог писца додатно ојачава, будући да се открива и његова научна зрелост, а не само књижевна. Божовићева кандидатска дисертација сачувана у рукопису, након више од једног века, објављена је и коначно постаје доступна широј научној и читалачкој публици.

Теолошки позив одабрао је раније но књижевни, а православна ученост развијала се у њему почевши од млађих дана. Средње образовање стекао је на Богословско-учитељској школи у Призрену, коју завршава, највероватније, 1899. године. Након завршене богословије, Божовић је имао две године паузе у школовању. Позив за школовање у Москви добио је 25. августа 1901. године од стране тадашњег српског посланика у Русији, познатог српског научника Стојана Новаковића, који се нарочито заложиио да „син проте Вукајла”³ што пре крене за Москву и за те сврхе добије неопходна материјална средства. Божовић је уписао литерарни одсек ове академије, а током школовања у Русији примао је стипендију Српске владе и Светог синода Руске православне цркве.

Призренски и московски богослов, Григорије Божовић, живео је непрестано оним идејама, које је са жаром, али и са особеним научним духом, заступао у својој кандидатској дисертацији о Сави Немањићу. Већ у Богословији Божовић показује велику љубав према књизи и изузетну марљивост, свестраност и амбициозност. Он је не само био одличан ђак, већ се истицао и у другим активностима. На његово тадашње формирање је нарочито утицао професор Милан Ј. Гајић, који је од 1894. до 1896. године предавао српски језик и књижевност. Гајић је о томе записао следеће: „У првој генерацији призренских богослова, која се јаче и слободније образовала и васпитала у националном духу књигом, били су: покојни патријарх Варнава, Гр. Божовић и др. Ту скоро Божовић ми је рекао: да ја нисам дошао у Призрен, он не би био данашњи Божовић.”⁴

На Московској духовној академији, Божовићева теолошка мисао се развија. Кандидатска дисертација овог московског ђака написана је на руском језику и има 445 страна, а назив дисертације у рукопису гласи: Григорий Божович, *Савва Неманич, первый архиепископ и просветитель Сербии*, Сергиев Посад, 25 апреля 1905 г.

Као што је речено, шира читалачка и научна публика добила је прилику да се тек сада, након више од 100 година, упозна са изузетном научном студијом једног од значајнијих писаца 20. века, будући да је дисертација коначно изашла у штампу. На постојање поменуте дисертације први је указао Владислав Пузовић у књизи *Руски путеви српског богословља. Школовање Срба на руским духовним академијама 1849–1917*. Рукопис се чувао на Московској духовној академији, а захваљујући оцу др Дионисију Шленову, добијен је снимак дисертације. Монографија је објављена у издању *Међународног центра*

¹ О Божовићевом животу и делу види у: Миленко Јевтовић, *Григорије Божовић: Личност и књижевно дело*, Приштина, Народна и универзитетска библиотека, 1998.

² Православна духовности имаће велики утицај и у његовом књижевном делу. Види Григорије Божовић, *На хаџилуку*, Београд: Службени гласник, 2016.

³ Григорије Божовић потицао је из чувене породице нахијских кнезова, учитеља и свештеника ибарско-колашинског краја.

⁴ *Споменица 50-годишњице призренске Богословско-учитељске школе 1871–1921*, Београд 1924, 134.

за православне студије¹, уредника проф. др Драгише Бојовића², а књигу је на српски језик превео доц. др Ненад Благојевић³.

Када је одбранио кандидатску дисертацију, Григорије Божовић имао је само двадесет и пет година. Његова теза, у том тренутку, представља најобимније и најцеловитије дело неког српског аутора о Светоме Сави, а својом свеобухватношћу и данас улази у ред најзанимљивијих монографија о првом српском архиепископу и књижевнику. Божовић је успешно одбранио рад 4. јуна 1905. године и добио звање кандидата богословља. У том тренутку, поменута теза била је један од најозбиљнијих подухвата када је реч о научним студијама посвећених Светом Сави. И заиста, без обзира на године, када данас читамо Божовићеву дисертацију, бивамо изненађени невероватном научном зрелошћу. Први утисци који нам се намећу јесу широко познавање проблема, коришћење извора и литературе на више језика, критички однос према дотадашњим резултатима, научна храброст и најинтересантније – повремене есејистички излети који спајају научника, са једне стране и књижевника, са друге.

Божовићев ментор био је професор др Анатолиј Алексејевич Спаски. Спаски је један од значајнијих руских богослова с краја XIX и с почетка XX века. Био је присталица историјско-критичког метода у богословљу и ученик је Алексеја Петровића Лебедева. На Академији је предавао *Новију грађанску историју* (1893–1895) и *Опиту црквену историју* (1895–1915). Имао је строге критеријуме, па су само најдаровитији студенти узимали теме код њега [Пузовић 2017: 291–292]. Божовићев ментор наглашава да питање које се разматра у Божовићевом истраживању није ново. Тим питањем бавио се читав низ научника, углавном руских, а делимично и српских. Они су проучавали не само биографију Саве, већ и оне историјске, културне и друштвене услове, у оквиру којих се остваривала његова делатност. Наглашава да је аутор тако ишао већ добро проученим путем. Његов се задатак састојао у томе да се упозна са том литературом о Сави, да из ње извуче конкретније резултате, и, у складу са својим знањима и могућностима, реши спорна питања. Разматрајући га са те тачке гледишта, рад Григорија Божовића треба признати као рад који у потпуности одговара задатим циљевима.

На питање шта је био циљ монографије, и сам Божовић одговара: „Упознавши се са литературом о Сави, увидели смо да одсуствује не само целовита монографија, у којој би била размотрена и научна делатност и живот Саве са свих страна, већ и целовити поглед на њега, на правилно упознавање и схватање историјског процеса његовог времена. Услед такве празнине, наш задатак се и састојао у томе да на основу свих познатих извора дамо, по могућности, целовиту монографију Саве, да је објединимо са својим схватањем историјског значаја и времена Саве, полазећи од следећих тачака гледишта: историјске, културне и нарочито богословско-црквене. Јер, по нашем искреном убеђењу, само таква синтеза може да упути истраживача на исправан научни пут разоткривања часне и објективне истине, што и јесте циљ сваког научника и истраживача” [Божовић 2020: 60].

Све ове тачке гледишта присутне су у његовом раду и, у зависности од анализираних тема, прате ауторову аргументацију при чему их он, путем озбиљних синтеза, обје-

¹ Међународни центар за православне студије је основан 2013. године са циљем повезивања и сарадње домаћих и страних научника зарад проучавања и афирмације православља, црквене историје, културе и уметности путем пројеката и других активности, сарадње са сродним удружењима и институцијама у иностранству, презентације резултата истраживања, формирања научно-документационог центра и развоја научног подмлатка. Окупља велики број научника из Србије, Грчке, Бугарске, Русије, Пољске, Француске, Норвешке, Литваније, Црне Горе, Италије, Републике Српске и других земаља. Центар има значајну делатност.

² Професор на Филозофском факултету Универзитета у Нишу, оснивач и уредник издавачких делатности Центра за црквене студије, Међународног центра за православне студије и Центра за византијско-словенске студије.

³ Професор на Филозофском факултету Универзитета у Нишу.

дињује и чини значајним методолошким средством. Историјску тачку гледишта прати и анализа политичких прилика, па се Божовић већ од студентских дана показује као политички мислилац, а политички дискурс¹ ће касније постати врло важна карактеристика његовог књижевног дела, нарочито путописне прозе. Поред политичких, он се упушта и у неку врсту психолошких анализа и скенирања колективних националних особина.

Почевши само од прегледа садржаја, читаоцу бива јасан велики труд и истраживачка припремљеност младог Божовића. Условно речено, кандидатска дисертација има пет поглавља, у оквиру којих се, осим у уводном, налази мноштво потпоглавља. Главни наслови су следећи:

- 1) Увод
- 2) Биографија Саве
- 3) Црквена и политичка делатност Саве
- 4) Књижевно-просветна делатност Саве
- 5) Завршни одељак

Укратко, у уводу аутор у кратком прегледу описује друштвено-политички положај Србије, покушај власти да прошири у њој хришћанство. Божовић разматра и питање порекла српске писмености. У првом одељку се говори о културним и политичким околностима тог времена и наводи се опширна биографија Саве. Други део рада тиче се прегледа црквено-политичке делатности Саве, уз две значајне чињенице – формирање самосталне српске архиепископије и проглашење српске државе краљевством. У трећем одељку аутор разматра књижевно-просветну делатност Саве, његова старања на плану развоја просвећења у Србији посредством оснивања школа, ширења књига и чувања ранијих писаних споменика. У закључном одељку говори се о последњим догађајима у животу Саве, и одређује се његов значај у историји Србије.

Значај ове монографије, између осталог, јесте богатство питања које аутор разматра. Свако од разматраних питања нуди истраживачки и полемички потенцијал. Једно од централних питања ове дисертације је стварање аутокефалне Српске цркве и Савино посвећење за архиепископа. У оквиру тог питања Божовић разматра бројне подтеме, наводи релевантне изворе, полемиче са другим ауторима. На такав начин он дефинише и питање Савиног одласка на Свету гору, које је већ више од два века у фокусу српских истраживача. Посебно место у тези припада Савиној културној делатности. Божовић, у уводним деловима таквих разматрања, доноси изванредну анализу политичких и културних процеса, правећи разлику међу њима према њиховој природи и динамици. Божовић доноси прецизне закључке о разлозима Савиног опредељења за источну културу и православље: „Али без преувеличавања можемо смело да тврдимо да је српски народ увек у души тежио више ка Истоку, него ка Западу, зато што је психологија те душе увек представљала удобнији и осетљивији терен за утицај Истока, који је макар у релативном смислу био идеалнији у односу на искључиви и апсолутни Запад” [Божовић 2020: 204]. Поред општег погледа на српску црквену књижевност и Савино дело, Божовић даје и занимљиве оцене о већини његових књижевних текстова. Истиче и да је Сава оснивач химнографије као посебног типа црквене књижевности, а оцену о његовом *Житију Светог Симеона* поновиће касније многи српски научници.² Божовић наглашава да, „после свега реченог, све и да Сава ништа више осим овог житија није написао, ипак би он у историји остао упамћен као најистакнутији представник старе српске књижевности” [Божовић, 2020: 244].

¹ Види Драгиша Бојовић, *Политички дискурс у путописима Григорија Божовића*, у: *Поетика Григорија Божовића*, Косовска Митровица 2016.

² Милан Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Београд 1990, 126–128.

У контексту већ поменуте и изненађујући научне зрелости младог московског ђака, неопходно је проговорити о карактеристикама Божовићевог научног дискурса и стилу његовог писања. Као историчар, Божовић је на потпуно другој страни од браће Руварац, као историчар књижевности он је несумњиво под утицајем Стојана Новаковића, али показује и изузетну самосвојност. Немилосрдан је према филолозима, који нису разумели дух Савиног времена и његовог дела. Посебно демистификује оне српске научнике који се ослањају само на латинске изворе. Полемички карактер његовог дела највише је присутан у разматрању важних историјских догађаја. Поред аргументације коју употребљава, импресионира и Божовићева умешност да ту аргументацију пренесе на јасан и допадљив језик, уз изузетно занимљиво довођење чињеница у међусобну везу. Ако писца повремено понесу емоције, он се врло брзо враћа, наизглед стилем хладнокрвог истраживача, кључним научним питањима. Некада Божовићева аргументација данашњем читаоцу може да делује сурово, као и квалификовање другачијих ставова. Треба, међутим, имати у виду да је он такав приступ, бескомпромисан и доследан националним интресима, задржао до краја живота остајући веран својим принципима.

Код Божовића се јавља критичка опсервација према дотадашњој литератури, и на руском, и на српском језику, која је била посвећена првом српском архиепископу. Сматрајући да већ постојећа литература нема ни органске везе ни општег уједињујућег низа, апострофира нужност писања целовите и свеобухватне монографије.¹ Божовић, такође, истиче да је неопходно да монографија садржи разматрање научне делатности и живота Светог Саве, али и упознавање и схватање историјског процеса његовог времена.

Када је реч о коришћеној литератури и изворима које је аутор користио, списак је богат и разноврсан. Аутор нам, додуше, не пружа класичан списак литературе, већ на основу фуснота сазнајемо да је Божовић истраживању приступио озбиљно. Такође, оно што је остало забележено је да је Григорије Божовић молио Просветно-политичко одељење Министарства иностраних дела за додатну новчану помоћ како би набавио литературу потребну за израду кандидатске дисертације. И заиста, ако се вратимо у време писања поменуте монографије, јасно је да је било потребно и доста времена и новца да се пронађе и проучи позамашна литература коју је аутор користио. На основу прегледа фуснота, истичемо, најпре, да се аутор ослања на житија српских средњовековних писаца – Теодосија, Доментијана, Стефана Првовенчаног, као и на сведочења Теодора Граматика. Поред тога, тежећи ширини и чистоти погледа, аутор се користи литературом на више језика, научника неколико националности и више научних дисциплина. Полемише са историчарима, историчарима књижевности, теолозима, филолозима, црквеним историографима, славистима и филозофима. Природно, највише се ослања на српске и руске изворе. Као релевантне изворе узима публикације српских историчара Јована Рајића, Пантелије Срећковића, Нићифора Дучића, историчара књижевности Стојана Новаковића и теолога Никодима Милаша. Руску литературу чита на изворном језику и међу најцитиранијима налазе се историчар и историчар књижевности Константин Јаковљевић Грот, филолог и слависта Тимофеј Дмитријевич Флорински, историчар књижевности – Александар Николајевич Пипин, затим Евгеније Голубински и руски филозоф – Петар Демјанович Успенски. Поред тога, изненађује упућивање и на пољске, словенске, чешке и немачке изворе. Међу најфреквентнијима јављају се чешки историчар Константик Јиричек, словеначки и аустријски филолог и лингвиста Франц Миклошич. Божовић, такође, упућује на изворе научника Александра Гиљфердинга, као и Јанка Шафарика. На богатство истраживачке

¹ У Србији у то време, као и до тог времена, излазе краћи радови о Светоме Сави или се о њему пише у оквиру ширих тема или прегледа појединих питања, при чему се углавном не сагледава укупна улога Светога Саве нити шири дијапазон његових активности, као ни богословска димензија проблема о којима се расправља, а на чијем укључивању ће инсистирати управо Божовић у својој дисертацији.

мисли указују и ауторови чести коментари који упућују на литературу која се бави истим или сличним проблемом, на који је тренутно усмерен – један од таквих коментара је следећи: „Уопште узев, питања Немањиног живота и делатности део су опширне литературе и бројних извора. О њему сведоче и грчки, и српски, и германски летописци (Monumenta Germanica, Pertz; Codex diplomatica, Vetera Monumenta Slav., Theiner)” [Божовић 2020: 72].

Кандидатска дисертација Григорија Божовића се, и након 115 година од настанка, чита као занимљиво и посве актуелно научно штиво. У томе је њена још једна додатна и неоспорна вредност. Божовић је успео, упркос познатим ставовима московских професора о легендарности српских хагиографских извора, да профилише значај српске књижевности XIII века, да критички размотри и упореди са другим изворима њихову фактографију и да истакне значај њиховог богословског карактера. Његов портрет архиепископа и просветитеља Саве, настао на почетку прошлог века, може да издржи критеријуме научне методологије са почетка овога века. Самим тим, ова изузетна монографија може бити важно научно штиво за научнике 21. века – како за проучаваоце књижевности, тако и за историчаре и теологе.

Божовић се питањима заступљеним у својој кандидатској дисертацији касније није враћао, будући да се није бавио научним радом, међутим, овај писац у бројним путописима показује амбицију научног истраживања и промишљања из различитих области као што су фолклористика, етнографија, историја, филологија, теологија итд.

На крају, иако је том речју не дефинише, Божовић својом монографијом поставља основе светосавља. Потврду такве идеологије налазимо у завршним речима кандидатске дисертације: „И народ је осетио ту његову љубав према себи, то његово поштовање народа као силе и носиоца и религије, и државности, и културе. Зато га је народ заволео, заволео је сећање на њега, као и име које је за тај народ постало синоним идеала: цркве, државе, књиге, живота и тежњи. Сава је за народ добри геније, анђео чувар.” [Божовић, 266] Ауторова научна мисао иде трагом оне духовне нити којом су ишли и епископ Николај Велимировић и архимандрит Јустин Поповић.

Значај првог српског архиепископа и просветитеља Божовић апострофира и осветљава у оквиру бројних питања и међуодноса. Савин духовни тријумф материјализује се у оснивању Српске православне цркве, основане за народ и ради народа, преко које ће управо и после Саве – остати Сава и његово усмерење у богословској мисли и духовности. Поред тога, аутор Савин лик представља и у оквиру државних, законодавних полова, али се он приказује и као просветни и културни прегалац и изузетан књижевник – отац старе српске књижевности.

Напослетку, Божовић се с правом у закључним напоменама ослободио научног дискурса, те и Саву, на посебан начин, ставља у исти ред са великим умовима, који су *лучоноше светлости и доброте*: „Они су генији, збир свих идеалних страна људског духа. Ако је то тачно, онда је и Сава за српски народ био управо такав велики и светли вожд, највећи представник српскословенског духа. У крајњој линији га српска народна свест признаје као таквог, признаје његов гениј, признаје га за градитеља своје историје, као најважнију личност до садашњег времена. Зато је, наравно, сасвим природно што је он за српски народ – **СВЕТИ САВА**” [Божовић 2020: 266].

Извор

Божовић 2020 – Григорије Божовић, *Сава Немањић – први архиепископ и просветитељ Србије*, Ниш, 2020.

Литература

- Божовић 2016 – *Григорије Божовић*, На хаџилуку, Београд, 2016.
Бојовић 2016 – Драгиша Бојовић, „Полтички дискурс у путописима Григорија Божовића” у: *Поетика Григорија Божовића*, Косовска Митровица, 2016.
Јевтовић 1998 – *Миленко Јевтовић*, Григорије Божовић: Личност и књижевно дело, Приштина, 1998.
Кашанин 1990 – *Милан Кашанин*, Српска књижевност у средњем веку, Београд 1990.
Пузовић 2017 – *Владислав Пузовић*, Руски путеви српског богословља. Школовање Срба на руским духовним академијама 1849–1917, Београд, 2017.

И.З.Јакшић Перовић¹

(Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу)

Ментор: проф. др Сања Буровић

ПАРТИЦИП САДАШЊЕГ ВРЕМЕНА У РУСКОМ ЈЕЗИКУ И ЊЕГОВИ СРПСКИ ЕКВИВАЛЕНТИ

Анотација: Предмет овог рада су радни партицип садашњег времена у руском језику и његови еквиваленти у српском језику. Овај облик је у српском језику изгубио своју првобитну партиципску функцију (уместо њега се јављају различите врсте речи и конструкција, попут односних реченица, глаголског прилога садашњег, придева, именица), док у руском језику представља сложени облик који у себи садржи одлике глагола и придева. Циљ овог рада је да покаже која се језичка средства у српском језику могу наћи као еквиваленти руског партиципа садашњег времена. Настоји се да се покаже под којим условима се јављају одређени облици као преводни еквиваленти, какво значење и функцију имају и са каквим се проблемима сусрећу преводиоци приликом њиховог превођења. С обзиром на потпуну различитост форми у српском и руском језику ови облици представљају посебан изазов онима који се баве превођењем, као и онима који предају српски језик говорницима руског и обрнуто, те је мали допринос овог рада расветљавање ових проблема. У раду је коришћена контрастивна методологија, заснована на анализи корпуса.

Кључне речи: радни партицип садашњег времена, действительное причастие настоящего времени, српски језик, руски језик.

1. Увод

Проучавање партиципа у словенским језицима представља занимљиво подручје истраживања, због тога што партиципи у себи садрже одлике различитих врста речи, што утиче на сложеност њихове позиције у реченици. Предмет овог рада су радни пар-

¹ isidora.jaksic.sb@gmail.com

тиципи садашњег времена у руском језику и њихови еквиваленти у српском језику. Ови партиципи су носиоци глаголских и придевских особина, при чему се стање у српском језику доста променило у односу на примарне историјске облике. Отуд је циљ овог рада управо да покаже каква се језичка средства у српском језику јављају као еквиваленти руских партиципа, са нагласком на одговарајућим решењима преводилаца и проблемима са којима се сусрећу приликом превођења. У наредном сегменту рада смо показали какав је статус радног партиципа садашњег времена у савременом руском и српском језику док је у трећем поглављу анализа конкретних примера и дискусија о њима. У анализи смо користили контрастивну методологију на корпусу који се састоји од публицистичких и научних текстова.

2. Статус партиципа садашњег времена у српском и руском језику

Радним партиципима садашњег времена у досадашњој домаћој литератури посвећивана је пажња највише из угла дијахроније [Пешикан 1959, Суботић 1984, Грковић-Мејдор 1997, Белић 1999, Урлих 2011, Јовановић 2017], иако постоје радови који се баве савременим стањем у језику наших писаца, превођењем и сл. [Стојановић 1928–1929, Стевановић 1949–1950, Вуковић 1969, Миновић 1978, Брајичић 1986, Лаиновић-Стојановић 1998, Михајловић 1999–2001, Ђуровић 2014]. Ови партиципи у српском језику представљају занимљиво подручје истраживања са дијахроног и синхронијског аспекта због великих промена у односу на историјско стање и у односу на друге словенске језике који су задржали овај облик. У домаћој литератури не постоји усаглашено термилошко решење у вези са радним партиципом садашњег времена. Поред овог, користе се и термини попут: садашњи партицип радни, радни придев садашњег времена [Николић 1970], радни глаголски придев садашњег времена [Маројевић 2001, Јовановић 2017], активни партицип садашњег времена [Тошовић 1983]. У овом раду је коришћен термин радни партицип садашњег времена, како би се јасно назначило да је реч о категорији која нема само придевску функцију, већ и глаголску, и која садржи активни, а не пасивни аспект одвијања радње.

Најпре ћемо рећи нешто о статусу партиципа садашњег времена у српском и руском језику у односу на његов историјски статус. Овај облик имао је одлике глаголских и придевских речи. Образовао се од глаголске основе, услед чега је разликовао глаголску категорију вида, транзитивности/интранзитивности, као и времена. У реченици су партиципи садашњег времена вршили функцију карактеристичну за придеве, попут којих су се мењали по роду, броју и падежу и разликовали су категорију и деклинацију одређеног и неодређеног вида придева. Њихова деклинација била је као код придева са основом на палатални сугласник [Николић 1987: 200–201, Хабургајев 1974: 292]¹.

У савременом руском и српском језику нешто је другачије стање, при чему се ситуација у овим језицима међусобно веома разликује. До те разлике је дошло кроз историјски развој. Што се тиче стања у савременом руском језику, радни партицип садашњег времена образује се додавањем суфикса *-уиц-/-юиц* и *-аиц-/-яиц-* основи садашњег времена (*пишуиций, знајуиций, молчаиций, строяиций*) [Маројевић 2001: 48]. Ови партиципи су одлика, пре свега, књижевног језика, стручних научних текстова, богословске литературе.

¹ Партицип садашњег времена или партицип презента актива у старословенском језику представљао је облик који се градио од презентске основе суфиксима *-жшт-* и *-лшт-*. Суфикс *-жшт-* додавао се глаголима прве промене (тј. 1, 2. и 3. типа, са тематском основом): *нес-жшт-и, бержшти, знажшти* (у црквенослов. *нес-уиц-ая, бер-уиц-ая, знајуиц-ая*). Са друге стране, суфикс *-лшт-* додавао се суфиксима друге промене (тј. 4. и 5. типа, са атематском основом): *ходашти, њдашти* (у црквенослов. *ход-яиц-ая, едяиц-ая*) [Хабургајев 1974: 292].

Могу се јавити у различитим конструкцијама (пре управне речи, када врше функцију атрибута: *Читајући книгу студент сидит у окна*; после управне речи, када врше функцију издвојеног атрибута или атрибутивно-предикативну функцију: *Студент, читајући книгу, сидит у окна*) [Маројевић 2001: 53, Лаиновић-Стојановић 1998: 14].

Првобитни радни партиципи садашњег времена у српском језику нису више продуктивна класа речи. Изгубили су своје партиципске одлике из старословенског језика. и замењени су односним реченицама¹, глаголским прилозима (*отворено говорећи, читајући књигу*), придевима (*забрињавајућа ситуација, идући викенд, летећи тањир*) или именицама у неким устаљеним примерима (*председавајући, главнокомандујући*) [Маројевић 2001, Лаиновић-Стојановић 1998]². М. Стевановић показује да су се партиципска значења глаголских прилога још увек задржала у одређеној мери код неких писаца и преводилаца који преводе са језика у којима постоје овакви партиципи (нпр. превод *Браће Карамазових* Ј. Максимовића: *Он пређе у спаваћу собу и поклони се спавајућем до земље, И до два три пута удари лежећега петом по лицу*). У овим примерима реч је о означавању једнократне глаголске радње коју врши субјекат означен именицом. Ова основна функција партиципа се временом изгубила услед губљења конгруенције и подударности облика са именицама и придевима, те је у неким случајевима прешла у обичне глаголске прилоге, који су почели да одређују глагол и исказују напоредну радњу у односу на глагол. Са друге стране, придевска функција глаголских прилога може се видети у примерима у којима се описује нека стална радња (*седећи став, лежеће благо*) [Стевановић 1989: 734-735, 750-751]. О чувању партиципа говори и В. Јовановић, који показује да се радни партиципи садашњег времена на *-ћи* и даље јављају у богословским текстовима, што се, сем на основу семантике и падежне промене, може видети и у чувању рефлексивне морфеме *се* (*Савршени Бог... састојећи се из душе разумне и човечанског тела, раван је Оцу по Божанству...*) [2017: 69]. О глаголским прилозима као данашњим партиципима писали су разни аутори, између осталог и М. Ивић, која анализира њихову синтаксичку улогу и указује на семантичку обележеност, тј. на истовременост овог облика са радњом исказаном личним глаголским обликом [2008: 210]. Поједини аутори говоре о глаголском прилогу садашњем као о кондензатору, тј. о његовом сажимању независних и зависних реченица, и то анализирају на језику наших писаца, а обрађују и његову стилистичку функцију, док је посебна пажња посвећена придевској и глаголској функцији и попридевљавању овог облика [Вуковић 1969, Михајловић 1999–2001, Ђуровић 2014]. Занимљиво је и запажање о адвербијалном партиципу презента, како називају глаголски прилог садашњи П. Мразовић и З. Вукадиновић, да, када се користе као придеви, они представљају лексикализовани спој, при чему је „у таквим случајевима једна од компоненти тог слоја употребљена метафорички“ (што се може видети у примеру *нутујуће позориште*), а разлика атрибутски употребљеног партиципа у односу на придев може се видети на плану семантике – „док адвербијални партицип презента има значење привремености, придев добија сталност ближег одређивања именице као у именичкој фрази: вредан ученик, паметна девојка и сл. сем тога придев се са именицом увек слаже у роду и броју, што код партиципа није увек случај“ [2009: 134].

Радни партиципи садашњег времена у савременом руском језику подсећају на српске глаголске прилоге, иако су њихове синтаксичке функције и значења различита.

¹ Алтернација односних реченица и радних партиципа садашњег времена постојала је још у старословенском [Пешикан 1959: 89].

² Оваква промена у односу на старословенско стање може се објаснити тиме што су партиципи били, пре свега, одлика књижевног језика, и никада нису постали саставни део разговорног језика, те су Вуковом реформом, која је стандардним језиком прогласила народни језик, искључени из партиципске употребе [Урлих 2011: 255]. Још нека решења у вези са системским и аналошким променама које су довеле до савременог стања в. у [Пешикан 1959].

Српски глаголски прилози представљају еквиваленте другог типа руских партиципа, који се на руском зове деепричастие¹, а понекад се јављају као еквиваленти радног партиципа садашњег времена када су оба у придевској функцији (*водећа партија : правящая партия*) и у још неким специфичним случајевима када врше квалификацију глаголске радње коју врши субјекат. Најчешћи српски преводни еквиваленти руских радних партиципа садашњег времена су односне реченице (*человек читающий книгу : човек који чита књигу*), придеви (*окружающая среда : околна средина*) или се јавља описно превођење (*развивающиеся страны – земље у развоју, самоуправляющаяся организация – самоуправна организација*) [Маројевић 2001: 49].

Овакви облици могу бити замка преводиоцима и онима који уче један од ова два језика, те је управо то разлог због ког сматрамо бављење овом темом вишеструко значајном. У наставку следи анализа корпуса, која ће покушати да расветли ову проблематику.

3. Анализа корпуса: резултати и дискусија

У раду смо анализирали превод радних партиципа садашњег времена са руског језика и њихове еквиваленте у српском преводу у публицистичким текстовима, као и српске конструкције које су превођене на руски језик радним партиципима садашњег времена у текстовима научног стила. Превод са руског на српски језик означили смо као смер А - Б, док је превод са српског на руски језик означен као Б - А.

У наставку ћемо појединачно издвојити типове конструкција у српском језику еквивалентне руским радним партиципима садашњег времена:

1) Односна реченица:

(1) А - Б: рус. Но президент любой страны не должен забывать о *сопровождающих этот успех факторах* – монополизации экономики и жёсткой конкуренции. [Лане, 30. 9. 2020]²

срп. Али председник било које земље не сме да заборави на *факторе који прате овај успех* – односно, на монополизацију економије и оштру конкуренцију.

(2) Б - А: срп. Погледајмо још неколико карактеристичних црта *које проистиче из хипертрофије ego-a*, а нарочито су заступљене у нашим интелектуалним круговима. рус. Рассмотрим еще несколько характерных особенностей *проистекающих из гипертрофии ego*, и особенно распространенных в сербских интеллектуальных кругах. [Братина 2018]³

У анализираној грађи се чува негација из руског партиципа у српској односној реченици:

(3) А - Б: рус. В то время как Анкара активно проводит разведку месторождений в восточной части Средиземного моря, в Афинах, Никосии, Париже и других европейских столицах копится недовольство: там уверены, что турецкая сторона посягает на *не принадлежащие ей районы*. [Тодоровски, 9. 10. 2020]

срп. Док Анкара активно истражује налазишта нафте и гаса у Источном Медитерану, Атина, Никозија, Париз и друге европске престонице су незадовољне, јер сигурни су да *Турска тражи подручја која јој не припадају*.

¹ Уп.: *Участвующие в работе конференции делегаты одобряют это предложение. : Делегати који учествују у раду конференције подржавају тај предлог. / Участвуя в работе конференции, делегаты одобрили это предложение. : Учествујући у раду конференције делегати су подржали тај предлог* [Маројевић 2001: 49].

² Српски преводи публицистичких текстова могу се наћи када се сајт <https://balkanist.ru/> на којем се налазе текстови пребаци са руске на српску верзију. Стога нисмо посебно наводили извор за српске примере.

³ Српски превод научних текстова није публикован, већ се налази у приватној архиви преводиоца В.Н.Рјапихине. В. напомену 9.

2) Придев:

(4) А - Б: рус. Он расказао, што војне знали о *готовящемся перевороте*. [Лане, 7. 10. 2020]

срп. Рекао је да је војска знала за *предстојећи пуч*.

(5) Б - А: срп. Следеће велико (али много радикалније!) искушење наступиће онда када се баш наведени темељ доведе у питање на суштински другачији начин: не неком страном али ипак истоветно (религијски!) кодираном идеологијом, попут *освајачког ислама* према коме се природно успоставио саоодбрамбени став.

рус. Следующим серьезным (но и намного более радикальным) испытанием станет совершенно иная, нежели прежде угроза вытеснения этих фундаментальных основ не какой чуждой идеологией, имеющий между тем такой же (религиозный) код, как, например, в ситуации с *расширяющимся исламом*, по отношению к которому естественным образом развилась устойчивая позиция самозащиты. [Дамјанов 2017]

3) Глаголски прилог:

(6) А - Б: рус. Осенний Белград завален жухлыми листьями и блестящими каштанами, *выпрыгивающими* под ноги из колючей кожуры. [Лане, 28. 9. 2020]

срп. Јесењи Београд препун је сувог, увелог лишћа и сјајног, блиставог кестења које се котрља под ногама *испадајући из бодљикаве коре*.

4) Предлошко-падежне конструкције са именицом:

(7) А - Б: рус. Обе эти личности были связаны огромной любовью к *сербскому народу, проживающему в Косово и Метохию*. [Лане, 20. 11. 2020]

срп. Обе ове личности биле су везане огромном љубављу са *српским народом на Косову и Метохији*.

(8) Б - А: срп. Управо у том погледу Дворниковић, мада говорећи о свом времену и о прошлим временима, изводи поенту од *бескрајног значаја* за нас данас.

рус. Именно в этом смысл Дворникович, хотя и говорит о своем времени и о прошлых временах, выводит определение, *имеющее неоценимое значение* для нас и сегодня. [Братина 2018]

5) Презент:

(9) А - Б: рус. В зал заходит *сияющий* Андрия Мандич – лидер блока «Демократический фронт», который стал флагманом черногорской оппозиции. [Лане, 31. 8. 2020]

срп. У салу улази Анрија Мандић, лидер блока „Демократски фронт“ и предводник црногорске опозиције. *Сија* од радости док се здрави са новинарима.

6) Перфекат или радни глаголски придев:

(10) Б - А: срп. Друга, током Другог светског рата, када су власт у Југославији преузели комунисти, који су редефинисали концепцију југословенства и *сублимирали је* у пароли „братство и јединство“.

рус. Вторая произошла во время Второй мировой войны, когда коммунисты захватили власть в Югославии и создали новую концепцию национальной политики, *выражавшуюся* лозунгом «братство и единство». [Базич 2019]

7) Изостанак партиципског еквивалента у српском језику:

(11) Б - А: срп. Но, с друге стране, када се запалила жишка наде да би тај простор могао потрајати, да га неће снаћи судбина какву су доживјели, рецимо, Требјешани – племе из околине данашњег Никшића, које је такође у XVI стољећу дигло на велики, на почетку доста успјешан устанак – одмах је постало јасно да се црногорски

простор слободе одликовао двама основним одредницама: што дуже га сачувати, и што више га проширити, превасходно на штету Турака (мада се почело „погледивати“ и пут српских простора под млетачком влашћу), а у корист поробљених Срба.

рус. Но, с другой стороны, когда зажглась искра надежды на то что эту свободу удастся сохранить, надежда на то, что удастся миновать удара судьбы который постиг, к примеру, требешан – племя проживавшее в окрестностях современного города Никшич, которое в XVI веке подняло крупное и поначалу также достаточно успешное восстание – сразу стало ясно, что для *черногорской земли свободы* были характерны два основных устремления: как можно дольше держать оборону и как можно больше расширить свою территорию, прежде всего во вред туркам (хотя *воюющая братия с Ловчена* начала поглядывать и в сторону сербских областей находящихся под властью Венецианской республики), а на пользу угнетенным сербам. [Копривица 2016]

Бројчани однос присуства партиципа у руском језику и њихових преводних еквивалената у српском језику у публицистичком и научним стилу прилично је неуједначен. Наша анализа је показала да, иако одређени научни радови наводе да је присуство партиципа знатно веће у публицистичком стилу [Б. Тошовић 1983], научни стил у нашој грађи има много више примера са радним партиципима садашњег времена. Од укупног броја ових партиципа у анализираној грађи (122) научни стил има 60% (73), а публицистички 40% (49).

Анализа корпуса показала је да су најчешћи преводни еквиваленти руских партиципа садашњег времена у српском језику односне реченице (62%). За њима по фреквентности долазе придеви (10%), затим глаголски прилог (8%), предлошко-падежне конструкције са именицом (14%), презент (2%), изостављен еквивалент (4%). У српским оригиналним текстовима налазе се сличне конструкције које су преведене на руски радним партиципом садашњег времена: односне реченице (16%), придеви (49%), перфекат (6%), презент (4%), предлошко-падежне конструкције са именицом (16%), везници (3%), изостављање еквивалента (6%).

На основу анализиране грађе установили смо различит степен семантичке и формалне подударности преводних еквивалената. Под формалном подударношћу подразумевамо то да се основе руских и српских еквивалената међусобно подударају, а семантичка подударност означава да се сви значењски елементи у потпуности поклапају у посматраним језицима. Разликујемо примере код којих постоји потпуна подударност, оне који су делимично семантички подударни, као и оне код којих се значења не подударају.

Потпуна подударност је најприсутнија код односних реченица – оне најбоље преносе кондензовану информацију, (12). То је у складу са тиме да су сами партиципи заправо дубинске реченице, уколико се водимо трансформационим начелом, те је стога овако нешто и очекивано. Оваква доследност је присутна и у руско-српском и у српско-руском преводу. Посматране конструкције преносе значење динамичности и процеса које је присутно у партиципима само у случају односних реченица, док је код осталих конструкција само делимично присутно или се у потпуности губи.

Делимичних одступања има код неких других типова конструкција које се формално разликују од кондензоване реченице. Може се приметити да семантичко одступање настаје управо услед различитости конструкција којима се исказује одговарајуће значење у посматраним језицима. Наиме, значење осталих типова еквивалената исказује стање или квалитет, а не процес или динамичност, што је приступно, на пример, код при-

дева и предлошко-падежних конструкција. Ово одступање јавља се због веће слободe у начину преношења оригиналне мисли, (13), (14):

(12) А - Б: рус. Рядом с рабочими, *говорящими по-английски*, ходит молодой человек в маске. [Лане, 28. 9. 2020]

срп. Поред радника, *који говоре енглески*, врзма се младић са маском.

(13) А - Б: рус. Не мешают *отдыхающим* и дома на боснийской стороне: их скрывают густые ивы. [Лане, 6. 10. 2020]

срп. А *гостима* не сметају ни куће на босанској страни: крију их густе врбе.

(14) Б - А: срп. Културни, уметнички и научни допринос руске емиграције српском друштву између два светска рата, после периода потпуног игнорисања у комунистичкој и социјалистичкој Југославији, наметнуо се у последњих неколико деценија као *изазовна* историјска и културолошка тема.

рус. Общественный вклад русской эмиграции в сербскую культуру, искусство и науку в период между двумя мировыми войнами, после полного игнорирования в коммунистической и социалистической Югославии, в последние несколько десятилетий представляется нам *требующей тщательного исследования* исторической и культурологической темой. [Цветкович 2019]

Највеће одступање се налази у примерима где партицип садашњег времена у руском језику нема еквивалент у српском преводу, што је и очекивана појава. У овим случајевима најчешће је преводилац додао у руски превод партиципску конструкцију, са циљем појашњења онога о чему је реч, а не би се очекивало да се ту нађе, с обзиром на конструкцију у српском језику, (11), (15):

(15) А - Б: рус. Во время его штурма особо отличился Любисав Джокич, протаранивший на *принадлежащем ему бульдозере* ограду телерадиокомплекса. [Лане, 7. 10. 2020]

срп. Највише се истакао Љубисав Ђокић који је булдожером пробио ограду Радио-телевизије Србије.

Може се закључити да се већа одступања јављају у публицистичком стилу, који тежи сликовитијем изражавању. Рекли бисмо да је непотпуна прецизност у публицистичком стилу одлика веће потребе преводиоца да у читаоцу изазове одређену емоцију преношењем информације и истицањем одговарајућих сегмената текста. Заправо, акценат је на неким другим пренесеним значењима и играма речи прилагођеним језику на којем је написан текст, у шта сада нећемо улазити. Већа прецизност у преводу јавља се у научном стилу, у којем је важно пренети тачну и јасну информацију. Преводилац овде готово нема слободe у превођењу, већ тежи да се што више држи основног смисла текста, што је у складу са основним одликама научног стила које се заснивају на јасности и прецизности. Уколико се и јаве одступања, она су ту усред потребе да се прецизира информација о којој је реч или зато што не постоји одговарајући еквивалент у једном од посматраних језика, у смислу да се од истог корена не може направити еквивалентна конструкција у виду придева или неког другог адекватног решења или буквалан превод није у духу језика.

Посебно смо посматрали примере у којима се јавља партицип садашњег времена у придевској функцији или где је извршено потпуно попридевљавање. Број таквих примера је немали (38, преко укупног броја партиципа са партиципском функцијом) и на српски језик се преводe у највећем броју случајева придевима или предлошко-падежним конструкцијама са именицама:

(16) А - Б: рус. Во время подписания дорожной карты Марк Эспер отметил, что Болгария на данный момент играет *решающую роль* в защите восточного фланга Североатлантического альянса. [Тодоровски, 13. 11. 2020]

срп. Током потписивања мапе пута Марк Еспер је приметио да Бугарска тренутно игра *одлучујућу улогу* у заштити источних граница Северноатлантске алијансе.

Понекад је тешко одредити да ли су ове конструкције партиципи или прави придеви на руском језику, с обзиром на то да се јављају српски еквиваленти у виду придева и предлошко-падежних конструкција у оба случаја, при чему је отежавајућа околност морфолошка идентичност посматраних облика на руском. Добра провера је то да ли ови облици исказују процес, радњу исказану глаголом и да ли њихово значење укључује у себе статичан и динамичан аспект [Урлих 2011: 257], као и да ли се могу трансформисати у односну реченицу. Додатни показатељ могу бити одговарајући модификатори или комплементи, који могу лоцирати глаголску радњу према времену, месту, трајању и сл., што се може видети у (17) и (18), док је (19) пример придевске функције партиципа.

(17)Б - А: срп. Предсједник црногорске владе Мило Ђукановић, на потајни наговор одређених кругова на Западу, чему је допринио поступак *вођен* против њега пред италијанским правосуђем због кријумчарења дувана, одлучује да раскине савезнички однос Црне Горе са Србијом унутар тадашње Савезне Републике Југославије.

рус. Председатель черногорского правительства Мило Джуканович, находясь под тайным влиянием определенных западных кругов, усилению давления которых способствовал судебный процесс *ведущийся* против него в Италии из-за контрабанды табака, принял решение разорвать союзные связи Черногории и Сербии в рамках бывшей Югославии. [Копривица 2016]

(18)А - Б: рус. Особую активность при создании станиц проявили забайкальские казаки, *ведущие большую работу* в Канаде и Австралии. [Балканист, 8. 10. 2020]

срп. Велику улогу у томе одиграли су Забајкалски Козаци *који су веома активни* и у Канади и Аустралији.

(19)А - Б: срп. Он је почивао на *водећим* културолошким токовима западне Европе тога доба (као и Доситејев, мало раније!).

рус. Они базируются на идеях *ведущих* культурологических движениях Западной Европы того времени. [Дамјанов 2017]

Јасно је из ових примера да партиципи са придевском функцијом одговарају на питање *каква* је именица уз коју стоје и могу се заменити другим синонимним придевима, док они са партиципским значењем описују глаголску радњу коју врши субјекат исказан именицом коју одређују (обично се на руском може поставити питање: *что делающий*, док се српски еквиваленти могу трансформисати у односну реченицу са *који*).

Треба поменути примере у којима се исти партицип у једном случају преводи односном реченицом, а у другом случају придевом или неком другом конструкцијом са атрибутивном функцијом (то се може видети и у претходна три примера). Чини се на основу примера да се исти партицип преводи односном реченицом онда када се исказује одређени процес, тј. радња коју врши субјекат (20). Са друге стране, атрибутивном конструкцијом се преводу партиципи чија је главна функција квалификација именице уз коју стоје, издавају неке њене одлике (21).

(20)А - Б: рус. Вообще рейтинг вызывает некоторое удивление: к примеру, *имеющая статус* «электоральной демократии» Греция в рейтинге находится выше, чем Словения, а Албания и Черногория, занимающие в нём 79-е и 91-е места, зачислены в категорию «электоральных автократий». [Хавич, 25. 9. 2020]

срп. Генерално гледано, рејтинг је помало изненађујући: на пример, Грчка, *која има статус* „изборне демократије“, има бољи рејтинг од Словеније, а Алба-

нија и Црна Гора, које у њој заузимају 79. и 91. место, уврштене су у категорију „изборне аутократије“.

- (21) Б - А: срп. Гостовања *вокалних уметника руског порекла* из Београда представљала су први корак ка упознавању грађана Ниша са стандардним репертоаром и потврђеним вредностима европске и словенске оперске литературе, руским романсама и народним песмама.

рус. Гастроли *вокалистов* из Белграда, *имејућих руског порекла*, стало првима шагама к знакомству грађана Ниша са стандардним репертоаром и признаним вредностима европске и славјанске оперне литературе, руским романсима и народним песмама. [Цветкович 2019]

Ипак, рекли бисмо да је коришћење самих типова партиципа, па и њихових еквивалената, у складу са тиме да ли исказују процес или квалификацију. Тако ће се за исказивање процеса јавити следећи партиципи: *противостоящий, держащий, противостоящий, говорящий, позволяющий, снимающий, упрощающий, охраняющий, развивающийся* итд. Они су преведени односним реченицама и само ће се у малом броју случајева јавити и неки други преводни еквивалент и то у случају квалификативне употребе самог партиципа. Квалификација именице уз коју стоје постоји у неким од следећих партиципа који су у српском језику углавном преведени придевом или неком другом атрибутивном конструкцијом: *существующий, являющийся, обладающий, разумеющийся*. Доследност оваквих запажања свакако треба проверити на већем корпусу.

Занимљиви су и примери у којима радни глаголски партицип из руског језика у српском има еквивалент у виду придева на *-ћи*. У већини случајева тај придев на *-ћи* је прави придев, који је, иако је историјски био партицип, одавно изгубио ту партиципску функцију. Ипак, постоје неки примери у којима изгледа као да се партиципско значење може видети, (22).

- (22) Б - А: срп. Данашње дукљогено, упркос чињеницама повијесних реалности арбитрарно и безобзирно самоизумљено, *ни на чему из црногорске прошлости не почивајуће* (ако апстрахујемо од неколиких епизода појединачне издаје неколицине Црногораца у првој половини XX столећа) „црногорство“ је, условно казано, постмодерни анахронизам.

рус. Сегодня дукляогенная, арбитрарно и нигилистически самопровозглашенная, *не имеющая никакой реальной исторической основы из черногорского прошлого* (если абстрагироваться от ряда отдельных эпизодов предательства нескольких черногорцев в XX веке) «черногорская идея» является условно говоря *постмодернистским анахронизмом*. [Копривица 2016]

Овај пример уз себе има одредницу која би ишла иначе уз глагол (*ни на чему из црногорске прошлости* – реч је, дакле, о индиректном објекту са временском компонентом) мада је облик партиципа у српском оригиналу дискутабилан, јер је мало матерњих говорника који би га заиста употребили или сматрали прихватљивим.

На крају, прокоментаришаћемо примере у којима се као српски еквиваленти јављају глаголски прилози. Напоменули смо да су они, пре свега, еквиваленти другог руског партиципа (деепричастие), али у нашем корпусу у три примера представљају превод радног глаголског придева садашњег времена. У два примера, (6), (23), овај превод је прихватљив. Наиме, у ова два случаја глаголски прилог пре свега има глаголску функцију са компонентом прилошке одредбе и, као и у руским примерима, односи се на именицу у функцији субјекта и врши квалификацију активности тог субјекта. Међутим, у трећем примеру, (24), превод није добар,

зато што у руском оригиналу партицип има квалификативну функцију, која уже одређује именицу у функцији објекта. Са друге стране, у српском преводу се глаголски прилог везује за глагол (*покренуо*) који врши субјекат (*Запад*), те се стога функције ових облика на руском и српском у овом примеру не подударају и они не могу бити еквивалентни. Код оваквих примера треба водити рачуна баш због тога што глаголски прилог садашњи примарно представља еквивалент другом руском партиципу (деепричастие), а може се употребити на овај начин само у специфичним случајевима где долази до изражаја његова глаголска природа са функцијом прилошке одредбе која се односи на активност појма означеног именицом, при чему је важно пазити на који се појам у реченици односи да не би дошло до сличних неподударности у преводу.

- (23) А - Б: рус. «Количество положительных статей о США увеличилось в сербских средствах массовой информации на 26% всего за один месяц», – бьет тревогу оппозиционер, очевидно, *рассчитывающий* в случае собственного прихода к власти решительно поменять подобное соотношение. (Искендеров, 2. 10. 2020)

срп. „Број позитивних чланака о Сједињеним Државама у српским медијима се за само месец дана повећао за 26%“, говори Ђорђевић, очигледно *надајући се* да ће одлучно променити овај однос у случају да сам дође на власт.

- (24) А - Б: рус. Запад запустил на Балканах проект N1, *вещающий* из Белграда, Загреба и Сарајево. (Брошчев, 16. 10. 2020)

срп. Запад је покренуо пројекат N1 на Балкану, *емитујући* програм из Београда, Загреба и Сарајева.

На основу анализираних грађе може се видети да се преводиоци са руског на српски и са српског на руски језик срећу са разним изазовима који се односе на степен слободе превођења у односу на оригинал и да се не могу увек ослоњити на језички осећај већ је потребно и подробно познавање природе језика са којих се преводи.

4. Закључак

Овим радом је извршена контрастивна анализа радних партиципа садашњег времена у руском језику и њихових преводних еквивалената у српском језику. Природа радних партиципа садашњег времена у српском и руском језику је веома различита. Ови партиципи у руском језику представљају врсту кондензације реченичног значења из дубинске структуре, при чему на површинској структури имају карактеристике и глагола и придева. У српском језику је дошло до велике промене у њиховој природи услед историјских процеса, те се приликом превођења са руског језика у ком су се сачували налази на разноврсна решења.

Анализом грађе из публицистичких и научних текстова показали смо какве се конструкције у српском језику могу јавити приликом превођења са руског језика на српски језик и обрнуто и која су проблематична места у том процесу. Посебно смо издвојили проблематику која се тиче разликовања придевске и партиципске функције проучаваних партиципа и њиховог адекватног превода на српски језик, као и односа ових партиципа са глаголским прилогом садашњим.

Проучавање ове теме сматрамо важном не само из угла превођења, већ и из угла предавања српског и руског језика као страног. До сада смо у настави српског језика као страног која је држана руским студентима приметили да ученици чији је матерњи језик руски, а уче српски језик као страни, имају потешкоћа управо са партиципима, а посебно

са радним партиципима садашњег времена, који, будући да се веома разликују у овим двама језицима, представљају очекивану потешкоћу у савладавању српског језика као страног. Наша намера је да се у неком од наредних истраживања позабавимо и емпиријским подацима, у виду рада са испитаницима чији је матерњи језик руски, а који уче српски језик као страни. Желимо да издвојимо конкретне потешкоће које ученици имају приликом учења разматраних партиципа, да ли и у којој мери врше трансфер из свог језика на језик који уче и која су могућа решења у превазилажењу проблема са којима се сусрећу у процесу учења.

Извори

Портал *Балканист*, доступан на сајту: <https://balkanist.ru/>¹.

1. Лане Катарина:

- 1) *Как «гудела» Подгорица, отмечая победу над режимом Дзжукановича*, 1.9. 2020, <https://balkanist.ru/kak-gudela-podgoritsa-otmechaya-pobedu-nad-rezhimom-dzhukanovicha/>
- 2) *Епископ Будимљанско-Никшичский Иоанникий: «В борьбе за святыни мы вернулись к своим корням»*, 3. 9. 2020, <https://balkanist.ru/episkop-budimlyansko-nikshichskij-ioannikij-v-borbe-za-svyatyni-my-vernulis-k-svoim-kornyam/>
- 3) *Налаживание деловых отношений Белграда и Вашингтона может стать импульсом для российского бизнеса*, 30. 9. 2020, <https://balkanist.ru/nalazhivanie-delovyh-otnoshenij-belgrada-i-vashingtona-mozhet-stat-impulsom-dlya-rossijskogo-biznesa/>
- 4) *Депутат Сергей Гаврилов: «Александр Вучич прекрасно понимает важность отношений с Россией»*, 30. 9. 2020, <https://balkanist.ru/deputat-sergej-gavrilov-aleksandr-vuchich-prekrasno-ponimaet-vazhnost-otnoshenij-s-rossiej/>
- 5) *«Еще немного, ещё чуть-чуть»: успеют ли достроить храм Святого Саввы в Белграде к приезду Путина?*, 28. 9. 2020, <https://balkanist.ru/eshhe-nemnogo-eshhyo-chut-chut-uspeyut-li-dostroit-hram-svyatogo-savvy-v-belgrade-k-priezdu-putina/>
- 6) *Подгорица накануне выборов: настанет ли предел «бесконечности» Мило Дзжукановича?*, 29. 8. 2020, <https://balkanist.ru/podgoritsa-nakanune-vyborov-naстанet-li-predel-beskonechnosti-milo-dzhukanovicha/>
- 7) *Ночь, изменившая Черногорию: как в Подгорице ждали исторической победы на выборах*, 31. 8. 2020, <https://balkanist.ru/noch-izmenivshaya-chernogoriyu-kak-v-podgoritse-zhdali-istoricheskoy-pobedi-na-vyborah/>
- 8) *«В чемоданах оппозиции привезли более 75 млн долларов»: как Запад оплатил свержение Слободана Милошевича*, 07. 10. 2020. <https://balkanist.ru/v-chemodanah-oppozitsii-privezli-bolee-75-mln-dollarov-kak-zapad-oplatil-sverzhenie-slobodana-miloshevicha/>
- 9) *Настоятель русского храма в Белграде: «Патриарх Иринея очень любил служить в нашей церкви»*, 20. 11. 2020, <https://balkanist.ru/nastoyatel-russkogo-hrama-v-belgrade-patriarh-irinej-ochen-lyubil-sluzhit-v-nashej-tserkvi/>
- 10) *Домик на Дрине – символ непотопляемого сербского духа*, 6. 10. 2020, <https://balkanist.ru/domik-na-drine-simvol-nepotoplyаемого-serbskogo-duha/>
- 11) *Дела земные: почему могилы русской эмиграции в Сербии оказались в долговой яме?*, 16. 10. 2020, <https://balkanist.ru/dela-zemnye-pochemu-mogily-russkoj-emigratsii-v-serbii-okazalis-v-dolgovoj-yame/>

2. Дарко Тодоровски:

- 1) *Северная Македония в шаге от федерализации*, 8. 9. 2020, <https://balkanist.ru/severnaya-makedoniya-v-shage-ot-federalizatsii/>

¹ На овом сајту се пребацивањем са руске на српску верзију сајта могу наћи преводи свих текстова коришћених у овом раду. Свим чланцима је последњи пут приступљено 10. 3. 2021.

- 2) *«Учись, студент!»: Российское образование возвращается на Балканы?*, 31.7. 2020, <https://balkanist.ru/uchis-student-rossijskoe-obrazovanie-vozvrashhaetsya-na-balkany/>
- 3) *«Пекинский дракон на Балканах»: новые аспекты сербско-китайского военного сотрудничества*, 14. 8. 2020, <https://balkanist.ru/pekinskij-dragon-na-balkanah-novye-aspekty-serbsko-kitajskogo-voennogo-sotrudnichestva/>
- 4) *Кто ведет в балканской гонке вооружений?*, 15. 9. 2020, <https://balkanist.ru/kto-vedet-v-balkanskoj-gonke-vooruzhenij/>
- 5) *Стоит ли ждать турецко-греческой войны в Восточном Средиземноморье?*, 9. 10. 2020, <https://balkanist.ru/stoit-li-zhdet-turetsko-grecheskoj-vojny-v-voсточnom-sredizemnomore/>
- 6) *«Дружба против»: Греция становится новым форпостом США на Балканах*, 22. 10. 2020, <https://balkanist.ru/druzha-protiv-greetsiya-stanovitsya-novym-forpostom-ssha-na-balkanah/>
- 7) *Черноморские амбиции США: зачем Америке Болгария?*, 13. 11. 2020, <https://balkanist.ru/chernomorskie-ambitsii-ssha-zachem-amerike-bolgariya/>
3. Ксенија Голуб-Секулович, *«Ослепительный символ дружбы Сербии и России»: в Белграде впервые показали убранство храма Святого Саввы (ВИДЕО)*, 28.10. 2020, <https://balkanist.ru/v-belgrade-vpervye-pokazali-ubranstvo-hrama-svyatogo-savyu-video/>
4. Балканист: *Казачи и краишници: от тихого Дона до сербской Савы*, 8. 10. 2020, <https://balkanist.ru/kazaki-i-kraishniki-ot-tihogo-dona-do-serbskoj-savy/>
5. Артјом Бузила, *«Суэта вокруг посольства»: перенесет ли Белград свое диппредставительство в Израиле?*, 16. 9. 2020, <https://balkanist.ru/sueta-vokrug-posolstva-pereneset-li-belgrad-svoe-dippredstavitelstvo-v-izraile/>
6. Јулија Иванова, *Больше всех от переговоров Белграда и Приштины выиграл Трамп*, 21. 9. 2020, <https://balkanist.ru/bolshe-vseh-ot-peregovorov-belgrada-i-prishtiny-vyigral-tramp/>
7. Олег Хавич:
 - 1) *Как саммит «Триморья» спровоцировал конфликты в руководстве Хорватии и Болгарии*, 23. 10. 2020, <https://balkanist.ru/kak-sammit-trimorya-sprovotsiroval-konflikty-v-rukovodstve-horvatii-i-bolgarii/>
 - 2) *Демократия на Балканах: от либеральной в Словении до «электоральной автократии» в Турции*, 25. 9. 2020, <https://balkanist.ru/demokratiya-na-balkanah-ot-liberalnoj-v-slovenii-do-elektoralnoj-avtokratii-v-turtsii/>
8. Кирил Боршчев: *От красот Крыма до «Бессмертного полка»: как сербский трэвел-канал будет знакомить сербов с Россией*, 16. 10. 2020, <https://balkanist.ru/ot-krasot-kruma-do-bessmertnogo-polka-kak-serbskij-trevel-kanal-budet-znakomit-serbov-s-rossiej/>
9. Пјотр Искендеров: *Разворот Белграда, которого не было*, 02. 10. 2020, <https://balkanist.ru/razvorot-belgrada-kotorogo-ne-bylo/>

Часопис *Научный результат. Социальные и гуманитарные исследования*¹:

1. Атлагич Синиша, „Сербия в начале XXI века: Европейский путь коммерческого национализма как стратегия развития“, *Научный результат. Социальные и гуманитарные исследования*, 2 (1 (7)), 15-19, 2016.
2. Базич Йован, „Реконструкция сербской национальной идентичности в XX веке“, *Научный результат. Социальные и гуманитарные исследования*, 5 (3), 16-24, 2018.

¹ Радови коришћени за анализу у овом раду доступни су на руском језику на следећем сајту: <http://ghumanities.ru/>. Српски оригинали који нису штампани преузети су од преводиоца Викторије Николајевне Рјапухине.

3. Братина Борис Рудолфович, Братина Вишня, „Гипертрофирано јо: ego cogito a la Serbe“, *Научни резултат. Социјалне и хуманитарне истраживања*, 4 (4), 11–29, 2018.
4. Дамњанов Сава, „Србске литературске ратне: од светога Савве до постмодерна“, *Научни резултат. Социјалне и хуманитарне истраживања*, 3 (1), 18–24, 2017.
5. Живковић Душан, „Природа и значај истраживања творчештва Милорада Павича професором Дамњановим“, *Научни резултат. Социјалне и хуманитарне истраживања*, 4 (4), 30–38, 2018.
6. Здравич-Михајловић Данијела, *Феномен судбине музикалног производа: један век «Марша на Дрину»*, 5 (4), 51–61, 2019.
7. Копривица Часлав, „Черногорци“, *Научни резултат. Социјалне и хуманитарне истраживања*, 2 (1), 66–70, 2016.
8. Хершак Емилија, „Либерални капитализам и Хрватска“, *Научни резултат. Социјалне и хуманитарне истраживања*, 5 (2), 4–13, 2019.
9. Цветковић Соња, „Руска музикална емиграција у србској провинцији: руски допринос у развоју музикалног живота у Ниши у периоду између Прве и Друге светске ратне“, *Научни резултат. Социјалне и хуманитарне истраживања*, 5 (2), 14–22, 2019.

Литература

Белић 1999 – Александар Белић, *Историја српског језика: студије, расправе, критике*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.

Брајичић 1986 – Олга Брајичић, *Функција синонимичке партиципске конструкције и адноминалних односких реченица у руском и српскохрватском књижевном језику*, Никшић, 1986.

Вуковић 1969 – Гордана Вуковић, „Прилог времена садашњег у делима Добрице Ћосића“ у: *Прилози проучавања језика* 5, 65–79, 1969.

Грковић-Мејџор 1997 – Јасмина Грковић-Мејџор, „Партиципи у српскословенском језику“ у: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XL/1, Нови Сад, 21–39, 1997.

Ивић 2008 – Милка Ивић, „О српскохрватским герундима“ у: *Лингвистички огледи*, Београд: Библиотека XX век, књига 61, 209–229, 2008.

Јовановић 2017 – Владимир Јовановић, „Употреба радних партиципа (глаголских придева) садашњег (-ћи) и прошлог (-вши) времена и однос према сродним појавама у савременом српском језику“ у: *Наш језик*, књ. XLVIII, св. 3–4, Београд: Институт за српски језик САНУ, 67–75, 2017.

Лаиновић-Стојановић 1998 – Надежда Лаиновић-Стојановић Н., *Српски еквиваленти руских радних глаголских придева у језику струке*, Ниш: Просвета, 1998.

Маројевић 2001 – Радмило Маројевић, *Руска граматика*, том 2, Москва: Међународни универзитет бизниса и управљања, Белград: Србски фонд писмености и славјанских култура, 2001.

Миновић 1978 – Миливоје Миновић, *О адјективима (и адвербима) у облику глаголског прилога садашњег у савременом српскохрватском/хрватско-српском књижевном језику*, Свјелост: Сарајево, 1978.

Михајловић 1999–2001 – Тамара Михајловић, „Глаголски прилози у језику Данијела Киша“ у: *Прилози проучавања језика*, књ. 30–32, 207–232, 1999–2001.

Мразовић, Вукадиновић 2009 – Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.

Николић 1987 – Светозар Николић, *Старословенски језик I*, Београд: Научна књига, 1987.

Пешикан 1959 – Митар Пешикан, „Неке напомене о развоју активних партиципа у српскохрватском језику“, *Зборник за филологију и лингвистику II*, Нови Сад, 88–106, 1959.

Стевановић 1989 – Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд: Научна књига, 1989.

Стевановић 1949-1950 – Михаило Стевановић, „Поприведљивање глаголског прилога на -ћи“, *Јужнословенски филолог*, XVIII, књ. 1–4, 55–85, 1949–1950.

Стојановић 1928-1929 – Љубомир Стојановић, „Значење глаголских партиципа“, *Јужнословенски филолог*, VIII, 1–12, 1928–1929.

Суботић 1984 – Љиљана Суботић, „Судбина партиципа у књижевном језику Срба у 19. веку“, *Прилози проучавању језика*, 20, Нови Сад, 3–76, 1984.

Тошовић 1983 – Бранко Тошовић, *Глагол као конституент књижевноумјетничког стила рускога језика у поређењу са српскохрватским*, докторска дисертација, Сарајево, 1983.

Урлих 2011 – Sonja Urluh, „On the trail of the Serbian present active participle“ in: Karl, K. B.; Krumbholz, G.; Lazar, M. *Beiträge der Europäischen slavistischen Linguistik (POLYSLAV)*, München, DE: Verlag Otto Sagner, 254-263, 2011. (Рад је доступан на следећем линку: <https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/49700/>)

Хабургајев 1974 – Георгий Александрович Хабургаев, *Старославянский язык*, Москва: Просвещение, 1974.

В.В. Каприелова¹

(Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова)

Научный руководитель: доц., к.ф.н. Чаплыгина Т.Е.

ИЗУЧЕНИЕ ЛЕКСИКИ БЛИЗКОРОДСТВЕННЫХ ЯЗЫКОВ (НА ПРИМЕРЕ РУССКОГО И СЕРБСКОГО)

Аннотация: В данной статье рассматривается проблема преподавания лексики студентам изучающим близкородственный (своему родному) язык как иностранный на примере русского и сербского языков. В статье предпринимается попытка классифицировать близкородственную лексику, учитывая семный состав слов и трудности, возникающие при ее усвоении.

Ключевые слова: семантика, русский язык как иностранный, близкородственная лексика, сема, коммуникативно значимая ошибка.

В процессе изучения близкородственного языка учащиеся и преподаватели часто обращают внимание на то, насколько похожи эти (изучаемый и родной) языки, особенно

¹ nikakar@mail.ru

в области лексики. Это и неудивительно, ведь для этих языков большой пласт лексики является исторически общим.

Но лексика – вещь удивительная, порой развитие значений слов в разных языках происходит совершенно непредсказуемым образом, и в результате единицы, которые являются практически омонимичными, например, в русском и сербском языках, обладают совершенно разными значениями. И этот дрейф между общей лексикой, похожей лексикой и мнимо схожей лексикой – благодатная почва для совершения коммуникативно значимых ошибок, что в конце концов может привести даже к коммуникативной неудаче¹; а мы, разумеется, должны оберегать учащих и от того, и от другого.

Именно поэтому мы бы хотели попытаться показать, как по-разному бывают схожи лексические единицы близкородственных языков на примере русского и сербского языков и предложить классификацию схожей и мнимо схожей лексики.

На наш взгляд, замечательным инструментом для исследования близкородственной лексики является компонентный анализ. Прототипический компонентный анализ, описанный, например, в [Найда 1983] включает в себя большое количество стадий, в том числе поиск гиперонима и гипонимов, сопоставление единиц одного уровня, нахождение признаков данного слова, противопоставляющих его гипонимам, но общих с гиперонимом, и т.д.

Итак, метод компонентного анализа потребует нам для вычленения сем в русском и сербском слове. Под *семой* мы понимаем «минимальную предельную единицу плана содержания <...>, [которая] не имеет своего специального формального выражения в непроеизводных словах» [Ярцева 1990]. При дальнейшем сопоставлении лексем двух языков для нас будет важно найти у них как общие семы, так и «те аспекты близких значений, на которых основано их противопоставление» [Кобозева 2015: 118].

Таким образом, сначала мы должны были выделить семы в лексической единице русского языка и сопоставляемой единице сербского языка; затем сравнить состав сем, учитывая также парадигматические связи каждой единицы; и после этого сделать вывод о соотношении семного состава, объема значений этих двух единиц.

Такой анализ позволил нам выделить несколько видов значимых различий между лексемами русского и сербского языка, исходя из которых мы представляем классификацию близкородственной лексики. При этом мы хотим обратить внимание, что анализ лексики мы производим исключительно в синхронии и делаем это осознанно и намеренно, так как большинство студентов не знакомы с историей развития изучаемого, а зачастую и родного языка.

1. СЛОВА, ИМЕЮЩИЕ СХОЖУЮ ФОРМУ И ЗНАЧЕНИЕ. Это довольно большой пласт слов в близкородственных языках, которые не должны вызывать проблемы при усвоении. В данном случае они представляют собой общеславянскую лексику, которая в процессе развития языков не изменила свое значение и практически не отличается по написанию и произношению.

В эту группу можно включить, например, следующие лексемы: *да, не* (срп.) – *нет* (рус.), *говорити* (срп.) – *говорить* (рус.), *добри* (срп.) – *добрый* (рус.), *топло* (срп.) – *тепло* (рус.), *хладно* (срп.) – *холодно* (рус.), *уџбеник* (срп.) – *учебник* (рус.) и т.д.

2. СЛОВА, РАЗЛИЧАЮЩИЕСЯ ПО ФОРМЕ И ЗНАЧЕНИЮ, НО ИМЕЮЩИЕ ОБЩУЮ СЕМУ В ЗНАЧЕНИИ. Рассмотрим лексику, входящую в эту группу на конкретных примерах.

¹ Коммуникативная неудача – это «полное или частичное непонимание высказывания участником коммуникации, т. е. неосуществление или неполное осуществление коммуникативного намерения говорящего или пишущего» [Азимов, Щукин 2009].

Одним из самых ярких примеров являются лексемы *плафон* (срп.) – *плафон* (рус.). В сербском языке лексема *плафон* обозначает то, что по-русски называется «потолок», в то время как русское слово *плафон* имеет следующие значения: «1. Расписной или лепной потолок. 2. Род абажура для светильника, обычно на потолке или на стене» [Ожегов, Шведова 1999]. Как мы видим, в значениях этих лексем есть общая часть – сема ‘потолок’, при этом мы можем усмотреть перенос по смежности от обозначения всего потолка до предмета, крепящегося на потолок. Таким образом, в данном случае мы имеем дело с метонимией.

Если мы сравним русское слово *карта* и омонимичное сербское слово, то обнаружим, что оба слова могут использоваться для обозначения географической карты, карты местности. Тем не менее сербское слово *карта*, в повседневной речи часто используется в значении «билет». Если мы обратимся к толкованию русского слова *билет*, то в том числе обнаружим у него такое значение: «4. Карточка с каким-н. текстом. *Пригласительный б. Экзаменационный б. Отвечать по билету. Лотерейный б. Счастливый б.*» [Ожегов, Шведова 1999]. Таким образом, между значением «географическая карта», то есть «чертеж земной поверхности» [Ушаков 2007], как мы знаем изначально выполненный на плотной бумаге и «карточка с каким-либо текстом» имеет место перенос по сходству (буквально по внешнему сходству: денотаты обоих слов – листки бумаги с определенной важной информацией), то есть метафорический перенос.

Примечательно, что диминутив этого слова в русском и сербском языке имеет один и тот же денотат: *картица* (срп.) и *карточка* (рус.) обозначают банковскую карту.

Существует целая цепочка слов, которая может вводить в заблуждение носителя сербского или русского языка. Это соотношение сербских слов *слово*, *реч* и *говор*, которые соответствуют русским *буква*, *слово* и *речь*. Очевидно, что все эти слова в русском и сербском обладают общей семьей – «единицы языка», но их денотативные значения как бы «сдвинуты»: то, что в русском обозначает более крупные единицы языка, в сербском относится к единицам на одну ступень ниже. Разумеется, этот ряд будет вызывать коммуникативно значимые ошибки у неподготовленных студентов.

Вот еще одна пара лексем, которая может привести в замешательство студентов *објавити* (срп.) и *объявить* (рус.). Сербское слово *објавити* происходит от глагола *јавити*, что значит «сообщить, дать знать; обнародовать» [Толстой 2000] и оно однокоренное прилагательному *јавни* – «открытый, публичный, общественный» [Там же]. Поэтому неудивительно, что глагол *објавити* имеет значение «опубликовать», для сербов. Русскоязычный носитель может приписать этому слову то же значение, что и русского глагола *объявить* – «сообщить, довести до всеобщего сведения, огласить» [Ожегов, Шведова 1999]. В обоих словах есть общая сема «публичности, всеобщности информации», но значения этих слов довольно сильно разошлись, поэтому незнание семантики этих лексем в близкородственных языках способно вызывать ошибки.

В другом случае путаница может возникнуть при употреблении сербского слова *сутра* и русского выражения *с утра*. В какой-то мере их значения даже пересекаются (по-сербски *сутра* значит «завтра»), но сербское слово обозначает много больший отрезок времени, чем русское *с утра*, которое во многих контекстах может относиться как раз к завтрашнему утру.

Итак, слова этой группы будут казаться носителям родственных языков чем-то похожими, что может поддерживать возникающую путаницу, поэтому задача преподавателя, учитывая семантическое сходство слов, обязательно указывать на значимые различия в их семантике.

3. СЛОВА, ПОХОЖИЕ ПО ФОРМЕ И ВХОДЯЩИЕ В ОДНО СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ.

Слова этой группы будут уже больше расходиться в своих значениях, чем лексемы из предыдущей группы, у которых могли совпадать целые фрагменты в толкованиях. Если связь между словами предыдущей группы зачастую была основана на метонимическом или метафорическом переносе, то связь между лексемами этой группы будет построена как бы гипо-гиперонимических отношениях: сами лексемы будут выступать в роли гипонимов, в то время как слова, находящиеся в ядре семантического поля будут для них своего рода гиперонимами.

Так, например, непосредственно между значениями слов *право* (срп.) и *право* (рус.) практически нет ничего общего (сербское *право* соответствует русскому *прямо*), тем не менее, любой носитель почувствует между ними какую-то связь. Она будет обусловлена тем, что эти слова входят в одно семантическое поле, обозначая *направление*.

Другая пара слов, которая может привести к настоящему конфузу русскоязычного студента – это глаголы *љубити* (срп.) и *любить* (рус.). Дело в том, что *љубити* в переводе на русский означает «целовать». Оба эти слова принадлежат семантическому полю, которое мы можем обозначить как «сильная эмоциональная привязанность».

Похожую ошибку можно совершить, если принять за общую лексику слова *дружити се* (срп.) и *дружить* (рус.). Если *дружить* значит «находиться в «близких отношениях, основанных на взаимном доверии и привязанности»» [Ожегов, Шведова 1999], то *дружити се* в переводе на русский означает лишь «общаться». Так, хотя оба слова входят в семантическое поле «межличностных отношений», обозначают они совершенно разные вещи.

Наверное, к этой же группе можно отнести пару слов *беда* (срп.) и *беда* (рус.). Дело в том, что сербское слово обозначает вовсе не «несчастье [или] тяжелое, безвыходное положение» [Ожегов, Шведова 1999], а «нищету». Эти слова определенно имеют нечто общее в значениях и как минимум относятся к одному семантическому полю «тяжелое жизненное положение».

И еще один, куда более прозаичный пример касается слов *олово* (срп.) и *олово* (рус.). То, что по-сербски называется *оловом*, по-русски зовется *свинцом*, и хотя для студента-филолога такая ошибка будет коммуникативно значимой, но вряд ли будет иметь серьезные последствия, то перепутать названия этих двух металлов для химика или физика куда хуже. Основанием для путаницы будут не только практически идентичные формальные оболочки этих слов, но и то, что они входят в семантическое поле «химические элементы, металлы».

Таким образом, связь между словами, входящими в эту группу, менее тесная, чем между словами предыдущей, это значит, что объяснить разницу между ними, с одной стороны, будет еще проще, а с другой стороны, незнание подлинных значений этих слов может приводить к более досадным ошибкам.

4. СЛОВА, ПОХОЖИЕ ПО ФОРМЕ, НО НЕ ИМЕЮЩИЕ ОБЩИХ СЕМ В ЗНАЧЕНИИ (на данном этапе развития языков).

Слова, входящие в эту группу недаром так похожи формально: много лет назад они наверняка имели общее значение, но потом их значения в русском и сербском совершенно разошлись, и сейчас их сближает лишь оболочка, которая может вызывать ошибки.

Значения слов этой группы расходятся так далеко, что способны вызывать улыбки у обучающихся. Так, для русскоязычного студента будет забавно узнать, что *заповедник* в переводе с сербского значит «начальник», *кућа* – это «дом», *мајка* – это «мама», *понос* – это «гордость», а *јагодица* – это «скула».

В свою очередь, носители сербского языка удивятся, узнав, что *искуство* – это не «опыт», а «воспроизведение действительности в художественных образах» [Ожегов, Шведова 1999], *сад* – это не «сейчас», а «участок земли, засаженный деревьями, кустами,

цветами» [Там же] (хотя тут им помогут топонимы, в которых зафиксировалось старое значение этого слова, например, название крупного сербского города *Нови Сад*), *образ* – это не «щека», а «идеальная форма отражения предметов» [Там же], а *обучен* – это вовсе не «одет», а «получивший определенные навыки и знания».

Кажется, что на данном этапе развития языков (повторимся, мы осознанно не вдаемся в изучение истории развития значений слов, хотя это, бесспорно, крайне интересная тема) между значениями приведенных слов нет ничего общего. Поэтому мы можем предположить, что хотя они и вызовут недоумение и улыбку при первом предъявлении, вряд ли они в дальнейшем будут причиной коммуникативно значимых ошибок.

Особого внимания достойна пара глаголов *покушати* (срп.) и *покушать* (рус.). Дело в том, что сербское *покушати* на русском означает «попробовать». И, хотя на сегодняшний день между этим сербским глаголом и русским *покушать*, означающим «поесть», кажется, нет ничего общего, сербское *покушати* определенно соотносится с русским словом *покушение* и глаголом *покуситься*. Таким образом, в данном случае ситуация осложняется тем, что противопоставление омонимичных глаголов *покушати* (срп.) и *покушать* (рус.) дополняет глагол *покуситься* (рус.), похожий по своему значению на сербский глагол.

5. СЛОВА, ПОХОЖИЕ ПО ФОРМЕ, НО ПРОТИВОПОЛОЖНЫЕ ПО ЗНАЧЕНИЮ.

В эту группу входят слова, в процессе развития русского и сербского языков диаметрально разошедшиеся по своему значению. На самом деле, именно они и подвигли нас провести это исследование. На наш взгляд, это крайне интересное явление исторической семантики.

Конечно, слов, входящих в эту группу, не так много, как в других группах (по крайней мере, нам удалось найти значительно меньше пар), но от этого они стоят только еще большего внимания.

Абсолютными антонимами являются, например, слова *споро* (срп.) и *споро* (рус.). Хотя русское слово *споро* сейчас скорее употребляется в диалектах, в них оно означает «быстро», в то время как сербское слово *споро* переводится как «медленно». Поэтому в ответ на сербскую фразу *Можете ли причати спорије?* («Не могли ли бы Вы говорить медленнее?») русскоязычный носитель может, напротив, убыстрить темп своей речи.

Еще одна занимательная пара глаголов сербское *поносити се* и русское *поносить*. Как мы помним, сербское *понос* означает «гордость», поэтому неудивительно, что *поносити се* в переводе с сербского – «гордиться». Куда удивительнее, насколько это значение не соответствует значению русского глагола *поносить* – «порочить, оскорблять бранью» [Ожегов, Шведова 1999]. Очевидно, что данные глаголы помогают обозначить диаметрально противоположное отношение говорящего к субъекту, да и это отношение должно быть вызвано совершенно разным поведением самого субъекта.

Примечательно, что это явление встречается и в других близкородственных языках. Так, если в шведском слово *rolig* означает «смешной, веселый», то в близкородственном и даже географически «соседствующем» датском языке это же слово *rolig* имеет значение «тихий, спокойный». По этому поводу у скандинавов даже есть анекдот: швед хотел отправиться повеселиться и попросил датского таксиста отвезти его в место, которое он описал как *rolig*. Датчанин привез шведского пассажира на кладбище. Вот она настоящая коммуникативная неудача!

Таким образом, слова этой группы тоже наверняка будут вызывать коммуникативно значимые ошибки. На наше счастье, таких слов не так много, но оттого они требуют только большего внимания. На наш взгляд, такие пары – замечательный объект изучения для историков языка.

Итак, наше небольшое исследование показало, что изучение лексики близкородственных языков – далеко не такое простое дело, как это может показаться поначалу. Такая лексика крайне разнообразна, имеет самые непредсказуемые связи, а ее «похожесть» вовсе не однородна и заслуживает большого внимания.

Мы надеемся, предложенная классификация окажется полезной как для преподавателей русского языка как иностранного, так и для преподавателей сербского языка русскоязычным учащимся.

Литература

Азимов, Щукин 2009 – Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). М., 2009.

Кобозева 2015 – Кобозева И.М. Лингвистическая семантика. М., 2015.

Найда 1983 – Найда Ю.А. Процедуры анализа компонентной структуры референциального значения // Новое в зарубежной лингвистике. М., 1983 – Вып. XIV – с. 61–74.

Ожегов, Шведова 1999 – Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. М., 1999.

Толстой 2000 – Толстой И.И. Сербохорватско-русский словарь. М., 2000.

Ушаков 2007 – Ушаков Д.И. (гл. ред.). Толковый словарь русского языка в 4-х томах. М., 2007.

Ярцева 1990 – Ярцева В.Н. (гл. ред.). Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990.

Т.И. Кузина¹

(Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова)

Научный руководитель: проф., д.ф.н. Панков Ф.И.

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ЭКВИВАЛЕНТЫ В РУССКОМ И СЕРБСКОМ ЯЗЫКАХ (НА ПРИМЕРЕ ОПИСАТЕЛЬНЫХ ПРЕДИКАТОВ)

Аннотация: В статье на примере описательных предикатов и их однословных коррелятов рассматриваются некоторые вопросы употребления функциональных эквивалентов в русском и сербском языках. Описано влияние контекстуальных факторов (семантического, стилистического и синтагматических) на выбор экспликатора в обоих языках. Предпринята попытка выявить функциональные эквиваленты русских описательных предикатов с существительным *перевод*.

Ключевые слова: функциональные эквиваленты, описательные предикаты, экспликаторы, контекстуальные факторы, лексическая сочетаемость.

Как известно, языки по-разному отражают и «членят» действительность. Носители языка не всегда это осознают, однако переводчики регулярно сталкиваются с проблемой поиска слова, адекватно передающего нужный смысл, а преподаватели иностранных языков – с ошибками, вызванными влиянием лексического и грамматического строя родного языка учащихся – интерференцией. Максимально точно передать смысл помогают

¹ tanya2997@yandex.ru

функциональные эквиваленты – языковые единицы, не являющиеся прямым переводом друг друга, но отражающие все необходимые элементы исходного содержания (в том числе коннотативный).

Рассмотрим особенности употребления функциональных эквивалентов на примере функционирования описательных предикатов в русском и сербском языках. Описательные предикаты (далее – ОП, термин В.А. Белошапковой) – это сочетание глагола и имени существительного, синонимичное однословному глаголу, от которого производно существительное в составе ОП (*делать выбор = выбирать, делать заказ = заказывать*). В сербской лингвистике такие сочетания называют декомпановани предикати, перефразистични предикати, перефразистичне предикатске конструкције [Пипер, Клајн 2013: 290] (*грешити = правити грешке*).

Наличие ОП в таких генетически и типологически далёких друг от друга языках, как, например, сербский и английский, болгарский и китайский, новогреческий и итальянский, вьетнамский и французский (см. [Ву Фыонг Чанг 2016; Дай Шоши 2010; Градинарова 2012; Керкез 1999; Панков, Соколова 2019, Панков, Тресорукова 2019; Пипер Клајн 2013]), позволяет отнести их если не к лингвистическим универсалиям [Всеволодова 2017: 599], то к лингвистическим фреквенталиям, т.е. к единицам, встречающимся в большинстве известных на данный момент языков. Однако глагольная сочетаемость и распределение по сферам употребления в них может различаться. Более того, в одном языке в определённом контексте может быть употреблён описательный предикат, а в другом – однословный. Драгана Керкез утверждает, что в области функционирования ОП русский и сербский языки демонстрируют высокую степень сходства, а иногда даже «одинаковость» [Керкез 1997: 303]. Однако в области лексической сочетаемости всё-таки наблюдаются несоответствия [Керкез 1999: 117–118].

По Ю.Д. Апресяну, лексическая сочетаемость – это информация о том, каким должно быть слово или класс слов, чтобы сочетаться с рассматриваемым словом. Она проявляется в таких сочетаниях, как *закадычный друг, заклятый враг; потупить глаза/взор, понурить голову; делать выбор, давать ответ* [Апресян 1974]. Лексическая сочетаемость наиболее трудна для иностранных учащихся, т.к. специфична для каждого языка и недостаточно подробно описана, поэтому инофон вынужден заучивать устойчивые выражения списками. Между тем существуют некоторые закономерности, позволяющие облегчить этот процесс.

Вопрос о лексической сочетаемости крайне актуален для функционирования ОП. Используемые в их составе экспликативы (термин Т.В. Шмелёвой) – неполнозначительные глаголы – присоединяют существительные не произвольно и не одинаково в разных языках. Было начато исследование влияния контекстуальных факторов на выбор средства выражения предиката в русском и сербском языках. Рассмотрены русские ОП с глаголами *делать/сделать, заниматься, совершать/совершить, выполнять/выполнить, осуществлять/осуществить* и с существительным *перевод*, а также их сербские эквиваленты с глаголами *радити/урадити, правити/направити, вршити/извршити*. Материалом для анализа послужили параллельные художественные тексты; словарные статьи; контексты употребления, найденные на просторах Интернета, в том числе при помощи системы WebCorp: The Web as a Corpus; материалы НКРЯ, Русского учебного корпуса; а также материалы, полученные в ходе анкетирования русских и сербских студентов.

Систематизируя имеющийся на данный момент материал, можно сделать ряд предположений. На выбор экспликатора в составе ОП влияют следующие факторы [Кузина 2020]:

1) семантический: охарактеризованность / неохарактеризованность экспликатора по продолжительности (сема ‘деятельность’, т.е. длительное действие / сема ‘действие’);

- 2) стилистический: нейтральная / книжная окраска экспликатора;
 3) синтагматические:
 а) реализация того или иного лексико-семантического варианта (ЛСВ) имени существительного в составе ОП;
 б) тип субъекта (см. ниже).

Влияние семантического и стилистического факторов на выбор русского глагола отражено в таблице 1.

Таблица 1. Противопоставление русских глаголов-синонимов по семантическим и стилистическим особенностям

ПРОДОЛЖИТЕЛЬНОСТЬ ДЕЙСТВИЯ	НЕЙТРАЛЬНЫЙ	КНИЖНЫЙ
Не охарактеризовано, сема 'действие'	<i>делать/сделать</i>	<i>совершать/совершить</i>
Длительное, сема 'деятельность'	<i>заниматься</i>	<i>осуществлять/осуществить</i>

В сфере повседневного общения мы используем глаголы *делать/сделать*, когда действие не охарактеризовано по продолжительности, и глагол *заниматься*, когда подчёркивается длительность действия. В научной, официально-деловой и публицистической речи предпочтительно употребление глаголов *совершать/совершить*, когда действие не охарактеризовано по продолжительности, и глаголов *осуществлять/осуществить*, когда подчёркивается длительность действия.

Проанализированный языковой материал продемонстрировал тенденции употребления того или иного глагола при реализации одного из ЛСВ существительного. Предварительно отметим, что на данном этапе исследования не охарактеризованные по длительности нейтральные глаголы *делать/сделать* принимаются за так называемую «исходную точку»: в них, особенно в разговорной речи, могут нейтрализоваться другие рассматриваемые глаголы, поэтому вопрос о ЛСВ существительного в сочетании с ними не ставится.

Существует тенденция к употреблению глаголов *совершать/совершить* при реализации существительным *перевод* ЛСВ 'денежная операция':

(1) *Можно купить WM-карты или положить деньги, например, в Украине в свой кошелек в гривнах, а затем совершить перевод в рублёвый кошелек.* [НКРЯ; В. Хорт. Как обзавестись электронным кошельком // «Наука и жизнь», 2008].

Глагол *заниматься* обычно употребляется при реализации ЛСВ 'процесс передачи какого-либо текста средствами другого языка':

(2) *Позднее <...> занимался переводами, в частности перевёл с французского на русский язык «Морскую науку» Л. Эйлера, снабдив своими комментариями.* [НКРЯ; Е.Д. Свердлов. Гениальность: гены? культура? стохастика? // «Вестник РАН», 2009]

Глаголы *осуществлять/осуществить* функционируют при реализации разных ЛСВ существительного *перевод* ('процесс передачи какого-либо текста средствами другого языка', 'денежная операция', 'изменение социального статуса', 'представление в новой форме'). Важным оказывается тип субъекта. Эти глаголы, как правило, употребляются с существительными, обозначающими:

- а) организации (общество, Минздрав, юридическое лицо);
 б) технические средства (системы, технологии, Web-служба);

в) социальный статус человека, его профессия, должность, набор должностных обязанностей (страховщик, руководитель, адвокат). Можно сказать, с некоторыми оговорками, что эти глаголы характеризуют субъект по его функции.

Показателен в этом отношении следующий пример (3):

(3) *На него в выбранном вами режиме – хоть ежедневно, хоть раз в квартал – вы переводите нужную сумму (кстати, банк может осуществлять переводы автоматически – для этого необходимо лишь подписать с ним соответствующее соглашение).* [СбсАгро // «Столица», 1997.07.01]

Глагол *заниматься* противопоставлен глаголам *осуществлять/осуществить* по стилистической окраске. Кроме того, он обычно сочетается с существительными, называющими конкретных людей, и характеризует их не по функции, а по роду деятельности (см. пример 2).

Интересно заметить, что глаголы *осуществлять/осуществить* содержат дополнительную сему – ‘планирование’ [Кузьменкова 2000: 23]. Уточняя, отметим, что под ‘планированием’ можно понимать наличие у субъекта действия не только плана, который он реализует, но и набора запрограммированных действий, которые предмет или организация могут или должны выполнять, наличие некоторой функции, заведомо закреплённой за ними. Если сопоставить примеры (1) и (3), можно заметить, что в (3) субъект, являясь организацией, выражен существительным *банк* и употреблён глагол *осуществлять*, называющий функцию, тогда как в (1) речь идёт о действиях людей, то есть физических лиц, и употреблён глагол *совершать*.

Влияние семантических и стилистических особенностей на выбор сербского глагола отражено в таблице 2.

Таблица 2. Противопоставление сербских глаголов-синонимов по семантическим и стилистическим особенностям

ПРОДОЛЖИТЕЛЬНОСТЬ ДЕЙСТВИЯ	НЕЙТРАЛЬНЫЙ	КНИЖНЫЙ
Не охарактеризовано, сема ‘действие’	<i>радити/урадити правити/ направити</i>	<i>вршити/извршити</i>
Длительное, сема ‘деятельность’	<i>бавити се</i>	<i>вршити/извршити</i>

На некоторых участках языковой системы русский и сербский действительно демонстрируют сходство. Представляется, например, что функционирование глагола *бавити се* в составе ОП схоже с функционированием глагола *заниматься*: глагол *бавити се* также актуализирует сему ‘длительность’ и употребляется при характеристике рода деятельности людей, их профессии:

(4) *Као историчар по занимању радио је још пре две године у једном из московских музеја, а осим тога, бавио се и превођењем.* [пер. М.А. Булгаков. Мастер и Маргарита, часть 1 (1929–1940)].

Ср. *Историк по образовању, он ешћ два гола тому назад работал в одном из московских музеев, а кроме того, занимался переводами.* [НКРЯ; М.А. Булгаков. Мастер и Маргарита, часть 1 (1929–1940)]

На данном этапе собранный языковой материал не позволяет разграничить сферы употребления глаголов *радити/урадити* и *правити/направити*.

(5) *Данас ћемо радити превод првог насуса лекције «моја школа из снова», с тим што ћемо исписати непознате речи за сва три насуса.* [<http://osstefannemanjastenjevas.nasaskola.rs/strana/164/Nemacki-jezik-8/>]

(6) *Међутим, из било ког разлога који вам је потребан, можете направити превод на неколико начина.* [<https://srp.topbrainscience.com/3073316-how-to-translate-from-russian-to-german>]

Важно отметить, что в сербском языке есть два существительных, соответствующих русскому слову *перевод* – *превод* и *превођење*. *Превод* употребляется, когда актуализируется результат деятельности, предметность, а *превођење* – когда актуализируется процесс деятельности. На основании имеющегося материала представляется возможным предположить, что в сербском языке именно существительное, а не глагол (как в русском) актуализирует сему ‘длительность’. Наличие двух разных лексем для охарактеризованного и не охарактеризованного по длительности действия, по-видимому, освобождает язык от необходимости использовать разные экспликативы. Так, в сербском имеем: *вршити/извршити превод* и *вршити/извршити превођење*:

(7) *Уколико је оверени документ на енглеском језику, потребно је извршити превод на српски језик код овлашћеног преводиоца или судског тумача.* [<http://www.sydney.mfa.gov.rs/cir/consularservices/text.php?subaction=showfull&id=1363161021&ucat=105&template=MeniENG&>]

(8) *<...> да ли ће се у оваквим случајевима вршити превођење ових огласа или неће и да ли ће се она објављивати на језицима националних мањина-националних* [<https://csonkaaron.blogspot.com/2017/10/>]

Как показывают результаты анкетирования, при выражении смысла ‘передача текста средствами другого языка’ возможно также употребление однословных предикатов – глаголов *преводити/превести*, равно как и в русском языке (*переводити/перевести*). А при выражении смысла ‘проведение денежной операции’ носители сербского языка используют однословный предикат *пребацити/заменити/преносити* или аналоги ОП *вршити/извршити трансакцију*:

(9) *Можно <...> совершить перевод в рублёвый кошелёк.* [НКРЯ; В. Хорт. Как обзавестись электронным кошельком // «Наука и жизнь», 2008]

Могуће је <...> га пребацити на рачун у рубљама. [пер.; НКРЯ; В. Хорт. Как обзавестись электронным кошельком // «Наука и жизнь», 2008]

(10) *Системе «жиро» позволяють осуществлять переводы и платежи непосредственно со счёта на счёт.* [НКРЯ; Денежные переводы мигрантов – фактор инновационного развития мировой финансовой инфраструктуры // «Вопросы статистики», 2004]

Системе „жиро“ дозвољавају да се изврши трансакција новца са једног рачуна на други. [пер.; НКРЯ; Денежные переводы мигрантов – фактор инновационного развития мировой финансовой инфраструктуры // «Вопросы статистики», 2004]

Противопоставление русских сербских глаголов-синонимов по семантическим и стилистическим особенностям представлено в таблице 3.

Таблица 3. Противопоставление русских и сербских глаголов-синонимов по семантическим и стилистическим особенностям

ПРОДОЛЖИТЕЛЬНОСТЬ ДЕЙСТВИЯ	ЯЗЫК	НЕЙТРАЛЬНЫЙ		КНИЖНЫЙ	
		‘текст’	‘деньги’	‘текст’	‘деньги’
НЕ ОХАРАКТЕРИЗОВАНО, СЕМА ‘ДЕЙСТВИЕ’	русский	делать/сделать перевод		совершать/совершить перевод	
	сербский	<i>рад и ти / ура - дити превод</i> <i>правити/направити превод</i>	<i>за ме - ни ти / пребац и ти новац</i>	<i>вр ши ти / извр ши ти пре - вод</i>	?
ДЛИТЕЛЬНОЕ, СЕМА ‘ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ’	русский	заниматься перево - дом	-	осуществлять/ осуществлять перевод вы пол н я т ь / выполнить пере - вод	осуществлять/ осуществить перевод
	сербский	<i>бавити се пре - вођењем</i>	-	<i>вр ши ти / извр ши ти пре - вођење</i> <i>обављати пре - вођење</i>	<i>вр ши ти / и з вр ши ти трансакција</i>

Как видно уже из приведённых примеров, экспликатеры в сербском и русском языках способны присоединять разный набор существительных-девербативов. Дальнейшее исследование контекстов употреблений ОП и их однословных коррелятов позволит более детально описать закономерности их функционирования и помочь изучающим русский и сербский языки в выборе способа выражения предиката, а также разработать систему упражнений и заданий.

Литература

- Апресян 2004 – *Апресян Ю.Д.* О семантической непустоте и мотивированности глагольных лексических функций // Вопросы языкознания. 2004. № 4. С. 4–15.
- Всеволодова, Кузьменкова 2003 – *Всеволодова М.В., Кузьменкова В.А.* Описательные предикаты как фрагмент русской синтаксической системы // Вестник Московского университета. Серия 9: Филология. № 5. 2003. С. 7–29.
- Ву Фыонг Чанг 2016 – *Ву Фыонг Чанг.* Описательные предикаты в публицистическом тексте (на фоне вьетнамского языка). Магистерская диссертация. СПб., 2016. <https://gigabaza.ru/doc/193637-pall.html>. Дата обращения: 12.02.2021.
- Градинарова 2012 – *Градинарова А.А.* К проблеме изучения описательных предикатов в сопоставительном плане (русский язык vs. болгарский язык) // Acta linguistica, 2012. № 2. С. 105–114.
- Дай Шоши 2010 – *Дай Шоши.* Описательные предикаты в русском языке и их корреляты в китайском языке. Магистерская диссертация. Пекин, 2010 https://libdissertation.bfsu.edu.cn/openfile?dbid=72&objid=51_49_54_53&flag=free. Дата обращения: 08.02.2021.
- Кузьменкова 2000 – *Кузьменкова В.А.* Типология описательных предикатов и их аналогов в современном русском языке: дис. ... канд. филол. наук. М., 2000.

Керкез 1997 – Керкез Драгана, Глаголски конституент перефразистичних предикатских конструкција (у руском и српском језику) // Студија српски и словенски. Серија I, год. II. Српски језик. Број 1–2. 1997. С. 303–311.

Керкез 1999 – Керкез Драгана, Интенција перефразистичних предикатских конструкција у руском и српском језику (пк као речничка одредница) // Зборник Матице српске за славистику свеска 56—57. закључен је 30. децембра 1999. С. 113–121. https://www.rafstko.rs/filologija/zms/arhiva/56-57/dragana_kerkez.pdf. Дата обраћања: 04.02.2021.

Кузина 2020 – Кузина Т.И. Експликатори-синоними: как выбрать? // Материали Международног младежног научног форума «ЛОМОНОСОВ-2020» [Електронни ресурс] / Отв.ред. И.А. Алешковски, А.В. Андријанов, Е.А. Антипов. – Електрон. текстове дан. (1500 Мб.) – М.: МАКС Пресс, 2020 (дата обраћања 10.02.2021).

НКРЯ – Национални корпус руског језика: <http://www.ruscorpora.ru/index.html>.

Панков, Тресорукова 2019 – Панков Ф.И., Тресорукова И.В. Глаголи с местоименној семантиком как репрезентанти руској и грчкој језикових картина мира: на материале лексем «делать» / «каѡ» // Вопросы когнитивной лингвистики. 2019. № 3. С. 96–102.

Панков, Соколова 2019 – Панков Ф.И., Соколова М.С. Категориални клас местоименних глагола в руском и италијанском језицима: постановка проблема и сопоставителни анализ // Вестник Московског државног лингвистичког универзитета. Гуманитарне науке. 2019. № 826. С. 55–72.

Пипер, Клајн 2013 – Пипер Предраг, Клајн Иван, Нормативна граматика српског језика. Матица Српска. Нови Сад. 2013.

WebCorp – WebCorp: The Web as a Corpus [<http://www.webcorp.org.uk/live/search.jsp?search=радити+превод&i=on&span=c100&api=bingCog7&bingLang=sr&bingNewsLang=en-GB&info=on&site=&filter=>].

А. Митић¹

(Филозофски факултет Универзитета у Нишу)

Ментор: доц. др Тамјана Трајковић

ОДЛИКЕ ПРИЗРЕНСКО-ЈУЖНОМОРАВСКОГ ДИЈАЛЕКТА СРПСКОГ ЈЕЗИКА И ИСТРАЖИВАЊА ИЗГОВОРА АФРИКАТА НА ПОДРУЧЈУ ВЛАСОТИНЦА

Анотација. На почетку је дат преглед распрострањености, основних карактеристика и подела призренско-јужноморавског дијалекта. Једна од карактеристика које нису довољно истражене на овом подручју јесте статус африката. Због тога је вршено истраживање на тему изговора африката на подручју Власотинца. Циљ овог истраживања је да се покаже да ли постоје специфичности у изговору африката код говорника на одабраном подручју призренско-јужноморавског дијалекта. Овај рад се бави проучавањем свих африката на јасно омеђеном простору и међу јасно дефинисаним циљним

¹ a.mitic-14178@filfak.ni.ac.rs

групама испитаника. За потребе овог рада истраживање је вршено на територији села Стајковце код Власотинца. Укупно је било осам испитаника, по четири испитаника мушког и женског пола. Истраживање је спроведено тако што је испитаницима дато 15 реченица које су садржале речи са африкатама у различитим положајима. Испитаници су, поред читања целих реченица, читали и само те речи независно од контекста. Након снимања материјал је обрађен у програму Praat. На добијеном материјалу мерено је трајање циљне африкате, а након тога мерен је и фрикативни и оклузивни део појединачно за сваку африкату. Резултати су систематизовани и анализирани. Поређењем добијених података са подацима о трајању африката код говорника са четвороакцентског подручја доказано је постојање разлика.

Кључне речи: призренско-јужноморавски дијалекат, африкате, фрикативни део, оклузивни део, програм Praat

1. Увод

1.1. Одлике призренско-јужноморавског дијалекта

„Дијалекат је варијанта једног језика.” [Ивић 2018: 69] За изучавање језика у целини неопходно је познавати све његове варијанте и саставне делове. Због тога у овом раду биће речи о призренско-јужноморавском дијалекту као делу призренско-тимочких говора који заузимају значајно место у српском дијалекатском систему. „Познато је да су призренско-тимочки дијалекти доживели две врсте иновација које су у основним цртама одредиле њихову физиономију, а за које се сматра да су углавном везане за сукцесивне временске слојеве. Прва епоха обележена је западнојужнословенским развојем, оличеним у дугом низу особина које их разграничавају с источнојужнословенском језичком стварношћу. Новији слој сачињавају балканизми, који упркос свом најчешће несловенском пореклу ипак повезују ове говоре и са бугарским и македонским језиком. Важно је, међутим, нагласити да су у оба случаја призренско-тимочки говори сачували одређену посебност: нису усвојили ни све битне штокавске иновације ни све карактеристичне балканизме.” [Ивић 2009: 177] „Најкарактеристичније балканистичке призренско-тимочке појаве јесу: неутрализација акценатскога квантитета и свођење на један (експираторни) акценат, аналитичка деклинација, употреба удвојених облика личних заменица, аналитичка компарација придева (али и именица, заменица, бројева, глагола и прилога) и замена инфинитива конструкцијом *да + презент*.” [Станковић 2008: 57] Поред ових, заједничке карактеристике свим призренско-тимочким говорима су и: „вокал /ɔ/ настао од полугласника, [...] удвајање облика личне заменице (мене, ме), и трећа зајеничка особина би био суфикс *-отина* који се изводи од апстрактивних именица и придјева” [Окука 2008: 230–231].

Призренско-тимочки говори се према Александру Белићу деле на: „призренско-јужноморавски, сврљишко-заплањски и тимочко-лужнички дијалекат” [према Станковић 2008: 188]. Нас у овом случају занима област призренско-јужноморавског дијалекта и његова обележија која су издвојена у литератури.

„Призренско-јужноморавски дијалекат простире се на западним и јужним теренима призренско-тимочке говорне зоне. Има облик чизме. На југозападу границу чини углавном државна граница према Албанији, на југу према Македонији (с више српских насеља у њеном северном дијелу). На сјеверу и западу у контакту је с косовско-ресавским дијалектом. Граница иде од државне границе југозападно од Дечана, затим сјече

Метохију, прелази преко планине Чичавице и избија на Ситницу и Лаб, те источно од Подујева долази до Косанице. Одатле она креће ка Куршумлији и Прокупљу, где је заобилазећи источну страну Великог Јастрепца, долази до Ђуниса те планинском косом уз лијеву моравску обалу избија код Сталаћа. Од Сталаћа граница нагло скреће на исток ка Слемени. Источна граница према сврљишко-заплањском дијалекту спушта се на југ од Слемена према Нишу кривудајући уз долину Јужне Мораве без обзира на природну конфигурацију терена. Од околине Ниша граница креће иза Власотинца до Црне Траве а затим према Кривој Феји и избија на државну Бугарску границу” [Окука 2008: 232].

Сваки до раније издвојених дијалеката у оквиру призренско-тимочке области располаже одређеним карактеристикама које га издвајају у односу на остале. Што се тиче призренско-јужноморавског дијалекта Милош Окука у својој књизи „Српски дијалекти” [2008: 233–246] издваја одлике овог дијалекта у оквиру различитих лингвистичких нивоа. У оквиру фонологије издваја постојање стандардних пет вокала (а, е, и, о, у), поред тога присутно је и вокално /р/ као и постојање већ споменутог полугласника. Морамо напоменути да постоје бројни радови који за предмет истраживања узимају вокале овог дијалекта. Поред тога, аутор издваја и чињеницу да је вокално /л/ у овом дијалекту дало /у/, овде се јављају изузеци у виду реализације /лу/ иза дентала, а присутно је и постојање доследне екавске замене јата.

Када говоримо о консонантима Милош Окука издваја губљење фонеме /х/ и постојање африкате /с/. Поред тога издваја и нестабилну артикулацију фонеме /ј/, што се тиче фонеме /ф/ она бива замењена фонемом /в/. У оквиру овог дела ваља издвојити и појаве преласка сонанта /л/ на крају слога у -(ј)а и присуство новог јотовања.

На пољу прозодије ову област одликује присуство експираторног акцента. Он се може наћи на сваком слогу укључујући и последњи. Милош Окука нам у споменутом тексту издваја да овај акценат највише одговара краткосилазном акценту.

У области морфологије овај аутор издваја да именички систем дијалеката карактеришу свођење падежних облика на А / ОП који је једнак номинативу код именица средњег рода и сва три рода монојине, то да се неке именице могу компарирати, као и да су неке именице промениле род (на пример *ноћ*, *радос*, *болес*). Што се личних заменица тиче аутор издваја да се углавном чувају облици за номинатив, датив и општи падеж. Код придева имамо одсуство одређеног придевског вида. Њега је могуће уочити само у неким устаљеним синтагмама као што су *бели лук*, *средни прст* и сл. Поред тога компаратив се у овој категорији гради додавањем речице *по* испред позитива, док се суперлатив добија додавањем речице *нај* испред позитива. У оквиру глаголског система Милош Окука наводи да у овом дијалекту нестају инфинитив и глаголски прилог прошли, а да се јавља футур у облику *ће + (да) презент*, и да су широко распрострањени имперфекат и аорист. Поред тога постоје и карактеристичне речице и партикуле за овај говор, као што су: *еве*, *ете*, *кам*, *зал*, *мори*, *вај* и сл.

У вези са синтаксом овог дијалекта Милош Окука првенствено скреће пажњу на синтаксу падежа где наглашава да треба разликовати функцију коју имају номинатив, вокатив и неки облици датива, са једне стране, и ону коју има општи падеж са предлозима, са друге стране. Номинатив се јавља у функцији субјекта у реченици, док се општи падеж јавља у функцији партитивног и темпоралног генитива.

Лексика овог подручја налази се под великим утицајем геополитичких и културно-историјских карактеристика, миграција, на њу, такође, утичу и страни језици и културе, као и међудијалекатски процеси. Поред овога Милош Окука издваја и језике који су имали највећи утицај на лексику овог дијалекта и ту спадају турски, албански, немачки и македонски.

Овај дијалекат се раслојава на мање целине, то уочавају бројни аутори и због тога се јављају другачије поделе самог дијалекта. Павле Ивић овај дијалекат дели на два дела. Он тврди [2009: 190]: „Има, дакле, основа да се призренско-јужноморавско подручје – са доста резерви – подели на један јужни поддијалекат и један северни, са границом код Прибоја и Стубла. Јужни поддијалекат би се, такође са доста ограда, могао даље поделити на један североисточни појас у деловима Косова и зони горњег тока Јужне Мораве и један југозападни у сливу Белог Дрима, али и у Сирињској жупи, чију би основну одлику чиниле изразите структуралне иновације – додуше не свуда једнаке.” Као што видимо из датог становишта оваква подела је само условна. Нешто уситњенију поделу даје Милош Окука [2008: 242]: „Према густини диференцијација у говорима призренско-јужноморавског дијалекта издвајају се три поддијалекта: сјеверни, лесковачко-алексиначки, и два јужна, гњиланско-врањски и призренско-ђаковички.”

У даљем разматрању нас ће интересовати подручје које се налази у оквиру лесковачко-алексиначког поддијалекта, па је то разлог због кога ћемо се укратко осврнути на његова основна обележија и распрострањеност. „Овај поддијалекат се простире на потезу од сјеверних терена Врања до Алексинца и Сокобање. Његови говори су уједначенији него говори других двају поддијалеката призренско-јужноморавског дијалекта. Од свих говора призренско-јужноморавског дијалекта они поседују највише штокавских иновација.” [Окука 2008: 246] У оквиру овог дела исти аутор наводи и основне карактеристике овог поддијалекта, ту спадају: системски прелазак полугласника у /a/ као и преношење акцента са отворене ултимае, јотовање група *пј, бј, мј, вј*, група *јд>ђ*, вокално /л/ дало /у/, -л дало -а/-ја, форме *тиле-тилићи*, форме *ге, де*, заменице у облику *нојзи, но, нума, не, ве, ги*, компаративи типа *најмлађеј, помал, висошки*, императив *једете, зборете*, углавном непознавање наставака *-ав, -ев, -ив* у 3. лицу множине презента, као и спојеви *наши деца, нема бринеш* и сл.

У оквиру прегледа карактеристика призренско-јужноморавског дијалекта код различитих аутора уочили смо да се бројни аутори позивају и на специфичност изговора африката, конкретно *ћ* и *ђ*, на овом подручју и да притом констатују да се ови гласови не могу изједначити са македонским и бугарским гласовима *к* и *г*. Иако их повезују са ослабљеном фрикацијом коју имају африкате на овом простору, како каже Павле Ивић [2009: 178] „недостају подаци о томе колико је тај изговор уопштен у призренско-тимочким говорима”. То је разлог због кога само одлучили да испитујемо управо ову групу гласова на тачно омеђеном простору општине Власотинце која припада лесковачко-алексиначком поддијалекту, који се опет налази у склопу призренско-јужноморавског дијалекта.

1.2. Африкате

„У неким језицима постоје гласови који, заправо, представљају комбинације два сугласника различитог типа: једног оклузивног (тренутног) и једног фрикативног (трајног). Дуго су се фонетичари спорили око тога да ли је реч о јединственим гласовима или о комбинацијама различитих сугласника, али примена инструменталних метода у фонетици и нарочито нагли развој акустичке фонетике средином 20. века јасно су показали да су африкате заиста сложени гласови, односно да се састоје из два елемента изговорена у кратком временском интервалу, тако да их људско ухо перципира као један јединствен глас.” [Гудурић 2004: 71]

Африкате представљају скуп од пет гласова (Ч, Џ, Ђ, Ћ, Џ) и називају се још полупреградни, сливени гласови. Ове гласове би требало звати и сложеним гласовима јер обједињују у првом делу свог трајања особине оклузива, а у другом делу наликују фрикативима, и артикулацијски и по акустичкој слици. [Бакран 1996: 109] Овој групи треба додати и шесту африкату која се не среће у стандардном српском језику али која је присутна

у појединим дијалектима, то је африката S. „Затвореност артикулационог тракта у оклузивном делу је потпуна, баш као код оклузива. Поновно отварање пролаза није као код оклузива потпуно отварање до артикулационог облика за следећи глас, него се преграда отвара на оном месту на којем се артикулира фрикативни део, и само до те мере колико је потребно да се произведе карактеристичан фрикативни шум. Место артикулације оклузивног дела повезано је са местом артикулације фрикативног дела. Звучне се африкате од безвучних разликују по томе што је за читава њихова трајања активан ларинкс. И у оклузивном и у фрикативном делу гласнице производе хармоничан тон.” [Бакран 1996: 109] Африкате имају преграду сличну као *m* и *d*, само не одскаче језик при експлозији од непца потпуно, него се удаљи само толико да на средини настаје теснац као при *c*-з или *ш-ж*.

У акустичкој се слици лако препознају горе наведене појаве. Када погледамо неки спектрални запис са африкатама видимо да африкате на први поглед изгледају као спој оклузива и фрикатива. Оно што нам казује да је ипак реч о африкати а не о споју оклузива и фрикатива јесте трајање. [Бакран 1996: 109] „Шум фрикатива код африката увек је краћи од шума фрикатива у сличном контексту. Исто тако, оклузивни део је краћи од трајања оклузије код самих оклузива, тако да африкате увек трају краће од једноставног споја инхерентних трајања оклузива и фрикатива.” [Бакран 1996: 109–110]

„Тако *ц* има имплозију и оклузију сличну као *m*, али при експлозији у тренутку када говорни органи напуштају положај који су заузимали при прегради не излази фонациона струја слободно (као при *m*), него пролази кроз теснац као при *c*.” [Милетић 1952: 40] У грађењу гласа *ц* учествују гласови *m* и *c*, *ц* је безвучно док се његов звучни парњак *дз* јавља углавном у страним речима или до стварања овог гласа може доћи и приликом граничења двеју речи једначењем са потоњим звучним консонантом. [Милетић 1952: 42] „При *ц* језик најпре заузме положај сличан положају при *m*, само што преграду не чини ивица језика (која је као при *c* савијена за доње секутиће) него језични врх. У тренутку када се преграда (која се гради нешто више назад него при нашем просечном *m*) отвара, удаљи се језик само мало од алвеола и ствара пролаз, тако да ваздух одређен за експлозију излази кроз нарочити жлеб као при *c*. Артикулација усана је такође иста као артикулација при *c*.” [Милетић 1952: 41].

„При грађењу *ч-џ* (= *тш*, *дж*) диже се врх језика ка предњим и средњим алвеолама, где ивица чини преграду. Између доње површине језика и унутрашње стране секутића ствара се резонатор карактеристичан за све шуштаве гласове и у тренутку када се преграда отвара прелази језик у положај за *ш-ж*. Усне су заобљене и истурене (нешто јаче него при *ш-ж*) и акустички утисак (*тврдоћа*) ових гласова зависи у првом реду од артикулације усана. *Ч* је безвучно, а *џ* звучно” [Милетић 1952: 42].

„У традиционалној фонетици општеприхваћено је становиште да су гласови *ћ* и *ћ* настали комбинацијом дентала *d* и *m* са гласом *j*.” [Гудурић 2004: 71] „Слично као *ч-џ*, граде се и *ћ-ћ*, само што су *умекшани*, тј. састоје од умекшаног *m-d* и умекшаног *ш-ж*: врх језика је повијен за доње зубе (као при умекшаном *ш-ж*), а руб врха језика се притискује ка граници зуба и алвеола, док се предњи и средњи језик у јачој мери приближава тврдоме непцу. При отварању преграде прелази језик у положај за умекшано *ш-ж*: жлеб је ужи него при *ш-ж*, а усне нису заобљене; услед тога је карактеристични шум виши. *ћ* је безвучно, а *ћ* звучно” [Милетић 1952: 43].

Чињеница је да се на нашем подручју ови гласови другачије изговарају, негде „тврђе” негде „мекше”. Све то зависи од струјања ваздуха, ако је оно слабије глас је „мекши” ако је струјање јаче изговор гласа је „тврђи”. [Милетић 1952: 43]

2. Циљ

Циљ овог рада јесте изношење кратког прегледа основних карактеристика и подела призренско-јужноморавског дијалекта као и да се покаже да ли постоји разлика у изговору африката код говорника на одабраном подручју призренско-јужноморавског дијалекта, тј. на подручју села Стајковце, у односу на говорнике стандардног српског језика.

О постојању разлика у изговору појединих африката већ постоје неки радови. Овом темом се бавила и Мирјана Соколовић у раду „Лесковачко Ч. – о променама у изговору појединих гласова у говору јужне Србије”. Она је на следећи начин објаснила ову новију појаву у лесковачком говору [2002: 488]: „У артикулационом смислу, промена о којој је реч могла би се описати као појачавање фрикативне компоненте у африкати. Ако се пође од прихваћеног става да је у стандардном српском језику африката *ч* сливени глас који се састоји од плозива *т* и фрикатива *ш* изговорених у једном артикулационом замаху, лесковачко *ч* би се могло описати као африката *ч* код које плозивна компонента углавном остаје непромењена, али је шумна, фрикативна компонента појачана и изражена. Тај шум може бити толико јак да се фрикативни део доживљава као осамостаљен, као нови глас, близак гласу *ц*.” Наш рад се бави проучавањем свих африката на јасно омеђеном простору и међу јасно дефинисаним циљним групама испитаника.

3. Методологија рада

3.1. Број испитаника

На почетку је потребно прилагодити број испитаника томе шта очекујемо од средине коју испитујемо. Уколико је то мања средина где готово сви становници имају сличне карактеристике у свом говору, онда је довољан мали број испитаника јер очекујемо да ће показати хомогено понашање. Уколико је испитивањем обухваћена већа територија у којој имамо различите варијације у говору становника, онда је потребно испитати и обрадити већи број испитаника како би резултати били што више у складу са реалним стањем на терену. За потребе овог рада био је довољан мали број испитаника јер је истраживање вршено на територији села Стајковце у општини Власотинце. Укупно је било осам испитаника од којих су четири биле женског пола старости од 45 до 55 година, и четворица испитаника мушког пола старости од 49 до 60 година.

3.2. Друштвени статус испитаника

Треба водити рачуна и о друштвеном статусу испитаника при организовању испитивања, јер ће људи из различитих слојева имати другачији однос према језику и њихов говор ће у многоме зависити од тога. Међутим, долази до проблема које критеријуме употребити приликом одређивања друштвеног статуса одређеног испитаника. Најчешће се употребљава груписање људи према њиховим занимањима, степену образовања и висини прихода. [Кишичек 2012: 21] У овом истраживању учествовали су испитаници који су сви са сличним образовањем. Сви су завршили средњу школу, школовали су се у општини Власотинце и нису ради школовања нити рада напуштали овај простор на дуже време тако да њихов говор није претрпео модификовање, односно утицаје других типова говора. Сви испитаници су рођени у овој општини и живе на територији села Стајковце дуже од 30 година.

3.3. Теренски рад

Након одређивања свих почетних параметара којих ће се испитивач придржавати следи теренски рад. Од велике је важности испитаницима објаснити која је сврха истраживања како би они били упознати са тим у чему суделују и како би били сигурни да информације које дају испитивачу неће бити злоупотребљене. Један од начина прикупљања материјала јесте снимање испитаника док сами говоре на одређену тему, односно снимати њихов спонтани говор. Највалиднији је онај говор када испитаник престане да размишља о начину свога говора већ крене да говори слободно само размишљајући о ономе шта говори. [Кишичек 2012: 21–22] Међутим, за рад овог типа било је једноставније дати испитаницима већ готове реченице које ће прочитати, јер гласови које смо испитивали нису тако чести у говору, а нама је било битно да посматрамо те гласове у различитим позицијама у речи. И због тога су наши испитаници били упућени у сврху овог рада и скренута им је пажња да реченице читају што природније, односно да се труде да не исправљају свој уобичајен говор.

3.4. Материјал

Испитаницима је дат списак од 15 реченица. Реченице су биле подељене на пет група. Свака група се односила на једну африкату, то су африкате Ђ, Ћ, Ч, Џ, Џ. У ово истраживање није укључена африката S, иако се среће у неким деловима одабраног дијалекта. Разлог њеног искључивања из истраживања лежи у чињеници што она није толико заступљена у говору становништа на одабраном подручју и њено укључивање у истраживање не би било сврховито. У оквиру сваке од пет дефинисаних група постојале су по три реченице, у свакој реченици једна реч је садржала африкату у одређеном положају. У једној реченици дата африката се налазила на почетку речи, у наредној била је у средини речи, а у последњој, трећој реченици африката се налазила на крају одређене речи. Вођено је рачуна да реченице буду прилагођене испитаницима, односно да не садрже речи које би испитанике наводиле да исправљају свој говор. Реченице које су изговарали испитаници су:

1. Колики је овај смуђ!
2. Сваког дана једем ђеврек.
3. Подигни тај сунђер.
4. Где ми је чекић?
5. Мој деда је закопао ћуп.
6. Прећути бар једном!
7. Баш ти је леп беџ.
8. Џепови су ми празни.
9. Затвори пенџер!
10. Турци су сакупљали харач од Срба.
11. Баци ту стару четку!
12. Иди пречицом, брже је!
13. Сваки лонац нађе поклопац.
14. Имамо ново црево за воду.
15. Он има велико срце.

Испитаници су реченице прочитали пре самог снимања како би се упознали са њиховим садржајем и како не би било грешака у читању током снимања. Поред реченица снимане су и речи извучене из самих реченица: смуђ, ђеврек, сунђер, чекић, ћуп, прећути, беџ, џепови, пенџер, харач, четка, пречица, поклопац, црево, срце.

3.5. Методологија обраде података

Читање реченица је директно снимано у програму Праат (Praat). Након појединачних звучних записа сваког говорника, реченице су даље анализирани, односно из тих записа издвајане су речи и на њима су вршена мерења. Мерено је трајање сваке африкате из циљних речи посебно. Мерено је и трајање африката у речима које су снимане у склопу реченица, али и африкате у речима које су снимане самостално, независно од реченица. Поред овога, мерено је и трајање фрикативних и оклузивних делова свих африката. Након извршених мерења добијени подаци су систематизовани и анализирани. Вредности за поједине африкате су упоређиване са вредностима из радова који су се бавили мерењем истих вредности африката али на подручјима где није било специфичног изговора ових гласова.

4. Резултати и расправа

Добијене мерене вредности су груписане на основу циљне африкате и на основу група испитаника. Имали смо пет африката, свака африката је била испитивана у одређеном положају, на почетку, средини и на крају речи. За мушке испитанике су прављени посебни прорачуни, а посебни за женске. Рачунали смо средњу вредност за сваку африкату у сва три положаја, поред тога рачунали смо и средњу вредност и за фрикативни и оклузивни део сваке африкате. Ово је рађено на примерима сниманим у склопу реченица али и на самостално сниманим речима. У Табели 1. можемо видети пример сваке појединачне вредности измерене у програму Praat и на крају просечну вредност трајања добијену на основу измерених. Средње вредности добијене овим путем су уношене у графиконе, како би се видео однос добијених вредности.

Табела 1. Пример рачунања средње вредности африкате и њеног фрикативног и оклузивног дела

Африката Џ, реч ПЕНЦЕР						
Испитаник	Речи изговорене у склопу реченице			Речи изговорене самостално		
	Трајање африкате (ms)	Трајање фрикативног дела (ms)	Трајање оклузивног дела (ms)	Трајање африкате (ms)	Трајање фрикативног дела (ms)	Трајање оклузивног дела (ms)
1.	80	57	23	75	66	9
2.	75	32	43	80	36	44
3.	95	59	36	71	52	19
4.	85	58	27	79	68	11
Просечна вредност	84	52	32	76	55	21

Ако извршимо упоређивање вредности добијене овим мерењима са вредностима које је у своју докторску дисертацију под називом „Фонетска и акценатска променљивост речи у континуалном говору” унела Ана Батас, видећемо да се доста разликују. Она је вршила испитивање на становницима Београда, било да су то студенти који су се ту доселили због студирања или људи који ту живе. Ниједан испитаник није био са подручија које је имало мање од четири акцената. Циљ докторске дисертације Ане Батас није било испитивање трајања африката већ како сама у раду каже [2014: 12]: „опис фонетских и акценатских промена у четвороакценатским (новоштокавским) говорима”. Међутим, у делу свог рада она наводи вредности које је добила приликом мерења африката у доди-

рима са различити вокалима. Те вредности су нама послужиле за упоређивање са делом наших података како бисмо извели одређене закључке. Ана Батас је наводила вредности за безвучне африкате на иницијалној позицији у речи.

Ако узмемо африкату *ћ*, у нашем истраживању ова африката се нашла у иницијалној позицији у речи *ћун*, мерењем трајања ове африкате добили смо вредности и за мушке и за женске испитанике који су приказани у Табели 2.

Табела 2. Средње вредности трајања африкате *ћ* у речи *ћун* за обе групе испитаника

Африката <i>ћ</i> , реч <i>ћУП</i>						
	Речи изговорене у склопу реченице			Речи изговорене самостално		
	Трајање африкате (ms)	Трајање фрикативног дела (ms)	Трајање оклузивног дела (ms)	Трајање африкате (ms)	Трајање фрикативног дела (ms)	Трајање оклузивног дела (ms)
Просечна вредност за мушке испитанике	75	64	11	81	71	10
Просечна вредност за женске испитанике	56	51	5	74	68	6

Вредност коју је приказала Ана Батас у својој докторској дисертацији је 153,8ms. Ако упоредимо ову вредност са просечним вредностима из наших табела, видећемо да што се мушких испитаника тиче трајање африкате је дупло краће. Ако упоредимо са просечним вредностима за женске испитанике, видећемо да је трајање и до три пута краће што се тиче речи читаних у склопу реченице, док су речи читане самостално два пута краће.

У споменутом раду Ане Батас налазимо и вредности за африкате *џ* и *џ*. И те податке ћемо упоредити са онима које смо ми добили. Наше просечне вредности за африкату *џ* за обе групе испитанике могу се видети у Табели 3.

Табела 3. Средње вредности трајања африкате *џ* у речи *џрево* за обе групе испитаника

Африката <i>џ</i> , реч <i>џРЕВО</i>						
	Речи изговорене у склопу реченице			Речи изговорене самостално		
	Трајање африкате (ms)	Трајање фрикативног дела (ms)	Трајање оклузивног дела (ms)	Трајање африкате (ms)	Трајање фрикативног дела (ms)	Трајање оклузивног дела (ms)
Просечна вредност за мушке испитанике	97	90	7	118	112	6
Просечна вредност за женске испитанике	92	87	5	147	139	8

Пошто реч коју смо ми одабрали за испитивање нема у својој непосредној близини вокал већ сонант *р*, не можемо је директо упоредити са вредностима које су дате у раније помињаној докторској дисертацији, већ ћемо погледати све вредности дате за ову африкту. Ана Батас наводи да ова африката у додиру са вокалима *А*, *И*, *У* има вредности 135,8ms, 157,3ms и 124,2ms. Ако погледамо наше табеле, видећемо да се овде не јављају

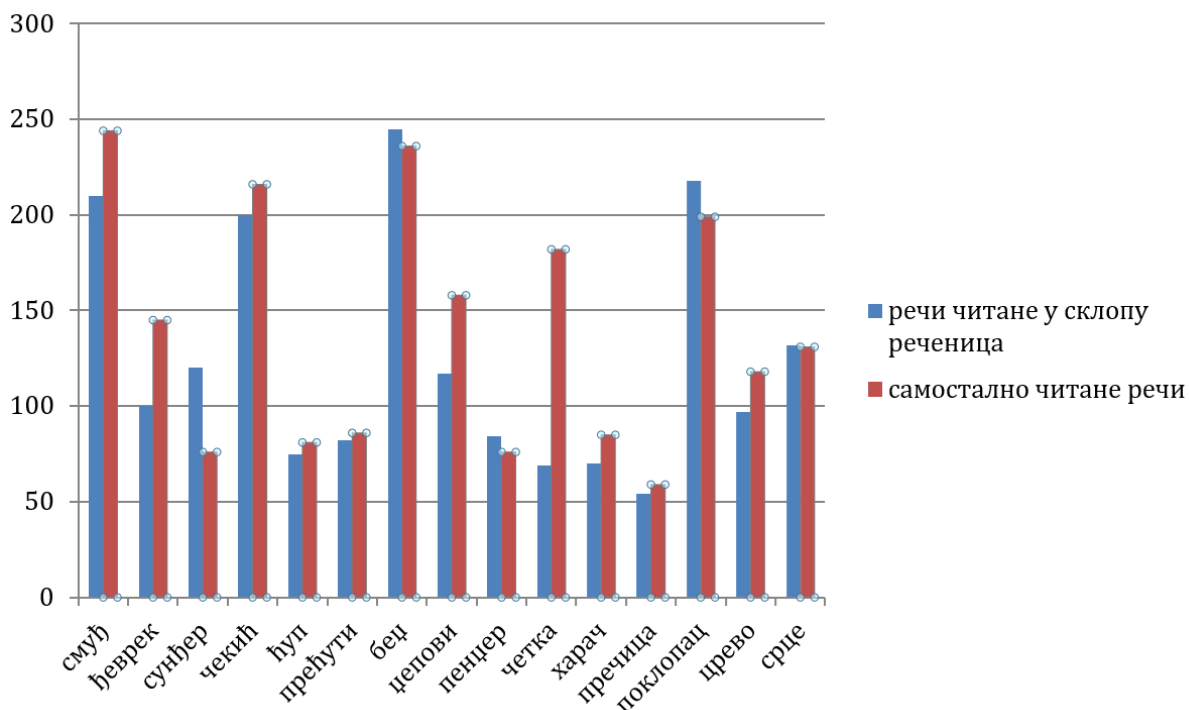
тако драстичне разлике у свим деловима као код претходне африкате. Трајање африката у склопу реченица је краће у односу на вредности са којима поредимо, али, ако погледамо вредност трајања африката у самосталним речима, ту се већ јављају приближније вредности, поготово за трајање африкате у самосталној речи код женских испитаника где је просечна вредност свих добијених резултата 147 ms.

Што се тиче африкате Ч вредности трајања у обе групе испитаника се виде у Табели 4.

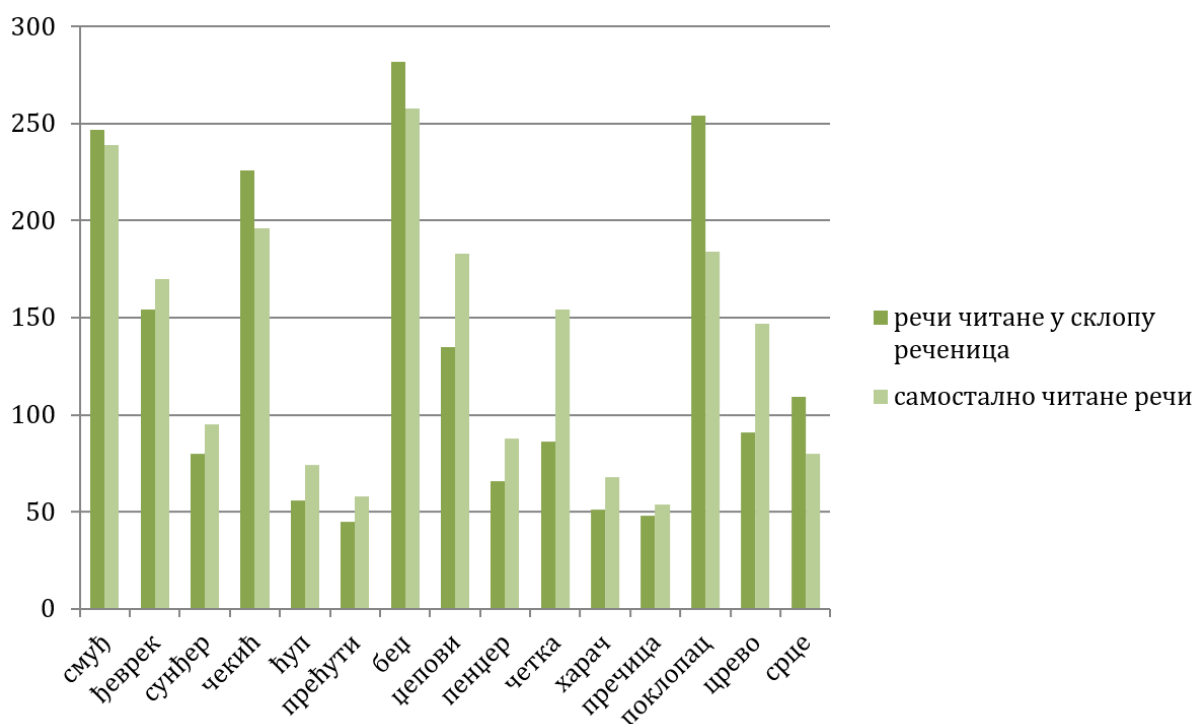
Табела 4. Средње вредности трајања африкате Ч у речи четка за обе групе испитаника

Африката Ч, реч ЧЕТКА						
	Речи изговорене у склопу реченице			Речи изговорене самостално		
	Трајање африкате (ms)	Трајање фрикативног дела (ms)	Трајање оклузивног дела (ms)	Трајање африкате (ms)	Трајање фрикативног дела (ms)	Трајање оклузивног дела (ms)
Просечна вредност за мушке испитанике	70	64	6	85	80	5
Просечна вредност за женске испитанике	51	47	4	68	63	5

Овде се опет јавља проблем поређења са вредностима из дисертације, јер у дисертацији не постоје вредности мерења африкате у иницијалном положају у додиру са вокалом Е. Ми ћемо опет упоредити наше вредности са свим датим вредностима у иницијалној позицији за ову африкату. Дакле, у свом раду Ана Батас наводи вредности 125,7ms, 137,2ms и 166,7ms. Вредности које смо ми добили за обе групе се драстично разликују од

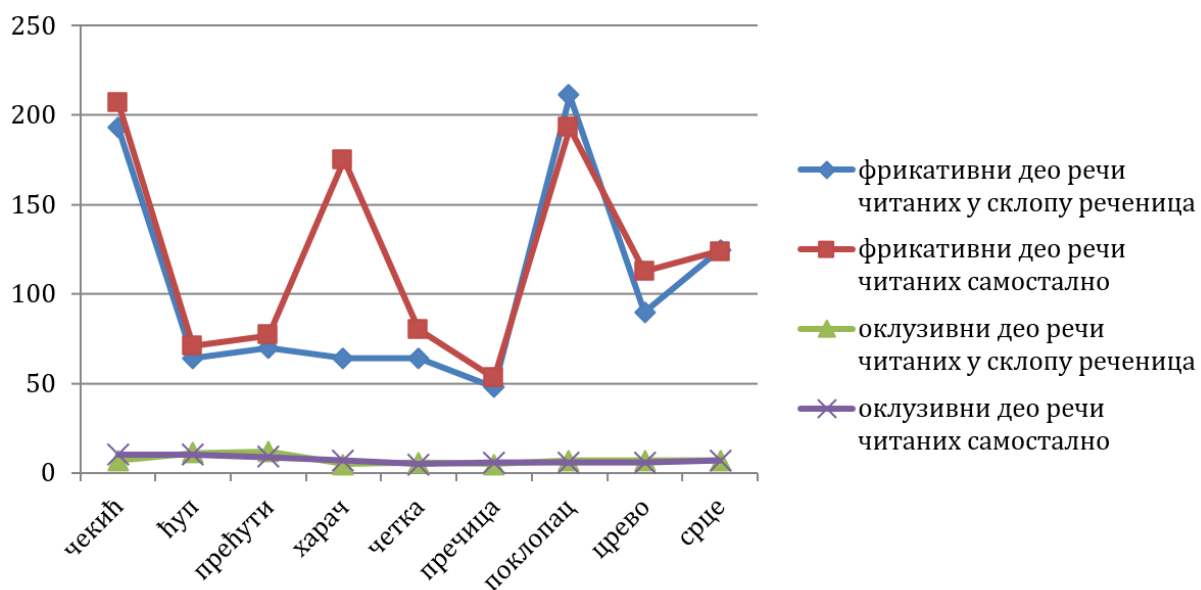
Графикон 1. Трајање африката у склопу реченице и код самостално читаних речи код испитаника мушког пола.

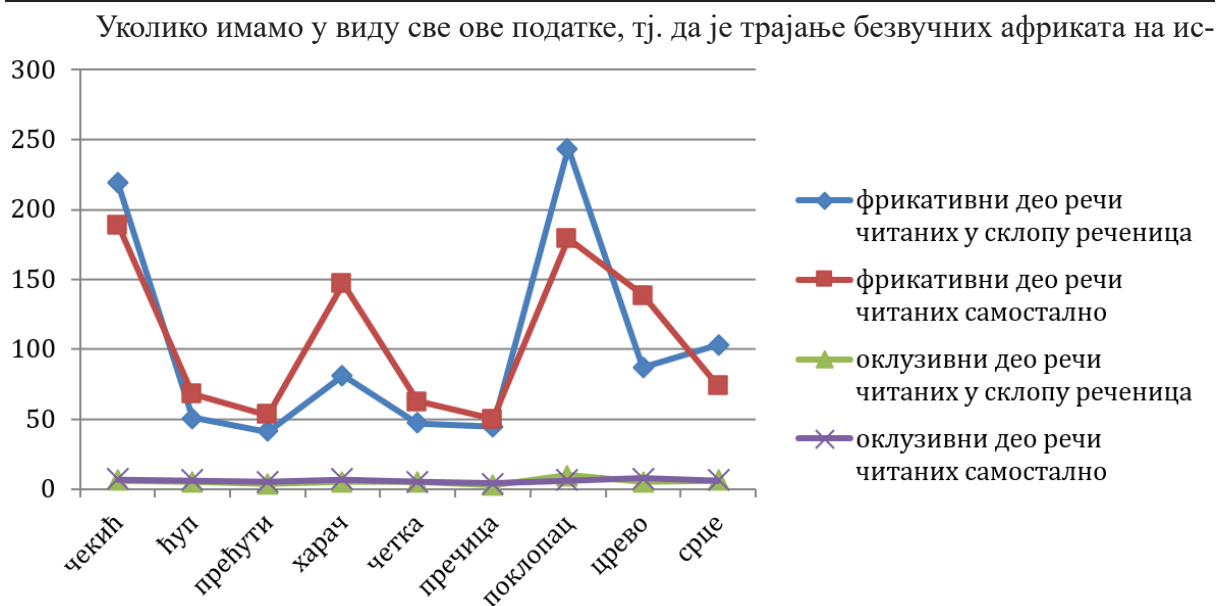
Графикон 2. Трајање африката у склопу реченице и код самостално читаних речи код испитаника женског пола.

ових. Све наше вредности су бар за дупло мање, а неке и више. Уколико упоредимо просечну вредност трајања африкате у склопу реченице за женске испитанике које износи 51 ms са највишом вредношћу из дисертације Ане Батас која износи 166,7 ms видећемо да је наша вредност мања за више од три пута.

Поред докторске дисертације Ане Батас, трајање африкате *Ч* можемо упоредити са подацима из књиге „Звучна слика хрватског говора” Јураја Бакрана који наводи [1996: 111] да је трајање ове африкате 110 ms што је опет доста дуже у односу на наше добијене вредности.

Графикон 3. Трајање фрикативног и оклузивног дела безвучних африката код испитаника мушког пола

Графикон 4. Трајање фрикативног и оклузивног дела безвучних африката код испитаника женског пола

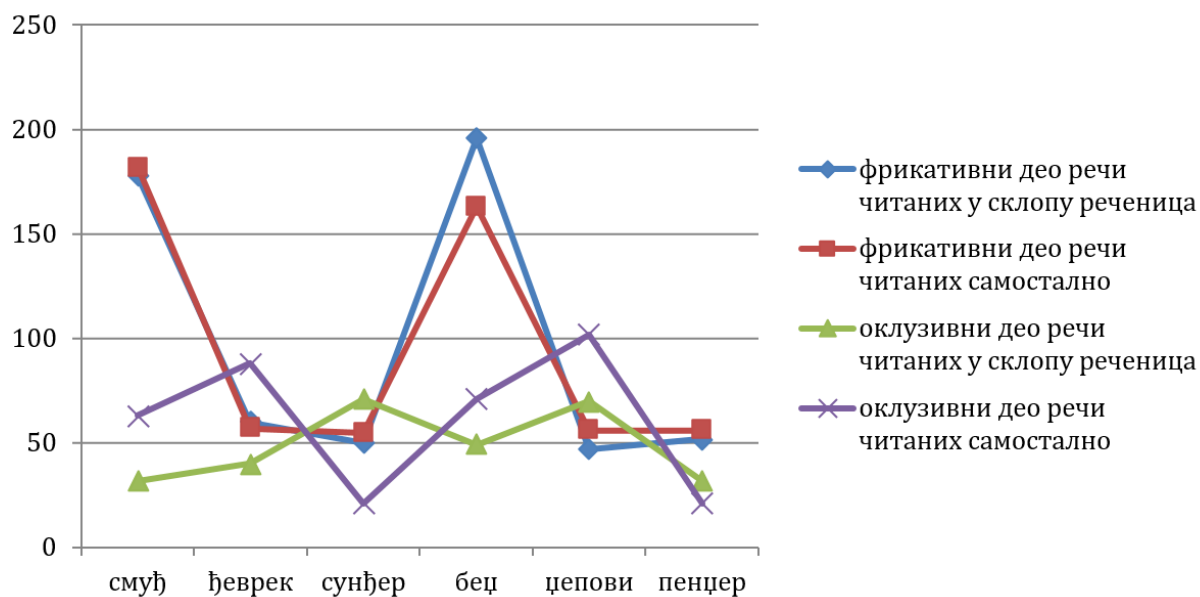
питиваном подручју доста краће у односу на податке из радова који се баве стандардним изговором ових гласова, можемо анализирати и трајање звучних африката. На Графикону 1. видимо приказ односа трајања свих мерених африката код мушких испитаника, а на Графикону 2. видимо те вредности мерене код испитаника женског пола.

Углавном резултати показују да је трајање африкате највеће када са она налази у финалној позицији речи, а најмање у већини случајева када се африката налази у медијалном положају. То се јавља у обе групе испитаника. Поред тога видимо да се у већини примера јавља да је трајање африкате дуже код речи које су изговаране самостално у односу на оне које су читане у склопу реченица. То, међутим, није правило за све речи.

Ако посматрамо африкате у иницијалним позицијама увидећемо да се у свим примерима (ћеврек, ћуп, цепови, четка, црево) и у обе групе испитаника као правило јавља дужи изговор африката код речи које су читане самостално у односу на оне које су читане у склопу реченица. Док код других позиција ових африката не можемо говорити о оваквој законитости јер се негде јављају веће вредности за речи изговаране у склопу реченица а негде за речи изговаране самостално.

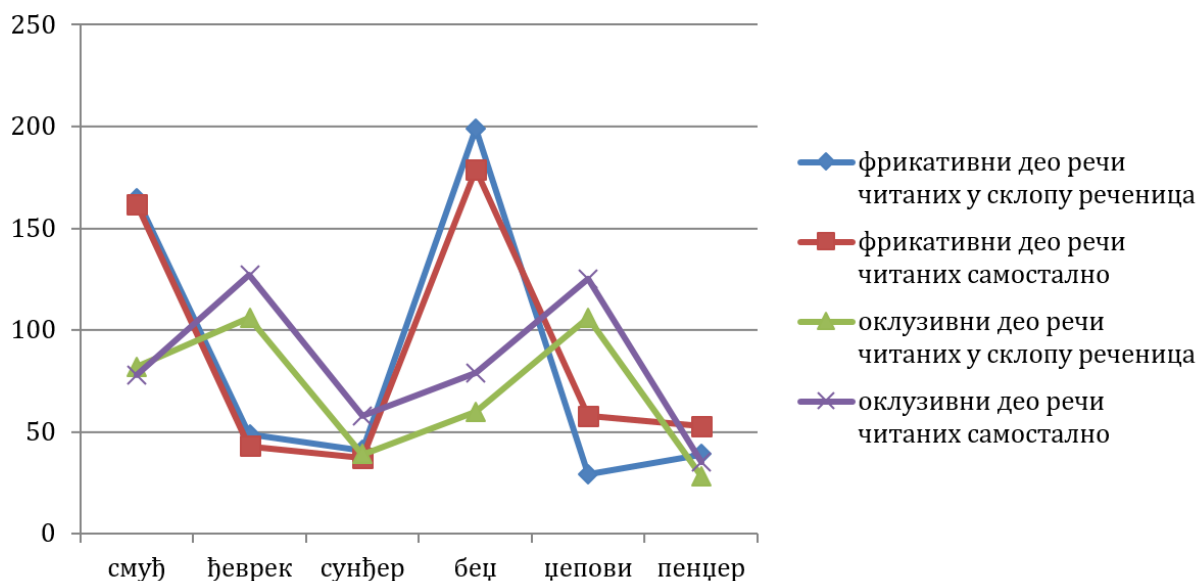
Поред целокупног трајања африката мерени су и саставни делови сваке африкате, односно фрикативни и оклузивни део. За безвучене и звучне гласове рађени су посебни графикони јер се између ових група гласова јављају велике разлике у трајању оклузивног дела па је због прегледности било боље да се раздвоје. Резултате ових мерења за безвучне гласове можемо видети на Графикону 3. за испитанике мушког пола и на Графикону 4. за испитанике женског пола.

Ако погледамо оба графикона, видећемо да се линије које означавају фрикативне делове африката, и оних које су читане у склопу реченица и оних које су читане као самосталне речи, прате у великом броју случајева. Већа правилност у праћењу је изражена код говорника мушког пола где се само код речи *харач* ове две линије битно разилазе. Код говорника женског пола такође је изражено праћење ових линија али са нешто већим одступањима у односу на Графикон 3. Вредности за оклузивне делове африката на оба графикона се показују као изузетно ниске и не уочавају се нека већа одступања.

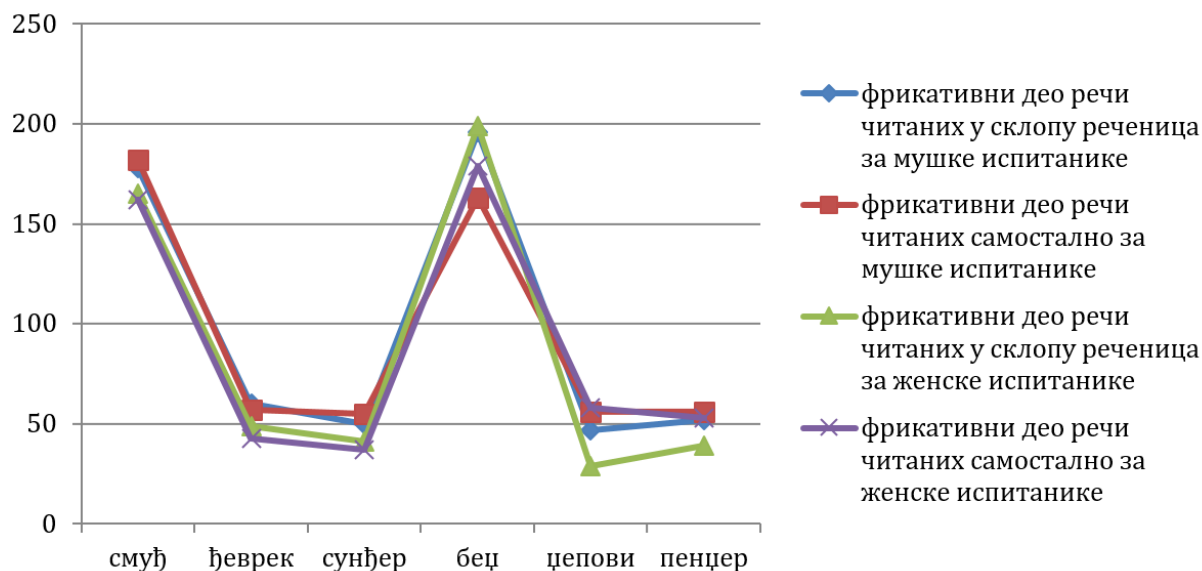
Графикон 5. Трајање фрикативног и оклузивног дела звучних африката код испитаника мушког пола

На Графикону 5. можемо видети вредности за фрикативни и оклузивни део звучних африката код испитаника мушког пола, док на Графикону 6. видимо те вредности код испитаника женског пола.

Графикон 6. Трајање фрикативног и оклузивног дела звучних африката код испитаника женског пола

Уочавамо да се фрикативни делови и за речи које су читане у склопу реченица и за речи које су читане самостално у обе групе испитаника у великом делу прате. Како бисмо илустровали ову тврдњу, ставили смо све ове вредности за фрикативне делове звучних африката на Графикон 7.

Графикон 7. Фрикативни делови звучних африката за обе групе испитаника

Уколико се вратимо на Графиконе 5. и 6. и погледамо оклузивне делове, уочићемо да се они знатно разликују у односу на оклузивне делове беззвучних африката. Овде су вредности доста повећане. Код појединих речи запажамо да су оклузивни делови са већим трајањем у односу на фрикативне. То су речи *ђеврек* и *џепови*. Ово се јавља у обе групе речи код испитаника женског пола, док код испитаника мушког пола имамо исту ситуацију код речи *џепови* док код речи *ђеврек* дуже трајање оклузивног дела се јавља само код речи прочитане самостално. Међутим, дуже трајање оклузивног дела код речи прочитане у склопу реченице у групи мушких испитаника се јавља код речи *сунђер* што није случај код испитаника женског пола. Код испитаника женског пола у речи *сунђер* имамо случај да је трајање оклузивног дела речи читаних самостално дуже у односу на фрикативне делове.

5. Закључак

Овим радом скрећемо пажњу да је сваки дијалекат српског језика подједнако битан за диверзитет самог језика и да сваки дијалекат нуди широке могућности испитивања на разним пољима. Овде смо испитивали само једну групу гласова и показали да постоје законитости по којима се дати гласови изговарају на јасно дефинисаном простору. На основу свих обрађених резултата може се извести закључак да говорници на подручју села Стајковце у општини Власотинце имају другачији изговор африката у односу на раније испитане говорнике стандардног српског језика. Говорници са овог подручја, било да се говори о мушком или женском полу, имају изражено краћи изговор свих африката, који варира у зависности од положаја африкате у речи и контекста у коме је африката изговорена. Поред тога, закључили смо да што се тиче фрикативних и оклузивних делова африката постоје законитости у изговарању. Једна врста законитости се јавља међу африкатама које припадају беззвучним гласовима, а другачији тип законитости се јавља код звучних африката.

Распрострањено је мишљење да се на овом подручју другачије изговарају ови гласови у поређењу са говорницима српског језика у другим деловима земље, али до сада није извршено овакво проучавање гласова, а поготово не на овако географски дефинисаном простору. Код говорника овог подручја влада мишљење да је специфичан изговор ових гласова још израженији у другим крајевима призренско-јужноморавског дијалекта. Све ово отвара нове могућности за даља истраживања и систематизовање ове појаве што би значајно допринело познавању специфичности говора овог краја, а шире гледано допринело би обогаћивању знања о разноврсности српског језика.

Литература

- Бакран 1996 – Јурај Бакран, *Звучна слика хрватског говора*, Загреб: Ибис графика, 1996.
- Батас 2014 – Ана Батас, *Фонетска и акценатска променљивост речи у континуалном говору*, Београд: Филолошки факултет, 2014.
- Гудурић 2004 – Снежана Гудурић, *О природи гласова*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
- Ивић 2009 – Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2009.
- Ивић 2018 – Павле Ивић, *Расправе, студије, чланци*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2018.
- Кишичек 2012 – Габријела Кишичек, *Ставови према градским варијететима хрватског језика*, Загреб: Филозофски факултет, 2012
- Милетић 1952 – Бранко Милетић, *Основи фонетике српског језика*, Београд: Знање, 1952.
- Окука 2008 – Милош Окука, *Српски дијалекти*, Загреб: СКД Просвјета, 2008.
- Соколовић 2002 – Мирјана Соколовић, „Лесковачко Ч. – О променама у изговору појединих гласова у говору јужне Србије” у: *Српски језик*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 2002: стр. 487–500.
- Станковић 2008 – Станислав Станковић, *Границе призренско-тимочких говора у власотиначком крају*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008.

Ж.С.Пајић Олах¹

(Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду)

Ментор: проф. др Марина Куршевић

ФОНЕТСКО-ФОНОЛОШКЕ И МОРФОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЈЕЗИКА СТАРЦА СИМЕОНА (XII ВЕК)²

Анотација. У овом раду утврђују се фонетско-фонолошке и морфолошке особине старосрпског језика, регистроване у запису старца Симеона из Вукановог јеванђеља (XII век), које су измениле првобитни лик староцрк-

¹ rajicz98@gmail.com

² Овај рад је написан за потребе излагања на конференцији у оквиру Друге научно-практичне школе србистике (од 6. до 10. новембра 2020.) на Московском универзитету Ломоносов, коју организује Филолошки факултет Московског универзитета, Институт лингвистичких истраживања РАН и Институт за славистику

венословенског језика и довеле до његовог понародњавања. Поред описа језика записа старца Симеона, циљ рада подразумева и упоређивање посведочених фонетско-фонолошких и морфолошких карактеристика са кореспондентним цртама у самом Вукановом јеванђељу – како би се утврдило да ли се норма језика на ова два нивоа разликовала у зависности од жанра и од карактера текста.

Кључне речи: запис, фонетско-фонолошке црте, морфолошке црте, српскословенски језик, старосрпски језик, Вуканово јеванђеље, старац Симеон.

1. Увод

1.1. Стварање и начелне одлике српске редакције старословенског језика

Крупне системске промене до којих је дошло у прасловенским дијалектима утицале су на стварање засебних језика од јединственог словенског протојезика [Ивић 1998: 25–27]. Наведене промене одразиле су се и на старословенски језик, у који почињу да продиру црте живог народног говора. На тај начин, на територијама одређених народа, настају националне редакције старословенског језика, међу којима је и српскословенски, језик писмености са најдужом писаном традицијом код Срба.

Редакције старословенског језика настају од XI века [Грковић-Мејџор 2007: 424]. За почетак српскословенске епохе обично се узима XII век, будући да су најстарији сачувани споменици из тог периода. Међутим, истовремено са примањем хришћанства, Срби примају и писменост на словенском језику [Младеновић 2008: 30], отуда се претпоставља да су писари већ тада, крајем X или почетком XI века, приликом преписивања старословенских текстова у њих уносили неке особине старосрпског језика. На тај начин се објашњава чињеница да су Мирослављево и Вуканово јеванђеље (крај XII столећа) писани обликованим књижевним (српскословенским) језиком, који не би био такав да се није дуже време колективно употребљавао, неговао и развијао [Младеновић 1977: 1–2; 2008: 30–32].

Промене које су се уносиле у старословенски, већином преузете из говорне базе штокавских дијалеката [Младеновић 1977: 3–5], нису биле крупне. Тај се језик прилагођавао фонолошком, пре свега вокалском систему српског језика, у којем је дошло до низа промена завршених крајем X или почетком XI века [Грковић-Мејџор 2007: 427; Младеновић 2008: 34]. Срби су старословенске фонеме које нису имали у вернакулару почели да прилагођавају свом фонолошком систему, изговарајући их српски, а касније су их преносили на писани језик одређеног споменика, те се тако старословенски језик почео посрбљавати [Младеновић 2008: 34, 74]. Фонетске промене (нпр.: **ub(-) > *u(-)*, **ubz(-) > *uz(-)*, **čr > *cr*, **-lb(-) > *-o(-)*) карактеристичне за народни језик, норма српскословенског није прихватила [Грковић-Мејџор 2007: 429] будући да те промене нису утицале на структуру вокалског и консонантског система, тј. на повећање или смањење броја самогласника и сугласника, те су се лако могле изговарати [Младеновић 1977: 9].

Главне системске разлике међу редакцијама реализују се управо на фонолошком плану, у области вокализма [Грковић-Мејџор 2007: 428, Јерковић 1984: 55], док се на плану морфологије, синтаксе и лексике испољавају знатно мање [Грковић-Мејџор 2007: 427]. Тиме се свесно чувала заједничка граматичка структура заједничког црквенословенског језика преко којег се остваривало и културно јединство православних Словена. Отуда

РАН. Овом приликом захваљујем проф. др Исидори Бјелаковић и проф. др Марини Курешевић на корисним сугестијама.

су језици редакција само варијанте заједничког црквенословенског језика, који је, као наднационални језик, вековима био у употреби у целом јединственом духовном и 1.2.

1.2. Диглосија у српској средњовековној писмености и карактер норме

У српскословенској епоси, већ од самог почетка писмености владала је хомогена диглосија [Ивић 1998: 29], карактеристична за ареал *Slavia orthodoxa* и заснована на двојној хришћанској артикулацији света: *сакрално – профано*¹. Оваквом схватању допринели су утицаји византијске културе у којој је народ поштовао Бога, те послушно и понизно реализовао хришћанске заповести, одакле, свакако, произилази и покорност византијском владару, као божијем изабранику, достојеном господњег благослова да посредује између Бога на небу и византијског народа на земљи [Грковић-Мејџор 2007: 443–444; Младеновић 2008: 30–31]. Религиозност је, дакле, суштинска особина српског народа средњег века, што се одражавало „како у погледу на свет, тако и у књижевности и њеном језику” [Курешевић 2006: 36]. Поред српскословенског језика, у српској средњовековној писмености користио се и старосрпски, а њихова употреба била је функционално разграничена [Грковић-Мејџор 2007: 443]. Током културног јединства православних Словена, одликованог заједничким црквенословенским језиком и, у већој мери, заједничком књижевности – књижевни језик се схватао као *виши стил*, а народни као *нижи стил* [Грковић-Мејџор 2007: 444].

Многа језичка истраживања потврдила су да је жанр у великој мери утицао на на функционалностилску реализацију самог књижевног језика, уп. нпр. [Курешевић 2006]. Никита Толстој [2004: 148–156] понудио је класификацију жанрова средњовековне књижевности и представио је у облику пирамиде, у којој се, идући од врха ка дну по принципу опадајуће сакралности нижу: конфесионално-литургијска, конфесионално-химнографска, хагиографска, панегиричка, конфесионално-поучна књижевност и патристика, конфесионално-правна, апокрифна, историјска, приповедачка, ходочасничка књижевност, натуралистичка и филозофско-филолошка литература, световно-правна књижевност, пословна писменост и писменост свакодневног живота. У делима сакралног карактера (првих шест рубрика) у употреби је српскословенски језик, чија је норма строга како се кроз језички израз не би умањило дигнитет према Богу, те се српскословенски језик у овим текстовима минимално разликовао у односу на старословенски. Он се осећао „као ‘виши’, оплемењен, отменији и ученији” [Ивић 1998: 29], а текстови написани њим су се сматрали „неприкосновеним; свака реч у њима била је важна, толико чак да су се расколи и јереси често темељили на различитој интерпретацији једне речи или једног пасажа у светим књигама” [Ивић 1998: 29]. Са повећањем профаног карактера текстова (средина пирамиде) и језичка норма је бивала слободнија, услед чега се српскословенски језик приближавао говорном језиком. То се дешавало у смислу одабира оних језичких (пре свега лексичких и синтаксичких) средстава, која су се уопштила у српскословенском под утицајем народног језика [Грковић-Мејџор 2007: 433–434]. Стога се данас у науци говори и о постојању *средњег стила* у српској средњовековној писмености, одн. о постојању *нижег стила српскословенског* [Грковић-Мејџор 2007: 452–453]. Са друге стране, у текстовима са дна пирамиде (последње три рубрике) у употреби је био чист народни српски језик. Узимајући у обзир претходно наведене тврдње, кључно

¹ Семантичке реализације одређених лексема врло илустративно одсликавају горепоменуто двојну артикулацију света. Тако се, на пример, семантички садржај греха у *Душановом законуку*, писаном српским народним језиком, односи на правни термин и подразумева *нехат* – сфера профаног, док у књижевном језику означава огрешење о Христове заповести – сфера сакралног [Грковић-Мејџор 2007: 335–336].

је нагласити „да се, лингвистички гледано, у старосрпској писмености користе два језика (српскословенски и народни), а у оквиру српскословенског два стила, виши и нижи”, те да је на одабир језичког идиома и језичку реализацију поред жанра утицао и садржај текста, његово порекло, адресат и образованост писара [Грковић-Мејдор: 2007: 451–453].

1.3. Предмет, корпус и задаци истраживања

Задатак овог истраживања, најпре, подразумева утврђивање фонетско-фонолошких и морфолошких особина старосрпског језика регистрованих у запису старца Симеона из Вукановог јеванђеља (XII век), које су довеле до понародњавања староцрквенословенског језика. Имајући у виду факторе који утичу на концентрацију вернакуларних црта у књижевном језику, циљ овог истраживања јесте и упоређивање посведочених фонетско-фонолошких и морфолошких карактеристика записа старца Симеона са кореспондентним цртама у самом Вукановом јеванђељу – како би се утврдило да ли се норма језика на ова два нивоа разликовала у зависности од жанра и од карактера текста.

Истраживање је спроведено на издању записа старца Симеона које је приредио Ђ. Трифуновић у књизи *Са светогорских извора* [2004: 79–82], али су резултати често проверавани и на фотографији оригинала [Трифуновић 2001: 160–161; Врана 1967: 486].

1.4. Запис као жанр средњовековне књижевности

Под записима се подразумевају белешке писара или читалаца неке књиге остављене, углавном, на маргинама рукописа. Записи старе српске књижевности могу се поделити у две групе: (1) – записи настајали у периоду пре турских освајања српских земаља и (2) – записи настајали након турских освајања, у којима, углавном, Турци заузимају централну тему. Будући да су често садржали податке о околностима и догађајима који су претходили или су се одигравали приликом писања, односно преписивања дела, записи, сем књижевног, имају и историјски значај [Половина 2014: 331].

С обзиром на то да се у записе уносе својеврсни аутобиографски елементи и личне белешке писара¹ [Половина 2014: 331], они представљају текстове који се својим садржајем налазе на граници сакралне и профане литературе [Курешевић 2006: 37]. Отуда се може очекивати да је језичка норма у њима слободнија, те да је прилив особина народног говора у језик записа већи.

2. Фонетско-фонолошка анализа језика записа старца Симеона²

2.1. Гласовна вредност полугласника

У периоду стварања Вукановог јеванђеља на штокавском говорном терену процес свођења два прасловенска полугласника на један полугласник реда вокала *a* [Младеновић 2008: 40–41] и губљења полугласника у слабом положају увелико је био завршен

¹ Тако старац Симеон, главни преписивач Вукановог јеванђеља, својим записом на крају Јеванђеља преноси детаљ из свог живота када је решио да напусти манастир, што је ражалостило његову мајку, браћу, сестре и родбину, те да оде у пећину, не би ли се осамио и, испосничким животом, приближио Богу [Трифуновић 2001: 50–51].

² Запис старца Симеона с краја Вукановог јеванђеља написан је у два ступца, ситнијим словима у односу на писмо Јеванђеља. Будући да је Ђ. Трифуновић први стубац назвао левим, а други десним, у раду сам их обележавао скраћеницама Л (леви стубац) и Д (десни стубац). Иза сваког наведеног примера означен је, у загради, стубац и ред (обележен арапским бројем) датог примера у издању. Од осталих скраћеница, у раду су употребљене следеће: АППт (активни партицип претерита), одр. (одређени), срп. (српски), стсл. (старословенски). Примери, који су предмет анализе у овом раду, навођени су исто као и у издању

[Белић 1969: 8–9]. Имајући у виду да српскословенски прати развој вокалског система старосрпског, једна од одлика књижевног језика од првих споменика српске писмености јесте познавање једног полугласника [Грковић-Мејџор 2007а: 427; Младеновић 1977: 3–4; 2008: 34], који се у српскословенском језику обележавао танким јером¹ – Ъ (а од XV века и Ъ) [Младеновић 1977: 10–11].

2.1.1. Танким јером писар готово редовно обележава полугласник који је био у јаком положају: ШЪДЪ (Л/35), СТЪАНЪНЪ (Л/45), ЧЪСТЪНЫ, ВЪНЪЦЪ (Д/40), али се у запису уочава пример акузатива једнине заменице **ъьсь* у мушком роду без обележеног полугласника у корену – ПОРУГАНЪ БЫХЪ В[Ъ]СЪ Д(Ъ)НЪ (Д/7–8).² У запису старца Симеона примера обележавања групе Ъ- без танког јера на месту полугласника у слабом положају има 8: ВЪХЪ (Л/5), ВЪА (Л/8), ВЪХЪ (Л/9), ВЪАКЪ (Л/34), ВЪА (Л/44), ВЪХЪ (Д/5), ВЪА (Д/5) и ВЪМЪ (Д/11). Међутим, поставља се питање зашто полугласник није обележен у акузативу једнине мушког рода ове заменице, где је био у јаком положају? В. Јерковић [2004: 70–87] напомиње да су се у средњовековној писмености јављали примери номинатива и акузатива једнине мушког рода заменице **ъьсь* без бележења полугласника у корену речи и наводи да „њихов изговор без вокала није могао постојати, те се вероватно ради о некој врсти скраћивања”. Ђ. Трифуновић [2004: 78, 81] сматра да је у питању скраћеница без титле, отуда у издању записа које објављује у књизи *Са светогорских извора*, полугласник реконструише стављајући га у угласту заграду.

Иако се у науци претпоставља да је до вокализације полугласника у јаком положају у штокавским говорима дошло током XIV века, тј. у другом периоду измене вокалског система који је трајао до првих деценија XV века [Младеновић 2008: 26], Ђ. Трифуновић, на основу читања прилога В(АН)Ъ (Л/19) са /а/ између в и н³, сматра да је *Запис старца Симеона* најстарији споменик који сведочи о вокализацији јаког полугласника у а.

2.1.2. Полугласник који је по етимологији био слаб бележио се и изговарао у одређеним позицијама у српскословенској традицији, те „на тај начин низ црта у српскословенском добија статус књишких категорија, којима се чува јединство

записа [Трифуновић 2004: 78–79]. Класификација именица на деклинационе врсте извршена је према подели П. Ђорђића [1975: 88–103].

¹ А. Младеновић [2008: 40–48] сматра да се писање танког јера, започето у Преславу за време владавине цара Симеона (893–927), почело ширити и изван граница бугарског говорног подручја, те је тако стигло и на српско. Такође истиче да су богослужбене књиге, путем којих су Срби ширили хришћанство, могле бити писане „’преславском’ ћирилицом Симеоновог времена из X века” [Младеновић 2008: 43]. С друге стране, Ђ. Трифуновић претпоставља да је танко јер уопштено због једноставнијег начина писања [2001: 15].

² У овом периоду полугласник у корену заменице **ъьсь*-, у облицима где је био у слабом положају, није се изговарао у народном језику. А. Младеновић [2008: 49–53] наводи старословенске споменике из X–XI века, у којима се јавља група вс- и констатује да је та група била заједничка српском народном и књижевном језику, те се често појављивала у раном периоду постојања српскословенског језика, док се група въс- јављала знатно ређе.

³ Наиме, Ђ. Трифуновић [2004: 77–78] посвећујући се проблему читања прилога В(АН)Ъ (Л/19), наводи да је Срезњевски, као и Љ. Стојановић, између в и н видео а. Будући да је, у међувремену, рупа на пергаменту пригушила већи део слова н, те се, могућно, проширила и на слово а, на чијем се месту види „врло бледа округлина која личи на стомачић слова а” – Ђ. Трифуновић закључује да је ту заиста било написано а.

црквенословенског и спречава међусобно удаљавање редакцијских језика” [Грковић-Мејџор 2007: 429].

На целом штокавском терену група **џ(z)(-)* с полугласником у слабом положају развила се у **u(s)(-)*, након што се полугласник изгубио, а **u* се вокализovalo [Белић 1969: 80; Vuković 1974: 49; Младеновић 2008: 18]. У запису старца Симеона ова група са обележеним славим полугласником, према књишкој традицији, забележена је у 7 примера: ВЪЗВѢСНТИТИ (Л/8), ВЪ СКОРѢ (Л/20), ВЪ ѠБЪЩЕЖИТИ (Л/23), ВЪ НСТЪЛѢНИИѢ (Л/38), ВЪЗВѢСТИТ (Л/40), ВЪ ЯДѢ (Л/43), ВЪСПОМНИАЮ (Д/32), у 2 примера полугласник није обележен¹: В МИРѢ (Л/12) ВЪЗЕМЛЮ (Д/6), док у 7 примера уместо ње написан је српски рефлекс: ѠУЗѢ (Л/20) (стсл. ВЪЗА), Ѡ МАНАСТИРИ (Л/22), ѠЖДЕЛѢВЪШЮ (Л/23–24) (стсл. ВЪЖДЕЛѢТИ, АППт: ВЪЖДЕЛѢВЪШОУ (ѠМОУ)), Ѡ КРЪВИ (Л/38), Ѡ СЪМРЪТИ (Л/42), Ѡ ПЕКНИ (Д/13), Ѡ ГРАДѢ (Д/13).

Полугласник се доследно пише у префиксу СЪ: СЪВРЪШИ (Л/9), СЪБЪДЕТЬ (Л/31), СЪНИДЪ (Л/38), СЪМРЪТИ (Л/42), СЪМЫСЛИВЪШЮ (Л/44), СЪВРЪШИВЪШИМЪ (Д/11), као и у позицији иза консонаната Ч, Ж, Ш, Щ, ЖД, а испред групе -СТЪ- и -СК-: Б(Ѡ)ЖЪСТЪВЪНИИѢ (Д/27–28), ВЛАДЫЧЪСТЪВЪЮЩЮ (Д41–42), што је подржано књишким изговором.

2.1.3. Појава секундарног полугласника у старосрпском језику чини још једну од дистрибутивних последица губљења слабог полугласника. Њим се разбијала финална група *консонант/сонант + сонант* настала након губљења слабог полугласника из ње [Vuković 1974: 39–40; Јерковић 1984: 61]. Ова промена се није одразила у писању српскословенских текстова (уколико се не ради о писарској погрешци узрокованој постојањем тог гласа у вернакулару), што потврђује и пример из записа: ПРИСНЪ (Л/31).

2.1.4. Једначење сугласника по звучности једна је од последица губљења полугласника у слабом положају [Vuković 1974: 209–213]. Тако је од предлога **otъ* аутоматски, у контакту са звучним консонантом настао предлог *од*, који се потом ширио на остале случајеве и на крају уопштио [Белић 1969: 130]. У запису старца Симеона једном је забележен предлог *от* у књишком фонетском лику – ѠТ РОДА (Л/12), а три пута српско *од*: ѠД БРАТИИѢ (Л/25), ѠД ЗЪЛЫХЪ ЧЛ(Ѡ)В(Ѣ)КЪ (Д/3–4), ѠД ВРАГА (Л/4).

У примеру ѠБЪЩЕЖИТИ (Л/23) примећује се да писар пише Б по традицији (иако се у старосрпским говорима б у контакту са безвучним консонантом алтернирало у *n* после губљења слабог полугласника).

2.1.5. У запису старца Симеона могу се издвојити примери полугласничке вокализације македонског типа [Ђорђић 1975: 48], тј. лексикализовани македонизми: Ѡ ВЕЩЕХЪ (Л/3), ИМЕНЕМИ (Л/6–7), НѢКОГДА (Л/12), Г(ѠСПО)ДЕМЪ (Л/33). Иако су се континуанти полугласника разликовали у старосрпским говорима у односу на македонске, сматра се да је њихово обележавање, временом, постала склоност писара [Трифунувић 2001: 13].

2.1.6. Будући да се слаб полугласник на југу словенске територије није изговарао од XI века, у српскословенским споменицима приметне су недоследности при његовом обележавању. Писар га је, по традицији, означавао, мада је спорадично испуштање полугласника у слабој позицији приликом писања, односно преписивања текстова савсим је очекивано [Vuković 1974: 30]. Такви примери регистровани су и у запису: МНОЗИ (Л/1) (**mъnodzi*), МНѢ (Л/4) (**mъnѢ*), НАЗВАТИ (Л/6) (**nazъvati*), МНОГИИѢ (Л/21–22) (**mъnogyiѢ*), СТОКРАТ (Л/36) (**stъto-*), КТО (Л/43) (**kъto*), МНОЮ (Д/12) (**mъnojo*), ПРѢДАСТ (Д/39) (*-dastъ*). Облик датива првог лица личне именичке заменице пише најпре с танким јером (МЪНѢ (Л/19)), а касније га изоставља – МНѢ (Л/4) (**mъnѢ*), док облик локатива пише без слабог полугласника: ПО МНѢ (Л/35).

¹ Ова појава, како истиче А. Младеновић [2008: 21], ретко се среће у српскословенским текстовима и потиче из старословенског језика, где се могла наћи понека лексема или предлошко-падежна конструкција која је имала префикс, одн. предлог *в-* [Младеновић 2008: 84].

2.2. Деназализација прасловенских назала

Носни вокали предњег (**ę*, стсл. *ǫ*) и задњег реда (**ɔ*, стсл. *ǫ*) на штокавском терену дају рефлекс *e* < **ę*, одн. *o* < **ɔ* у X–XI веку [Белић 1969: 71–73; Младеновић 2008: 26].

Деназализација је извршена у свим случајевима и категоријама где су се изговарали прасловенски назали, и свуда је та промена пропраћена и у правопису. Уп. нпр. ПОЩЕДѢХЪ (Л/27) (стсл. ПОЩАДѢХЪ), ПО РЕДЪ (Л/8) (стсл. РАДЪ), ПОМЕНЪЕ (Д/6) (стсл. ПОМАНЖТИ), ПОРУГАНЪ (Д/7–8) (стсл. ПОРЖНГАНЪ), СЪБЪДЕТЬ (Л/31) (стсл. СЪБЖДЕТЬ), ОУЗЕ (Л/20) (стсл. БЪЗА), ДРЗНУХ (Д/32) (стсл. ДРЗНЖХЪ), ГРЕДУЩАГО (Л/18–19) (стсл. ГРАДЖШАЕГО), СУШЪ (Л/13, 22) (стсл. СЖШОУ (одр. вид СЖШОУЕМОУ)), ОД БРАТНІЕ (Л/24–25) (стсл. БРАТНІА), О НЕИЗРЕЧЕНЬНЫЕ БОГОУ БОЖЕСТВЬНЫЕ ТАИНЫ (Д/27–28) (стсл. НЕИЗРЕЧЕНЬНЫА), ВЪЗВѢСТИТЬ ИСТИНУ ТВОЮ (Л/40) (стсл. ИСТИНЖ ТВОИЖ), МНОЮ ГРѢШЬНЫМЪ (Д/12) (стсл. МЪНОИЖ), СВОЮЮ (Д/42) (стсл. СВОЮИЖ), НАЧЕШЕ (Л/1) (стсл. НАЧАША), СЛЮЧН СЕ (Л/4) (стсл. СА).

2.3. Гласовна вредност јерија

Прасловенски дуги високи нелабијализовани вокал задњег реда (**y*) прелазео је у високи вокал предњег реда (**i*) уколико се налазио иза задњонепчаних опструената **k*, **g* и **h*, о чему сведоче споменици XII века [Белић 19769: 73–74]. Најпре је то била само позициона промена, а током XII века споменици показују како се тај вокал постепено губи и у осталим позицијима, док није сасвим прешао у палатално **i* у првој половини XIII века¹ [Vujić 1974: 93]. Запис из Вукановог јеванђеља само је један од споменика који сведочи о томе да је процес ове гласовне промене (која је, као и све друге, била грађ дуелна/континуелна /постепена²) био у току у периоду стварања поменутог Јеванђеља.

Наш писар готово доследно пише јери на етимолошком месту, чак и иза велара: РЕКЫ (Л/18), ПОМОРЬСКИМИ (Д/44–45). Иза *k* и *g* га не пише у наставцима: КНИГИ (Л/2), НЫШЕВСКИМИ³ (Д/46), МНОГИЕ (Л/21–22) (стсл. МЪНОГИА), ПАКИ (Л/23, Д/8) (стсл. ПАКЫ: ‘поново’), а падају у око и два облика лексеме манастир (стсл. МАНЯСТЫРЬ) – МАНЯСТИРИ (Л/22), ИЗЪ МАНЯСТИРЯ (Л/25), где је у корену речи, уместо графеме *ы*, написан знак *и*, што нас наводи на закључак да је замењивање ове фонеме са палаталним *и* постепено захватало и друге позиције.

2.4. Гласовна вредност јата

2.4.1. Прасловенско **ě* (стсл. *ѣ*) дало је до X–XI века на штокавском терену затворено *e* (**ę*) [Младеновић 2008: 26], које се од краја XII столећа на истоку штокавске територије почело развијати у вокал *e* [Младеновић 1977: 4].

Наш писар, по традицији, пише *јат* на свом етимолошком месту, што сведочи да тај глас у овом периоду чува своју фонолошку индивидуалност у свим позицијама: 1) у корену речи: ПОВѢСТИ (Л/2), ДѢЯТИ (Л/2), ГРѢШЬНАГО (Л/10–11), ПОСЛАДОБАТИ (Л/25–26), ВѢЧЬНЫ (Л/36–37), ВѢНЬЦЪ (Д/40), ЗѢЛО (Д/31); 2) у префиксу: НѢКОГДА (Л/12), ПРѢ(СВ)Е ТЫНЕ (Л/38–39), ПРѢДАСТ (Л/39); 3) у наставку: В МИРѢ (Л/12), ВЪ ЯДѢ, Ѫ ГРАДѢ РАСѢ (Д/13); МНѢ ГРѢШЬНОМЪ (Л/3–4), ХУЖДЬШЮМЪ ВСѢХЪ (Л/5), ВСѢМЪ СЪВРЬШИВЪШИМЪ СЕ (Д/11), О ТАКО[В]ѢХЪ (Д/35).

¹ Постоје мишљења да се јери у понеким дијалектима дуже чувало, о чему сведоче писани споменици, в. о томе у [Лома 2013: 290–294].

² В. о томе у [Радовановић 2009: 14–16].

³ Овде је самогласник *и* настао сажимањем *ии* (< *ыи*), те је на тај начин реч о одсуству фонеме јери.

Запис не садржи ниједан пример који би указивао на екавизам. Иако у издању записа у 41. реду стоји написана реч БРЕМЕ, увидом у оригинал уочава се да у корену те речи ипак стоји слово *јат*.

2.5. Рефлекси прасловенских јотованих консонаната *d' и *t'

Континуанти прасловенских јотованих денталних гласова *t' и *d' у већини штокавских говора јесу сугласници /č/ и /ǰ/ [Белић 1969: 102], док су у старословенском језику то сугласничке групе /št/ и /žd/ које је наследио и српкословенски језик [Белић 1969: 102, 122; Vuković: 164–171; Ђорђевић 1975: 75–76; Младеновић 197: 7].

Ове сугласничке групе имају статус књишке категорије од самог почетка српске писмености. Старац Симеон ниједном није написао графеме К и Г уместо ШТ и ЖД: ХУЖДШЮМЪ (Л/5), СЪШЮ (Л/13), ГРЕДЪШЯГО (Л/18–19), ОБЪШЕЖИТИ (Л/23), НЕМОШЪНЫЕ (Л/27), ТУЖДЪ (Д/8–9), ВЛАДЫЧЪСТВУЮЩЮ (Д/41–42).

У запису се уочава и пример Г(ОСПО)ЖЕ (Д39) у ком је уместо ЖД написано Ж. Највероватније је реч о случајном испуштању графеме Д, али ни утицај руске редакције није искључен.

2.6. Вокално р и л

Прасловенске палаталне и непалаталне вокалне ликвиде потпуно су се изједначиле, изгубивши дистинкцију по палаталности, у првом периоду измене вокалског система старосрпског језика [Белић 1969:75–78; Бошковић 1999: 56; Vuković 1974: 99; Младеновић 2008: 26].

Наш писар ове гласове доследно обележава као РЬ, ЛЬ, по рашкој правописној традицији: СЪВРЪШИ (Л/9,34), НСПЛЪ(НН) (Л/19–20), ПРСТЪ (Л/39–49), У СЪМРЪТИ (Л/42), ВЛЪКУ (Д/41), САМОДРЪЖЪНЯГО (Д/49–50).

2.7. Сажимање вокалске групе *ии* у *и* била је позната карактеристика српкословенског језика [Младеновић 2008: 86]. Уочава се у примерима БРЯТИ (Д/1) (уместо БРАТИН) и МНОЗИ (Л/1) (уместо МЪНОЗИН).

2.8. Правопис потврђује отврдњавање изговара прасловенских умекшаних *s', *r', као и упрошћавање прасловенског гласа *dz' у *z, што је такође особина српкословенског језика 12. века [Јерковић 1984: 58, Младеновић 1977: 4]: БСА (Л/8, Л/44, Д/5), БСАК (Л/34), УКОРЕННЕ (Д/2), МНОЗИ (Л/1).

2.9. Чување резултата друге палатализације, по књишкој традицији, уочено је у множини придевско-заменичке промене: МНОЗИ (Л/1).

3. Морфолошке карактеристике регистроване у запису

3.1. Уопштавање наставка -ОМОУ/-ЕМОУ у дативу једнине мушког рода сложене придевске промене, под утицајем придевских заменица, јесте једна од крупнијих системских промена у односу на старословенски [Јерковић 1984: 62].

Ова промена забележена је у језику Записа: ГРЕШЪНОМЪ (Л/4), УНЫЛОМЪ (Л/4–5), ХУЖДЪШЮМЪ (Л/5), НИДОСТОННОМЪ (Л/6), ВЕЛИНЕМЪ (Д/14–15, 40, 48), ВЕЛЕРОДЪНОМЪ (Д/47), ВЕЛЕСЛАВЪНОМЪ (Д/47–48).

3.2. У језику Записа потврђени су и примери губљења именичке промене придева, редних бројева и партиципа у генитиву, дативу, инструменталу и локативу множине, што

је такође била системска иновација српскословенског морфолошког система у односу на наслеђени старословенски [Јерковић 1984: 62]: *НЗВЪСТЪНЫХЪ* (Л/2–3), *СЪБРЪШНЪШНМЪ* (Д/1), *НЕНЗРЕЧЕНЪНЫИ* (Д/27), *Б(О)ЖЪСТЪВЪНЫИ* (Д/27–28), *САМОДРЪЖНЫХЪ* (Д/28–29), *Д(О)ШЕВЪНЫИ* (Д/33–34), *ПОМОРСКЫМИ* (Д/44–45), *НЫШЕВСКЫМИ* (Д/46).

3.3. Под утицајем генитивно-акузативног синкретизма упитне заменице **kьto* та два падежа у говорној бази изједначила су се не само код именица, већ и код личних заменица 1. и 2. лица, као и код повратне заменице. Тако су старе генитивне форме *МЕНЕ*, *ТЕБЕ*, *СЕБЕ* добиле статус генитивно-акузативних акцентованих облика, а старе акузативне форме *МЕ* < **mę*, *ТЕ* < **tę*, *СЕ* < **sę* – акузативно-генитивних енклитика [Белић 1965: 101–104, Ђорђевић 1975: 105]. Уопштавање једне, генитивно-акузативне форме за обележавање као тегорије живо+, постаје норма и српскословенског језика [Јерковић 1984: 63].

Продор генитивне форме у акузатив забележен је и у језику Записа: *ТЕБЕ РАДИ ПОРЪГАНЪ БЫХЪ* (Д/7–8), *ПОМИНАЮИ ТЕБЕ* (Л/42–43).

3.4. У језику записа забележени су и примери уопштавања наставка *-ЯГО* у генитиву јединине мушког рода сложене придевске промене, што се као спорадична црта могло наћи и у канонском старословенском: *ГРЪШЪНЯГО* (Л/10–11), *БЫШАГО* (Л/12), *НЕДОСТОННАГО* (Л/15–16), *ГРЕДУЩАГО* (Л/18–19), *САМОДРЪЖНАГО* (Д/49–50).

3.5. Потврђени су и примери уопштавања наставака *-ЕМЪ* (у инструменталу јединине и дативу множине), *-ЕМИ* (у инструменталу множине) и *-ЕХЪ* (у локативу множине) **ї* и консонантских промена: *Ѡ ВЕЩЕХЪ* (Л/3), *ИМЕНЕМИ* (Л/6–7), *Г(ОСПО)ДЕМЪ* (Л/33).

3.6. Именица **gospodъ* мењала се по **ї* промени. Још у старословенској епоси ова именица постепено прелази у **ѡ* промену. Наш писар чува старо стање и мења именицу **gospodъ* по **ї* деклинацији (инструментал јединине *Г(ОСПО)ДЕМЪ* (Л/33), вокатив јединине *Г(ОСПО)ДИ*¹ (Л/15)), али и по **ѡ* промени (датив јединине *Г(О)С(ПОД)У* (Л/26)).

3.7. Поред набројаних иновација које су постале део морфолошке норме српскословенског језика, у језику Записа забележени су и извесни србизми, тј. језичке црте које представљају нанос из старосрпских говора, а нису део српскословенске норме. Реч је о наставку *-ов* (срп. *-ѠВЪ* < стсл. *-ѠИѠ*) у инструменталу јединине придева и заменица женског рода и именица **ā* основе, насталом фонетским свођењем псл. наставка **-ojo* на српском *-ов* [Белић 1965: 40–42]: *СРЪБЪСКѠВЪ* (Д/43), *ЗЕТЪСКѠВЪ* (Д/43–44), *СТРАНОѠВЪ* (Д/44). Именице **jā* основе, заменице и придеви који су се мењали по меком обрасцу, имали су наставак *-ев*, но та морфолошка црта старосрпског језика није унесена у Запис, већ у њему срећемо облике: *СВОЮЮ* (Д/42), *ЗЕМЛ(Е)Ю* (Д/43).

3.8. Супин и асигматски аорист², као и уједначавање наставака за 2. и 3. лице двојине³ нису посведочени у Запису. Такође, није потврђена ни употреба једне од ретких дублетних форми наслеђених из старословенског, чијим би се одабиром текст приближио народном језику (реч је о два облика АППт (нпр. *МОЛЪ/МОЛНВЪ*), помоћног глагола

¹ Овај облик вокатива јединине јавља се у савременом језику у идиоматизованој структури: *господи помилуј, господи Боже!*

² Губљење супина и асигматског аориста јесу крупнија системска одступања српскословенског језика у односу на канонски старословенски [Јерковић 1984: 62].

³ Усвајање наставак *-ТЯ* у 2. и 3. лицу двојине спорадично је било заступљено већ у старословенском језику [Јерковић 1984: 63].

у потенцијалу (БНМЬ/БЫХЬ), аориста (нпр. РѢХЬ/РѢКОХЬ)) [Грковић-Мејџор 2007: 431, Јерковић 1984: 64].

4. Језик старца Симеона у Запису и у Вукановом јеванђељу: упоредна анализа

Заслуге за прву филолошку анализу Вукановог јеванђеља, уз фототипско издање текста, припадају Јосипу Врани који је своју студију објавио у Београду 1967. године. Ј. Врана је утврдио да је старац Симеон, један од четворице писара, исписао највећи део Вукановог јеванђеља, а такође му приписује израду илуминација и већину наслова првог дела овог споменика. Истраживање М. Пешикана [1979] коригује ово становиште и доаказује да је ово јеванђеље писало осам писара, а не четири. Иако се споре око броја писара који је учествовао у писању првог дела Вукановог јеванђеља, оба научника се слажу у вези са приписаним деловима текста старцу Симеону.

Упоредном анализом наших и резултата Ј. Вране уочили смо следеће:

1) Када је у питању употреба јусева, резултати наше анализе показују да је старац Симеон у Запису писао прогресивнијим правописом, без јусева, док Ј. Врана у другом делу Вукановог јеванђеља броји 130 примера са малим јусом и 56 примера са прејотованим малим јусом на месту некадашњих назалних вокала [Врана 1967: 37–40], што је одлика и других сакралних текстова из тог периода, уп. нпр. [Јерковић 1984: 56, Младеа новић 1977: 4].

2) Издвојивши само осам примера у којима је написано палатално *и* умето *јерија* у корену речи, Ј. Врана је утврдио да је замена *јерија* са палаталним *и* присутнија у падежним наставцима именица, заменица, придева и партиципа, него у основи речи [Врана 1967: 51–52], на основу чега закључује да је на рашком подручју ова промена најпре захватила наставке, а затим се ширила и на корен речи, те да велари нису утицали на промену тврдог *и* у меко, за разлику од зетско-хумског подручја где се *јери* једначило с палаталним *и* најпре иза веларних консонаната.

Узимајући у обзир искључиво текст Записа, могао би се донети закључак да је ова промена најпре захватила позиције иза *к*, *г* и *х*, а не оне у наставцима. Речи из Записа у којима Симеон пише *јери* на етимолошком месту у наставку иза задњонепчаних сугласника могле би се објаснити конзервативношћу графије у односу на говор. Примери из Јеванђеља, међутим, дају ширу слику и указују на писање палаталног *и* у наставку, чак и иза билабијалног консонанта, уп. нпр. Г0ЛЮБИ 120/15 [Врана 1967: 52]. На основу анализе оба текста може се закључити да је Симеон још увек разликовао ова два вокала, те да процес изједначавања *јерија* у корист вокала *и* није био завршен на рашком подручју крајем XII века.

3) Многи примери са забележеном македонском вокализацијом полугласника у јаком положају у тексту Јеванђеља свакако су у вези са утицајем средњомакедонског предлошка [Врана 1967:50]. Неке од тих речи уочене су и у Запису (нпр. НѢКОГДѢ), али већина њих је забележена са полугласничким знаком (нпр. ШѢДѢ према ШѢДѢ у Јеванђељу). На основу тога закључујемо да полугласник у свом јаком положају и даље чува своју фонолошку индивидуалност у говору страца Симеона, док се о спорадичним речима са заменом полугласика са *Ѡ*, односно *Ѣ*, може говорити као о лексикализованим македонизмима.

4) Старац Симеон је у Јеванђељу, према Вранином истраживању [1967: 53], свега четири пута забележио промену *вѣ(-)* и *вѣз-> у(-)/уз-*, а три пута *у-> вѣ-*, док је у кратком Запису избројано седам примера употребе старосрпског *у(-)/уз-* уместо *вѣ(-)* и *вѣз-*.

стилску реализацију језика, односно потврђују да се текстови конфесионалног карактера „теже ослобађају старословенског ‘наслеђа’ управо због односа према сакралности текста” [Грковић-Мејдор 2007: 444].

Литература

- Белић 1965 – Александар Белић, *Историја српскохрватског језика: књ. II св. I: речи са деklinацијом*. Београд: Научна књига, 1965.
- Белић 1969 – Александар Белић, *Основи историје српскохрватског језика I: Фонетика*. Београд: Научна књига 1969.
- Бошковић 1999 – Радосав Бошковић, *Основи упоредне граматике словенских језика: фонетика, морфологија, грађење речи*. Београд: Требник, 1999.
- Врана 1967 – Јосип Врана, *Вуканово еванђеље*. Београд: Научно дело, 1967.
- Грковић-Мејдор 2007 – Јасмина Грковић-Мејдор, *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2007.
- Ђорђевић 1975 – Петар Ђорђевић, *Старословенски језик*. Београд: Београдски издавачко-графички завод, 1975.
- Ивић 1998 – Павле Ивић, *Преглед историје српског језика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 1998.
- Јерковић 2004 – Вера Јерковић, „О транскрипцији српскословенских текстова” у: *Предавања из историје језика (Лингвистичке свеске 4)*. Нови сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2004: 70–86.
- Јерковић 1984 – Вера Јерковић, *Српскословенска норма у гласовном и морфолошком систему*. Југословенски семинар за стране слависте, 1984.
- Курешевић 2006 – Марина Курешевић, „Апсолутни датив у српској средњовековној писмености” у: *Зборник Матице српске за филологију у лингвистику XLIX/1 (2006): 35–112*.
- Лома 2013 – Александар Лома, *Топонимија Бањске хрисовуље: ка осмишљењу старосрпског топономастичког речника и бољем познавању опитесловенских именовних образаца*. Београд: САНУ, 2013.
- Минчић 1984 – Ксенија Минчић, „Лични глаголски облици у Вукановом јеванђељу” у: *Прилози проучавању језика 20 (1984): 83–99*.
- Младеновић 1977 – Александар Младеновић, „Напомене о српскословенском језику” у: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XX/2 (1977): 1–21*.
- Младеновић 2008 – Александар Младеновић, *Историја српског језика: одабрани радови*. Београд: Чигоја штампа, 2008.
- Пешикан 1979 – Митар Пешикан, „Колико је писара писало Вуканово јеванђеље?” у: *Јужнословенски филолог XXXV (1979): 147–159*.
- Половина 2014 – Наташа Половина, *Аутобиографски фрагменти у српским списима XIV века*. Докторска дисертација. Филозофски факултет: Нови Сад, 2014.
- Радовановић 2009 – Милорад Радовановић, *Увод у фази лингвистику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2009.
- Толстој 2004 – Никита Толстој, „Однос старог српског књишког (писаног) језика према старом словенском језику” у: *Студије и чланци из српског књижевног језика*. Београд: Вукова задужбина; Нови Сад: Матица српска, 2004: 148–156.
- Трифунковић 2001 – Ђорђе Трифунковић, *Ка почецима српске писмености*. Београд: Откровење, 2001.

Трифунуовић 2004 – Ђорђе Трифунуовић, „Запис старца Симеона у Вукановом јеванђељу: издање текста” у: *Са светогорских извора*. Београд: ЈП Службени лист СЦГ, 2004: 65–87.

Vuković 1974 – Jovan Vuković, *Istorija srpskohrvatskog jezika I dio Uvod i fonetika*. Београд: Научна књига, 1974.

А. Реџић¹

(Балканолошки институт САНУ)

Ментор: др Светлана Ђурковић

БОШКАЧКИ ЈЕЗИК. ПИТАЊЕ ТВОРБЕ²

Анотација. У раду се анализира творба речи у бошкачком језику, некадашњем тајном занатлијском језику, који се реализује само на лексичком плану, док се граматички ослања на говор у којем се користи. Будући да се истражује бошкачки језик, који се говори на територији Сиринићке жупе, једном од српских говора, творбени форманти и њихова значења пореде се са творбом у савременом српском језику, како би се утврдило да ли се бошкачки језик у том домену на њега ослања. Творбена анализа подразумева издвајање творбених форманата и проналазак мотивне речи код сваке лексеме. Мотивна реч у бошкачком језику може бити 1. из самог бошкачког, 2. из локалног говора, односно, то може дијалектизам карактеристичан за говор у којем се истражује, и 3. из савременог српског језика. На основу тога, пронађена су три типа творбе: суфиксација, префиксација и конверзија. Суфиксација је ограничена на именице, префиксација на глаголе, а под конверзијом се подразумева само супстантивизација. Сваки префикс у грађи облички и семантички подударан је са префиксима у савременом српском језику, док међу суфиксима постоје три незабележена у савременом српском језику: *-алак*, *-ауник*, *-аука*, чија је форма у складу са сиринићким говором. Супстантивизирају се само придеви који спадају у дијалектизме или савремени српски језик, односно они придеви који не постоје самостално у бошкачком језику. Анализа показује да је бошкачки у творби речи у највећој мери подударан са савременим српским језиком.

Кључне речи: бошкачки језик, творба речи, суфикси, префикси, конверзија.

1. Увод

Бошкачки језик дефинише се најчешће као тајни занатлијски језик који су у прошлости користили печалбари у печалби или гурбетлуку.

¹ andjela.redzic@gmail.com

² Рад настао као резултат рада у Балканолошком институту САНУ који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2021. години број: 451–03–9/2021–14/200170 од 05.02.2021.

Тајни занатлијски језици (ТЗЈ) представљају помоћна секундарна комуникацијска средства којима су се служиле занатлије у међусобном споразумевању из којег је требало искључити „непосвећене“ [sic]. Они, дакле, испуњавају примарно конспиративну (езотеричну, криптолошку) функцију из које проистиче и диференцијална, пошто омогућавају издвајање чланова одређене друштвене групе из ширег социјалног окружења у појединим ситуацијама [Вучковић 2000: 687].

Бошкачки језик један је од тајних језика испитиваних на српском говорном подручју.¹ Термин *бошкачки језик* се „односи на социолект који се реализује искључиво на лексичком плану“ [Вучковић 2004: 2]. То је заправо лексички скуп који познаје мања група говорника српског језика (говорници из заједница из којих су потекли и печалбари) и користи га у складу са граматичким системом и правилима регионалног варијетета којим се служе у свакодневној комуникацији. Према новијим истраживањима „за овај идиом [бошкачки језик] више не важи ни одређење тајни ни занатлијски“ [Вучковић 2015: 181].

Бошкачки језик чини специфична лексика како због тога што је у почетку коришћен искључиво од стране професионално одређене групе говорника (пачалбари занатлије, пре свега зидари), да би касније постао познат читавим заједницама из којих су те групе потекле, тако и због тога што се састоји из великог броја адаптираних позајмљеница, али и домаће лексике чија је семантика помоћу творбе и/или механизма полисемије преосмишљена за употребу у бошкачком језику. Због тога су прва истраживања бошкачког језика била усмерена на лексиколошки и лексикографски аспект најчешће са освртима на етнографски и ситуациони контекст употребе [нпр. Никшић/Ђорђевић 1974, Јанковић Срећанин 1994]. Детаљно је истраживана семантика и етимологија бошкачког језика [Вучковић 2000, 2004, 2006], а у вези са њим и њему сличним тајним језицима², испитиване су и позајмљенице (из турског, албанског, ромског језика итд. [Halimi 1954, Костов 1956, Јашар-Настева 1953 итд.]). У овој раду анализира се бошкачки језик у Сиринићкој жупи, која се налази на Косову и Метохији, на северним обронцима Шар-планине. Према А. Реџић [Реџић 2020] иако бошкачки језик у овој жупи нестаје,³ одређене лексеме које њему припадају познате су свим члановима заједнице и он у њој нема конспиративну функцију, већ се најчешће користи као средство за експресивизацију и стилизацију усменог исказа у међусобној комуникацији чланова заједнице.⁴ Прикупљена лексика бошкачког језика анализира се у односу на савремени српски језик, из угла творбе речи. У раду се користи термин *савремени српски језик* како би се избегла дихотомија стандардни језик

¹ Помињу се нпр. и *протињавски*, тајни језик терзија [Vovan 1972: 113] и *бањачки*, тајни језик осаћких мајстора [Шћепановић/Ђукановић 1997], затим и *длакарски/грничарски/терзиски*, *дунђерски*, *гегавачки*, *говор „преко језик“*, *пословачки језик* [Ђорђевић 1900: 158].

² Бугарски и македонски аутори, истражујући грађу тајних језика на територији Бугарске и Северне Македоније најчешће не наводе посебне називе за њих, већ само користе термин *тајни језик* заједно са ближим територијалним одређењем његове употребе. Грађа коју за те језике дају, такође представља социолекат који се реализује само на лексичком плану, па се у тим радовима могу наћи паралеле са бошкачким језиком; са овим тајним говорима бошкачки дели велики број лексема попут *манча/манац* ‘домаћин/мушкарац’, *зав(ф)ундари* ‘запали/пуши’, *лизга* ‘пије’ итд. [исп. нпр. Аргировић 1901, Костов 1956, Јашар-Настева 1953, Поленаковић 1951 итд.).

³ Да као и други тајни занатлијски језици и бошкачки језик нестаје, наводили су бројни научници: It was as early as the beginning of this century that the ethnologists were warning that SL [secret languages] within Serbocroatian are vanishing, along with their speakers [Sikimić 1992: 276]. Ипак, његови остаци се могу пронаћи у Сиринићу, где и млађе генерације познају и користе неке лексеме бошкачког језика, иако за њега никада нису чули.

⁴ Овакво преосмишљавање социолекта какав је бошкачки језик јесте уобичајено: „Арго умирает не сразу: некоторое время оно продолжает существовать, используя уже почти исключительно в роли особого средства экспрессии. Такое пременение условно-профессионального арго означает изменение его сущности, превращение в явление иного качества, перерождение „условного“, тайного арго в экспресивный жаргон (или слэнг), близкий по своему назначению к групповым (молодежным) жаргонам“ [Бондалетов 1974: 57].

– дијалекат. Под савременим српским језиком, у овом раду на лексичком плану, подразумева се пре свега лексика кодификованог стандардног варијетета, али и лексика која је иста у стандарду и у овде конкретном регионалном варијетету (призренско–тимочком), односно која са становишта стандардног језика није маркирана. Предмет овога рада јесте идентификација творбених форманата и њихове семантике у бошкачком језику са циљем да се испита да ли они у бошкачком имају исту форму и значење као творбени форманти у савременом српском језику.

2. Грађа

Грађа је прикупљена 2018. године у разговорима са седам саговорника из Сирићке жупе. Говор ове жупе један је од говора призренско–јужноморавског типа, који има неке од типичних особина за призренско–тимочку дијалекатску зону: „губитак квантитативних разлика (нестанак опозиције дугих према кратким слоговима), претварање синтетичке деклинације у аналитичку, аналитичка компарација место синтетичке, губитак инфинитива и употреба одвојених облика личних заменица [Ивић 2001: 147], али има и својих посебности попут стабилисаног пенултимског експираторног акцента у именској и глаголској флексији, тенденције према дифтонзима (вокал + љ), отпорност флексије у појединим деклинационим обрасцима, изградња футура првог помоћу граматикализованог *ће* за свако лице,¹ неутралисану моцију рода у множини у радном глаголском придеву итд. (о овом говору детаљно в. Младеновић 2019). У теренским разговорима примењене су две методе – прва јесте отворени интервју током којег су саговорницима постављана оквирна питања о познавању бошкачког језика и ставовима према њему, сећања на ранију употребу и његове кориснике и сл. Подаци прикупљени том методом не наводе се и не користе у овом раду, иако би ови подаци били драгоцени за социолингвистичка истраживања (која у овом раду изостају). Друга примењена метода подразумевала је проверу познавања конкретних лексема из бошкачког језика. За ову сврху коришћен је етимолошки речник бошкачког језика из магистарског рада М. Вучковић [Вучковић 2004]². Осим значења конкретне лексеме из бошкачког језика, саговорници су неретко коментарисали употребу лексема и повезивали их са другим лексемама. Овом методом забележен је велики број лексема које не спадају у бошкачки језик јер говорници лексеме бошкачког језика не разликују од лексема типичних за њихов локални говор, већ их са њима изједначавају. У лексичку коју ови говорници перципирају као везану искључиво за свој говор спадају поједине лексеме које се користе у локалном говору (дијалектизми, регионализми, архаизми, позајмљенице (пре свега турцизми), жаргонизми, али и лексеме искључиво из бошкачког језика) за које у савременом српском језику постоји ‘преводни еквивалент’. Захваљујући образовању и медијима које прате, иако се њиме не користе у свакодневном говору, ови говорници познају и стандардни српски језик не само на граматичком, већ и на лексичком нивоу. Због тога је за потребе овог рада из целокупне грађе прикупљене другом методом издвојена само лексика за коју постоји потврда у раније објављеним збиркама бошкачког језика. За ову анализу издвојене су лексеме бошкачког језика (њих 80) које су саговорници препознали и чија су значења објаснили, а које су забележене и у другим радовима о бошкачком језику. У теренски документованој грађи постоје само четири врсте речи: именице, глаголи, придеви и прилози, тј. само пунозначне речи.

¹ Граматикализован облик футура првог једна је од типичних особина језика/дијалеката Балканског језичког савеза [исп. Мирић 2017: 133–138, Мирић 2018: 89–95].

² Захваљујемо се М. Вучковић што нам је на коришћење дала необјављен рукопис свог магистарског рада, који је био од кључног значаја за спровођење истраживања и прикупљање грађе.

3. Творбена анализа

Творбена анализа бошкачког језика врши се на синхронијском нивоу, односно, с обзиром на то да грађу чине лексеме које су данас у употреби и чије је значење добро познато говорницима, и питању творбе прилази се као савременом. У процени да ли се ради о простој, изведеној или сложеној речи користе се и формални и семантички критеријум, што значи да се код лексеме мора препознати творбена структура састављена од мотивне/мотивних речи (са којом изведеница или сложеница мора имати јасне семантичке везе) и творбеног форманта/творбених форманата¹. Ове критеријуме поставља Александар Белић у творби речи српскохрватског језика: „[...] по обличју речи могу бити просте ако се не осећа њихова веза са другим речима [...] или сложене ако су састављене од најмање двеју речи [...] или изведене ако се у речи осећају два дела: основа (или корен; исп. Ниже) и наставак“ [Белић 1949: 2], а значај мотивације, односно везе између значења просте речи и од ње изведене истиче и Иван Клајн у творби савременог српског језика. Будући да је у овом раду реч о врсти ‘преводне’ грађе – за сваку реч бошкачког језика саговорници су дали еквивалент у стандардном српском језику – значење лексема огледа се у томе и није потребно детаљније га испитивати. Уколико је у ‘преводу’ јасна семантичка веза између две или више лексема, испуњен је услов да се разматра формална страна. За творбене форманте и њихово значење, онда када је то могуће, проналазе се потврде и објашњења у монографијама И. Клајна „Творба речи у савременом српском језику“ [Клајн 2002, 2003]. Иако се испитује бошкачки језик који се користи у говору који припада призренско-тимочкој дијалекатској области, у раду се ослања на творбу у савременом српском због тога што је, према речима Р. Жугић, творба речи у говорима призренско-тимочке области слабо истражена област и посебних студија из ове проблематике нема [Жугић 2017: 18]. Стога се поменуте монографије И. Клајна консултују и у дијалекатским истраживањима творбе речи [уп. Жугић 2017: 18]. Творбени форманти свакако имају знатно апстрактнија значења од лексике, па би њихово значење и употреба заправо могли бити изнад регионалних разлика које постоје у говорима.

Творбену анализу бошкачког језика није једноставно спровести због тога што он поред великог броја адаптираних позајмљеница садржи и речи српског језика (и оне које припадају савременом српском језику и оне карактеристичне за локални говор) које у њему имају друго значење и/или припадају другој врстој речи. С једне стране, уколико се такве лексеме у бошкачком посматрају у односу на савремени српски језик или локални говор из којих је лексема позајмљена у бошкачком, ради се о полисемији или о конверзији у зависности од тога да ли је само промењено значење или и врста речи. С друге стране, иако данас чини део лексикона читаве једне заједнице, бошкачки се најчешће посматра као затворен скуп, а и у овоме раду испитује се творба *искључиво* лексема које њему припадају. На пример, лексема *благ* у Сиринићу се користи као придев са значењем «сладак, а, о», а у бошкачком је то именица са значењем «шећер». Када лексему *благ* у бошкачком посматрамо из угла локалног говора у којем се користи, ради се о конверзији. У бошкачком пак за лексему *благ* ‘шећер’ нема оне која је њена мотивна, тј. не постоји придев са значењем ‘сладак, а, о’, па би се она могла сматрати и простом. У бошкачком се такође могу наћи и лексеме које се према творбеној структури могу сматрати изведеницама, али само уколико се бошкачки посматра у односу на лексику савременог српског језика. На пример, лексема *пливка* ‘риба’ има творбену структуру коју чине мотивна реч *плива* и суфикс *-ка*, што значи да је у бошкачком назив за ову врсту животиње (‘риба’) настао

¹ Творбени формант је термин који се односи на афиксалне морфеме, дакле и на префиксе и на суфиксе (в. Жугић 2017: 19).

додавањем суфикса на глагол којим означава њен начин кретања¹. Уколико се анализира само бошкачки језик, лексема *пливка* била би неизведена, тј. проста реч, због тога што у њему не постоји њена мотива реч – *пливати*. У овом раду се лексеме као што су поменици *благ* и *пливка* ипак не сматрају простим речима, иако је њихова мотивација изван бошкачког језика. Разлог за то јесте што се и сам бошкачки користи управо у једном од говора српског језика, ослањајући се на његову граматичку структуру, и не може се посматрати као у потпуности независан лексички скуп. Дакле, као изведене разматраће се све оне лексеме за које се мотивна реч може наћи како у самом бошкачком језику, тако и у лексици српског језика, што значи да мотивна реч може бити и из савременог српског језика и из локалног говора. Онда када је лексема која је мотивна реч карактеристична само за локални говори биће посебно наглашено.²

3.1. Суфикси

Суфикси пронађени у нашој грађи јесу: *-ач*, *-ло*, *-ча*, *-ачка*, *-ка*, *-ићи*, *-уља*, *-алак*, *-аџник*, *-аџка* (в. табелу 1). Сви суфикси су именички.

Суфикс *-ач* је најпродуктивнији, он се у грађи јавља трипут: у лексеми *лизгач* ‘пијанац’ као *nomina agentis* према мотивној речи *лизга* ‘пије’: „У огромној већини примера *-āч* се спаја с глаголским основама, и то претежно од несвршених глагола. [...] Изведенице на *-āч* од глаголских основа јесу *nomina agentis* и највећим делом означавају људска бића. Разумљиво је да су неке од њих постале и називи занимања, као *ковач*, *ложач* [...]. Много чешће, ипак, оне означавају тренутног вршиоца неке радње“ [Клајн 2003: 62]. Суфикс *-ач* јавља се и у лексеми *мрмач* ‘поп’ према мотивној речи *мрма* са истим значењем. Ова изведеница нема посебну семантичку нијансу у односу на мотивну реч, па се закључује да је реч о експресивизацији, односно о додатном маркирању појма означеног изведеницом. Према И. Клајну [Клајн 2003: 63] суфикс *-ач* често твори и називе за предмете. У бошкачком је помоћу суфикса *-ач* додатог на глагол уобичајен у призренско-тимочком *чука*³ ‘удара’ настао назив за предмет ‘часовник/сат’ – *чукач*.

Други по продуктивности јесте суфикс *-ло*⁴, који се јавља у два лексемама у испитиваној грађи. У лексеми *маџкало* ‘мачка’ према ономаатопејском глаголу *маџка*⁵ ‘мјауче’ који се, према наводима изворних говорника, користи у Сиринићу, овај суфикс употребљен је са агентивним значењем типичним за савремени српски језик „[...] *-ло* је агентивни суфикс који долази само на глаголске основе“ [Клајн 2003: 149]. Такође додат на глаголску основу суфикс *-ло* постоји и у лексеми *цкивало* ‘око’, према мотивној речи *цкива* ‘гледа’. Он овде означава орган који врши одређену функцију, а ово значење настало је према значењу суфикса *-ло* којим се реферише на људе: ‘онај који гледа’ – ‘оно чиме се гледа’. За изведенице са суфиксом *-ло* са људском референцијом, најчешће се бележи пејоративна нијанса, изведена из значења оруђа јер се тако бележи механичка, а не људска природа лица означених помоћу таквих изведеница [Клајн 2003: 150]. У случају лек-

¹ У савременом српском језику Клајн наводи да са суфиксом *-ка* „Изведеница од глагола има доста и различитог су значења“ [Клајн 2003: 134] и бележи да постоји могућност стварања имена животиња помоћу њега: „На животиње се односе *гугутка*, *квочка*“ [Клајн 2003: 135].

² Припадност неке лексеме локалном говору, односно лексици дијалекатске области којој овај говор припада (с обзиром на то да не постоји речник сиринићког говора) или уопште српском језику наводи се према релевантним дијалекатским речницима: Динић 2008, Ђирић 2018, Златановић 2014.

³ Исп. нпр. у Тимочком дијалекатском речнику „**ЧУКА** несвр. 1. *удара чекићем по неком материјалу (обично металу)*“ [Динић 2008: 896].

⁴ „-Ла, суфикс са значењем оруђа, јавља се само у свирала, метла и у данас ретком тесла. Притом је у ове последње две речи прилично нејасна веза с глаголом мести – метем односно тесати“ [Клајн 2003: 142].

⁵ У Речнику говора Лужнице [Жирић 2018: 456] наводи се само глагол **МАУЧЕ**, али у вези са њим глаголска именица *маџкање*.

семе *цкивало* пак нема пејоративне нијансе, управо захваљујући томе што се изведеница са суфиксом *-ло* не односи на особу, већ орган.

Називи за домаће животиње изведени су додавањем суфикса на глагол којим се означава начин њиховог оглашавања, суфикси: *-ча* у *врекача* ‘коза’ према *врека*¹, *крекача* ‘кокошка’ према *крека*² и *-ачка* у *блеачка* ‘овца’ према *блеи*³. Иако Клајн бележи ова два суфикса, наглашава да су у савременом српском језику маргинални: „**-ча** је хипокористични суфикс, углавном регионалан, у мушким именима као Мирча [...]“ [Клајн 2003: 203] и „**-ачка** долази на глаголске основе, али само у две добро познате речи, играчка и пљувачка“ [Клајн 2003: 139]. Помоћу суфикса *-ка* и мотивне речи *плива* изведен је назив за рибу – пливка, већ разматран. За овај иначе веома продуктиван и значајан суфикс у српском језику [исп. Жугић 2017] није неуобичајено да се нађе у називима животиња: „Изведеница од глагола [са суфиксом *-ка*] има доста и различитог су значења [...] На животиње се односе гугутка, квочка“ [Клајн 2003: 135].

Суфикс *-ча* забележен је у још једној лексеми. Помоћу мотивне речи *бела* и овог суфикса настала је изведеница *nomina attributiva* – *белача* ‘ракија’.

Као посебан суфикс може се издвојити *-ићи* (према деминутивном *-ић*) који са мотивном речи *манча* ‘мушкарац, домаћин’ гради изведеницу *манчићи* ‘деца’, будући да је облик у множини једини уобичајен, те да се сингулар не користи. „**-ић** је по својој основној функцији деминутивни суфикс [...]. Од именица средњег рода уобичајено је плурално *-ићи*, као замена за праву множину, коју ове именице често немају. То се пре свега односи на младе од животиња, нпр. *пилићи*, *јагњићи* [...]. Тако се понашају и неки деминутиви на *-че* са значењем људи (*унучићи*, *момчићи*, *сирочићи*, *Циганчићи*) [...]. Из деминутивног природно се развија значење младунаца или потомака“ [Клајн 2003: 108].

Код лексеме *мркуља* ‘мрак, ноћ’ могу се издвојити мотивна реч – придев *мрк* и суфикс – *-уља*, међутим, суфикс у овој лексеми се према значењу и употреби нимало не подударе са суфиксом *-уља* у савременом српском језику у којем се помоћу њега типично граде именице женског рода [Клајн 2003: 195], а *мркуља* је мушког; према наводима саговорника, може се рећи *Тежак мркуља паднуја* ~ ‘Густ је мрак пао’. Такође, како И. Клајн наводи „Изведенице од придева [са суфиксом *-уља*] готово увек значе жива бића“ [Клајн 2003: 195], што овде није случај.

Преостала три именичка суфикса (*-алак*, *-ауник*, *-аука*) могу се издвојити захваљујући томе што постоји мотивна реч за изведенице које граде. Њихова форма, иако слична постојећим суфиксима у савременом српском језику, није као таква забележена у литератури.

Код *-алак* (само у лексеми *благалак* ‘слаткиши’, где је мотивна реч *благ*, који може имати значење ‘шећер’ у бошкачком језику, али и ‘сладак, а, о’, као придев у сиринићком говору,⁴ препознаје се суфикс *-лак* – локална адаптација турског суфикса *-lık* (о суфиксу в. Радић 2001: 63–78).⁵ Испред *-лак* у лексеми *благалак* јавља се *-а-*, што значи да је реч о сложеном суфиксу *-алак*. Појаву *-а-* бележи и И. Клајн у вези са суфиксом *-лук*: „[...] од придева *насји* створено је *насјалук*, што све наводи на помисао о сложеном суфиксу *-алук*“ [Клајн 2003: 152–153], закључујући пак да је реч о „деривационој аномалији“ [Клајн 2003: 153] јер се ради о малом броју примера. С обзиром на то да се у овом раду

¹ Исп. нпр. „врџам несвр. врџим“ [Златановић 2014: 90].

² Исп. нпр. „крџам несвр. крџим“ [Златановић 2014: 313].

³ Исп. нпр. „блај и блај несвр. 1. *блеји* (о овци)“ [Динић 2008: 32] и „блај несвр. *оглашава се блејањем* (о овци)“ [РГЛ 2018: 50].

⁴ Уп. нпр. „**блџг**, а, о *који је сладак, укусан*“ [Динић 2008: 32].

⁵ Овај турски суфикс, како С. Петровић наводи, иако је у већини српских говора адаптиран као *-лук*, у појединим може бити *-лик* и *-лак* [Петровић 2000: 179, 2012: 345].

свакако користи малобројна грађа у којој је употреба форманата обично сведена на по једну реч, може се закључити да се ради о сложеном суфиксу *-алак* са збирним значењем (какво се може наћи и код суфикса *-лук* у савременом српском језику „Мањи део речи стекао је и предметна значења, углавном збирна као у *мезелук*“ [Клајн 2003: 153]), чији би састав и настанак требало подробније испитати из етимолошког угла.

Ако узмемо у обзир да спој вокала /а/ и сонанта /в/ у сиринићком говору прелази у у дифтонг аџ (о деконсонантизацији /в/ у секвенци /-ав/ в Младеновић 2019: 155, 157–159), могли бисмо претпоставити и постојање сложених суфикса *-аџник* и *-аџка*, тј. да су настали спајањем суфикса *-ав* и *-ник*, односно *-ка* настали суфикси *-авник*¹ и *-авка*². Разлог за издвајање оваквих форманата јесте у томе што се јављају у изведеницама за које постоје мотивне речи (*чураџник* ‘димњак’ према мотивној речи *чури*³ ‘дими/пуши’ и *гураџка* ‘нога’ према *гура* ‘иде/хода’) у којима имају значење предмета / дела тела који обавља радњу означену глаголом који је мотивна реч. Без дијакхронијских испитивања не може се са сигурношћу тврдити да је суфикс *-аџка* дијалекатски облик суфикса *-авка* који за савремени српски језик бележи И. Клајн [Клајн 2003: 136], док суфикс *-авник* до сада није навођен. Стога се само може закључити да се ова два суфикса, издвојена захваљујући семантичком критеријуму, могу везати само за бошњачки језик.

Табела 1.

<i>-ач</i>	<i>лизгач</i>	<i>мрмач</i>	<i>чукач</i>
<i>-ча</i>	<i>врекача</i>	<i>крекача</i>	<i>белача</i>
<i>-ло</i>	<i>цкивало</i>	<i>маџкало</i>	
<i>-ачка</i>	<i>блеачка</i>		
<i>-ка</i>	<i>пливка</i>		
<i>-ићи</i>	<i>манчићи</i>		
<i>-уља</i>	<i>мркуља</i>		
<i>-алак</i>	<i>благалак</i>		
<i>-аџник</i>	<i>чураџник</i>		
<i>-аџка</i>	<i>гураџка</i>		

3.2. Префикси

У грађи су забележени следећи префикси: *по-*, *о-*, *до-*, *од-*, *на-* и *раз* (в. Табелу 2). Њихова примена ограничена је на једну врсту речи – глаголе. Префиксација је, најчешће, сведена на употребу наведених префикса за извођење само по једног глагола са типичним значењем које тај префикс има и у савременом српском језику. Глагол *полизга* ‘попије’ може се убројити у следећу групу глагола са префиксом *по-*: „Чисто перфективни, тачније финитивни, јесу многи прелазни глаголи најразличитијег значења, као *попити*“ [Клајн 2002: 267]. Преводни еквивалент за глагол *оманучи се* – ‘ожени се’ И. Клајн [2002: 262] убраја у групу за коју наводи „Глаголи са именичком основном већином су прелазни и значе да се објекат на неки (најчешће фигуративан) начин „снабдева“ оним што значи именица, да му се она природаје или преноси на њега“. У овом случају се ипак ради о

¹ Белић наводи сложене суфиксе сличне овоме „У вези са придевским (придевско-глаголским) различитим образовањима добивени су и сложени наставци који каткада имају извесну самосталност (-овник, -оник, -аник и др.), ма да се још увек код многих од њих види веза са придевима од којих су постали“ [Белић 1949: 88].

² Овај суфикс бележи у савременом српском језику И. Клајн: „-Авка долази углавном на именичке основе, ређе на глаголске и придевске. [...] И -авка је понајпре могло настати из речи с придевским суфиксом *-ав* (жилавка, слинавка и сл.), али је можда деловала аналогија с многобројним речима где *-ав-* припада самој основи“ [Клајн 2003: 136].

³ Уп. нпр. „*чури* несвр. 1. *дими, пуши*“ [Динић 2008: 898].

секундарном значењу какво је за глагол *женити се* наведено у РСАНУ „*ступати у брак са неком женском особом, узимати за жену*, односно према „Речнику говора Лужнице“ „**жѐни се** несвр. *узима себи супругу*“ [Тирић 2018:197]¹. Према томе, префикс *о-* у овом случају само означава у потпуности остварену радњу. Префикси *до-* и *од-* јављају се по двапут (*догура/одгура* ‘дође/оде’, *довурка/одвурка* ‘донесе/однесе’). Код префикса *до-* овде се препознаје исто значење као и код преводних еквивалената ових глагола у бошкачком: „Основно значење свакако је оно које одговара просторном значењу предлога *до*: *дон(иј)ети* [...] Исто, у непрелазним и повратним глаголима: *доћи*“ [Клајн 2002: 250]. У оба случаја код префикса *од-* „значење је аблативно, тј. значење удаљавања или одвајања, пре свега у прелазним глаголима: *одн(иј)ети* [...] Непрелазни глаголи са истим значењем префикса углавном су глаголи кретања, као *отићи/одлазити*“ [Клајн 2002: 264]. Суфикс *на-* у овом случају означава „радњу остварену у приличној мери“ [Клајн 2002: 258], тачније, улази у подгрупу која је у оквиру овог значења издвојена „Јачу сативност, у смислу <до миле воље>, <до крајњих граница> изражавају глаголи који тек уз додатак префикса постају повратни [...] *напити се* (са секундарним значењем ‘опити се алкохолним пићем’)“ [Клајн 2002: 258]. Суфикс *на-* утиче и на транзитивност глагола, па тако *лизга* ‘пије’ додавањем овог префикса постаје повратни глагол. Глагол *раздива* ‘разуме’, као и непрефиксирани глагол *дива* са истим значењем, несвршеног је вида. Ни у савременом српском језику „због специфичног значења префикса *раз-*, нема сигурних примера за глаголе где би он био искључиво знак перфективизације“ [Клајн 2002: 279]. У овом случају, најближе би му било дистрибутивно значење „сложени, збирни догађај рашчлањив на истоврсне спацијално дистанциране једноставне ситуације именоване творбеном базом, при чему темпорално устројство тих ситуација није дефинисано самим дистрибутивним глаголом (па се оно спецификује у синтаксичком контексту)“ [Миљковић 2015: 132].

Табела 2.

<i>до-</i>	<i>од-</i>	<i>по-</i>	<i>на-</i>	<i>раз-</i>	<i>о-</i>
<i>довурка</i>	<i>одвурка</i>	<i>полизга</i>	<i>нализга се</i>	<i>раздива</i>	<i>оманучи се</i>
<i>догура</i>	<i>одгура</i>				

3.3. Конверзија

Конверзија се у грађи своди на пет лексема: *црна* ‘кафа’, *благ* ‘шећер’, *густа* ‘шума’, *сучена* ‘пита’ и *каљана* ‘кафа’. Реч је о супстантивизацији придева. Последње две лексеме, *сучена* и *каљана* препознају се као трпни глаголски придев, међутим, према Клајну је „тешко одговорити да ли и у којој мери партицип „постаје придев“ или је већ био придев [...] Сваки трпни придев, бар у начелу, може се употребити атрибутивно и сваки има промену по падежима“ [Клајн 2003: 383]. Стога ће овде лексеме *сучена* и *каљана* – иако је јасна њена веза с глаголом *суче* „3. развија коре за питу“ [Динић 2008: 801], односно *каља* „1. прља блатом, блатњави“ [Тирић 2018: 359] – бити убројене у придеве. Код ових лексема се може препознати да „до поименичења долази елипсом (изостављањем именице после придева)“ [Клајн 2003: 380]: „црна кафа“, „благ шећер“, „густа шума“, „сучена пита“. Овакво тумачење могло би бити проблематично за лексему *каљана* ‘кафа’. Иако би се могло претпоставити постојање синтагме *каљана кафа* исто као и *црна кафа* и, такође, мотивација на основу боје, таква колокација није регистрована у грађи, нити су је саговорници помињали. Стога се у вези са њоме може једино закључити да се ради о супстантивизацији придева који су преузети од споља, из савременог српског језика и из локалног говора.

¹ Исп. такође и у „Тимочком дијалекатском речнику“ – „**жѐни се** несвр. *удаје се, жени се*“ (Динић 2008: 183).

4. Закључак

Сразмерно малом броју лексема документованих у теренским истраживањима, творба речи у бошкачком језику обухвата мали број лексема, тако да се најчешће један формант везује за једну изведеницу. Најпродуктивнији начин творбе јесте суфиксација, којом се изведене именице. У овом типу творбе пронађени су форманти који, премда би се дијахронијском анализом могла утврдити њихова веза са формантима у савременом српском језику, нису забележени на другим местима: *-алак*, *-ауник*, и *-аука*. Међу ове суфиксе убрајају се и два који се у савременом српском језику јављају као маргинални, односно суфикси веома мале продуктивности: *-ча* и *-ачка*. Суфикс који се формално поклапа са постојећим у савременом српском језику *-уља* у испитиваном бошкачком понаша се другачије: суфиксацијом помоћу овог суфикса настаје изведеница мушког рода *мркуља* 'мрак'. За остале суфиксе (*-ач*, *-ло*, *-ка*, *-ићи*) пронађено је да учествују у творби у бошкачком уносећи значења која постоје и у савременом српском језику. Међу префиксима (*за-*, *по-*, *о-*, *до-*, *од-*, *на-*, *-раз*) није пронађен ниједан који одступа од префикса који се употребљавају у савременом српском језику. Префиксација је ограничена само на глаголе. Конверзија је најорганиченији тип творбе, помоћу ње настало је пет именица од придева који означавају одређено својство појма чији именитељ постају (нпр. *густа* за „шуму“).

Литература

Аргиров 1901 – Стојан Аргиров, „Къмь българскитѢ тайни езици“, *Сборникъ на българското книжовно дружество въ София*, I, София, 1901.

Белић 1949 – Александар Белић, *Савремени српскохрватски књижевни језик. Део 2, Наука о грађењу речи*, Београд, 1949.

Бондалетов 1974 – Васѣлий Данилович Бондалетов, „Условные языки русских ремесленников и торговцев. Условные языки как особый тип социальных диалектов“, Рязань, 1974.

Вучковић 2000 – Марија Вучковић, „Ухо у балканскословенским тајним занатлијским језицима“, *Српски језик*, 5/1–2, Београд, 2000.

Вучковић 2004 – Марија Вучковић, „Бошкачки – тајни језик зидара Средске и Сиринића“, магистарски рад у рукопису одбрањен 8. 7. 2004. године, Филолошки факултет Универзитета у Београду (ментор: др Биљана Сикимић, чланови комисије: проф. др Радојица Јовићевић, проф. др Драгана Мршевић-Радовић, проф. др Првослав Радић).

Вучковић 2006 – Марија Вучковић, „Из лексике тајних говора. Лексика тајних говора у Етимолошком речнику српског језика“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 35/1. Београд, 2006.

Вучковић 2015 – Марија Вучковић, „Нове улоге бошкачког аргоа“ у: *Путевима српских идиома: зборник у част проф. Радивоју Младеновићу поводом 65. рођендана*, Крагујевац, 2015.

Динић 2008 – Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Београд, 2008.

Ђорђевић 1900 – Тихомир Ђорђевић, „Белешке о тајним језицима (у Алексинцу)“, *Караџић*, II, Београд, 1900.

Жугић 2017 – Радмила Жугић, *Деминутивни у призренско-тимочким дијалектима српског језика : (с освртом на бугарски и македонски књижевни језик)*, Београд, 2017.

Златановић 2014 – Миливој Златановић, *Речник говора југа Србије*, Врање, 2014.

Ивић 2001 – Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад, 2001.

Јанковић Сречанин 1994 – Слободан Јанковић Сречанин, *Бошкачки језик са речником*, Срећка, 1994.

Јашар-Настева 1953 – Оливера Јашар-Настева, „Албански зборови во македонските тајни јазици“. *Македонски јазик*, 4, Скопје, 1953.

Клајн 2002 – Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Део 1. Слагање префиксација*, Београд, 2002.

Клајн 2002 – Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Део 2. Суфиксација и конверзија*, Београд, 2002.

Константинов 1960 – Душко Константинов, „Таен јазик на смилевски печалбари“, *Прилози*, I, Битола, 1960.

Костов 1956 – Кирил Костов, „Цигански думи во българските тайни говори“, *Известия на Институт за български език*, IV. Софија, 1956.

Крастойчева 1992 – Цветана Крастойчева, „Семантична организација на думата во тајниот зидарски говор (по материјал од родопска област)“, *Български език*, XLII/5, Софија, 1992.

Марков 1954 – Борис Марков, „Прилог кон тајните јазици. Форничкиот говор“, *Македонски јазик*, V/2, 1954.

Миљковић 2015 – Вања Миљковић, „Дистрибутивност и глаголска префиксација у теорији и српској и хрватској лексикографској пракси“, *Лексикографијата во почетокот на XXI в.*, Софија: Българска академија на науките Институт за български език „Проф. Л. Јубомир Андрейчин“, 2015.

Мирић 2017 – Мирјана Мирић, „Степен граматикализације футура првог у тимочким говорима“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LX/1, Нови Сад, 2017.

Мирић 2018 – Мирјана Мирић, „Грамматикализација футура првог и изостављање субјунктивног маркера да“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LXI/2, Нови Сад, 2018.

Младеновић 2019 – Радивоје Младеновић, „Говор шарпланинске жупе Сирињин“, у: *Српски дијалектолошки зборник*, LXVI/1, Београд, 2020.

Никшић/Ђорђевић 1974 – Александар Никшић, Богољуб Ђорђевић, „Бошкачки речник средачких зидара. Апсика је скопаче (Лепо је девојче)“, *Стремљења*, 8/10, Приштина, 1974.

Петровић 2012 – Снежана Петровић, *Турцизми у српском призренском говору: на материјалу из рукописне збирке речи Димитрија Чемериќиќа*, Београд, 2012.

Радић 2001 – Првослав Радић, *Турски суфикси у српском језику*. Београд, 2001.

Рецић 2020 – Анђела Рецић, „Губљење једног тајног језика и његова интеграција у локални говор“, *Узданица*, 17, Јагодина, 2020.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Филиповић 1932 – Миленко Филиповић, „Тајни јазици у Велесу“, *Гласник Скопског научног друштва*, III, Скопје, 1932.

Ћирић 2018 – Љубомир Ћирић, „Речник говора Лужнице“ у: *Српски дијалектолошки зборник*, LXV/2, Београд, 2018.

Халими 1954 – Кадри Халими, „Арбанашке речи у нашим тајним јазицима“, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, Београд, 1954.

Шћепановић/Ђукановић 1997 – Михаило Шћепановић, Петар Ђукановић, „Бањачки (тајни језик осаћких мајстора)“, *Српски језик* II/1, 1997.

Bovan 1972 – Vladimir Bovan, „Tajni jezici radnika Sredske i Sirinića“, *Гласник музеја Косова (и Метохије)*, XI (1971–1972), Приштина, 1972.

Petrović 2000 – Snežana Petrović, „Some problems of Balkan turcisms“, *Balkanlinguistic – Synchronie und Diachronie*, Thessaloniki, 2000.

Sikimić 1992 – Biljana Sikimić, „Balkan secret languages vs modern slang: Romanian contribution“, *Revue des etudes sud-est europeennes*, XXX, 3–4, Bucarest: Académie roumaine, Institutul de Studii Sud-Est Europeene, 1992.

Прилог

аре несвр. *имати*

белача ж *ракија*

благ м *шећер*

благалак м *слаткиши*

блеачка ж *овца*

бока м *мајстор*

бошки, а, е *добар*

бритва ж *жена привлачног физичког изгледа*

буба несвр. *јести*

вурка несвр. *носити*

гура несвр. 1. *ићи*, 2. ~ с некога *бити с неким у емотивној вези* (обично тајно)

гуравиње ж (мн) *дрва*

гурајка ж *нога*

густа ж *шума*

дива несвр. *разумевати*

дикља ж *полна радња*

довурка свр. *донети*

догура свр. *доћи*

ђомка м *храна*

жилка несвр. *радити*

жутка м *хлеб*

залог ж (само мн.) *уши*

каљана ж *кафа*

кврка м *зец*

клинка ж *кућа*

котлосан, а, о *лош*

кошка се несвр. *изазивати на тучу*

крчулка ж *капа*

кума ж *лисица*

кучка ж *кравата*

лазарка ж *година*

левоше несвр. *красти*

лизга несвр. *пити (алкохол)*

лизгач м *алкохоличар*

ликоше несвр. *бежати*

лингурка ж *скитница, луталица*

лито прил. *слабо, танко*

лојајка ж *свећа*

манац м мушарац, домаћин
манука ж жена, домаћица
манучи се несвр. женити се
манча м газда, мушарац
манчићи с (само у мн) деца
мафта несвр. красти
мици несвр. спавати
минте с нарав, памет (обично само у колокацији **наре минте** – луд, без памети)
мрма м поп
мрмач м поп
мркуља м ноћ
мрсан м Албанац
насветкан, а, о пијан
натопори свр. много тога натовари (обично на себе)
натрзан, а, о пијан
одгура свр. отићи
оманучи се свр. оженити се
опет, а, о добар
опреја, ла, ло остарео
откорути свр. прднути
печенка ж цигла
пилауке ж новац
пирго м сиротан, сиромашан
пливка ж 1. риба, 2. жена привлачног изгледа
полизга свр. попити
потегало с месо
раздива несвр. разумевати
рајко м сунце
ромке ж (мн.) новац
рунца несвр. плакати
свитка несвр. трептати (обично за муњу)
свитка1 м 1. свитац, 2. мршава особа
скурошуе несвр. лагати
слано прил. скупо
стринка ж мечка
такочини несвр. радити, зидати
тетка ж лисица
тоцило с 1. справа за оштрење ножева, 2. глуп човек
ујко м вук
фрчула м пасуљ
цкива несвр. гледати

ФРАЗЕОЛОГИЈА У СТВАРАЛАШТВУ МАТИЈЕ БЕЋКОВИЋА

Анотација. У овом раду смо говорили о фразеологизмима у поетском опусу једног од најзначајних српских пјесника Матије Бећковића. Највећу пажњу смо посветили формално-жанровској класификацији фразеологизама. У оквиру формално-жанровске класификације фразеологизме смо подијелили на: сталне епитете, устаљена поређења, пословице, изреке, клетве, заклетве, узречице (благослови и клетве). У овом књижевном опусу проналазимо и посебну врсту фразеологизама – фразеолошке окационализме.

Кључне ријечи: Матија Бећковић, фразеологија, фразеологизми, формално-жанровска класификација, окационализми.

1. Предмет овог рада јесте проучавање фразеолошких јединица у оквиру поетског опуса једног од најзначајнијих српских пјесника, академика Матије Бећковића. Примјере смо прикупили из његових многобројних пјесама и поема². Дјела Матије Бећковића обилују фразеолошким јединицама (фраземима, фразеологизмима) које несумњиво доприносе њиховом квалитету.

Матија Бећковић је провео дјетињство у селу Веље Дубоко у Црној Гори па ће то поријекло умногоме одредити његов каснији књижевни рад. Однос према Црној Гори ће опјевати у многим пјесмама. Иако је отишао из Црне Горе, са собом је понио бројне народне изреке, пословице и изразе који су врло специфични и карактеристични за његов завичај. Захваљујући великој заинтересованости за народне говоре и за фразеолошки језички слој, настале су аутентичне књижевне творевине. У својим дјелима чува и његује фолклорни и народни дух кроз говор лирског субјекта.

Вратио се народним пјесмама, Његошу, текстовима Вука Караџића и проте Матеје Ненадовића. Вођен Вуковом препоруком да сваки пише дијалектом свог предјела, Бећковић се враћа изворном, најнепосреднијем народном говору и дијалекту. „У тренутку кад је одлучио да књижевни језик замијени дијалектом он је вероватно учинио и први корак ка великом песничком облику“ (Симовић 1976: 256).

Познато је да се у језику одражавају све културне промјене које се догађају у друштвеном развоју народа. Фраземи (фразеологизми) су одраз блиског односа језика, културе, митологије, празновјерја, менталитета као и моралних и етичких вриједности. Према томе, фраземи чине културно благо језичког система сваког народа. Проучавање фразема нам помаже у разумијевању културних разлика и сличности између народа, али и у схватању и поштовању различитих традиција и етичких вриједности.

Према поријеклу фразеологизми се могу сврстати у четири групе: фолклорне изразе, фразеологизме књишког поријекла, русизме и славенизме и фразеолошке окационализме. Фолклорни изрази су фразеолошке јединице народног поријекла. Значи, фразео-

¹ sanjasarovic@gmail.com

² Корпус чине следеће књиге: *Вера Павладољска (Вера Павладољска, Удварање у Колашину); Рече ми један чоек (Судбина Кеста Машанова, Шпијун у Ровцима); Богојављење; Леле и куку (Унук Алексе Маринкова плаче над Црном Гором, Лелек мене); Међа Вука Манитого (Кукавица, Потпис); Чији си ти, мали?; Хлеба и језика (Ниси ти више мали) Ђераћемо се још; Метак луталица (Ко што душа хрста, Кад бих знао да бих се поносно држао).*

логизми за које смо сигурни да потичу из народа. У ову групу можемо сврстати слjedeће примјере:

*Кад си се тако на ђеда уметнуо
ђе гој биднеш, љеба ти неће фалити* (Бећковић 1999: 174).

Други слој чине фразеологизми књишког поријекла, у које спадају крилатеме (њихов извор се може историјски документовати), али их као и русизме и славенизме (који чине трећи слој) не проналазимо у Бећковићевим дјелима.

Ми ћемо се у овом раду осврнути на четврти слој, а то су фразеолошки оцазионализми, који су карактеристични за Бећковића. То су ауторски фразеологизми који имају све одлике фразеологизама, али нису преузети из народне и културне баштине, него су плод ауторовог стваралачког поступка. „Нове пјесничке теме захтијевале су преосмишљавање старих изражајних средстава, а ако их није било пјесник их је ’симулацијом’ надокнађивао“ (Маројевић 2017: 479). Фразеолошки оцазионализам који је карактеристичан за Матију Бећковића и по којем га сви препознају, па чак и они који не прате његов рад, проналазимо у наслову поеме *Ђераћемо се још* (Бећковић 1999: 353). У питању је поема у којој се као рефрен понавља овај чувени стих. Поставља се питање да ли је овај фразеологизам ауторова творевина, тачније модификација или га је аутор преузео из народа, што би значило да спада у фолклорне фразеологизме, али конкретног и тачног одговора нема. Ми ћемо га третирати као фразеологизам који је аутор оживио и који је плод његовог стваралачког поступка јер смо свједоци да се у новије вријеме овај фразеологизам употребљава као алузија на истоимену поему. Мада, ако је преузет из народа могли бисмо рећи да има прелазну форму, и да је временом из фолклорног прешао у ауторски фразеологизам. Све чешће чујемо у свакодневном разговору да неко, у зависности од ситуације, цитира овај стих па га сврставамо у фразеолошке оцазионализме јер има устаљену форму и дужи је од једне ријечи. Овај стих семантички интерпретирамо на слjedeћи начин: уколико се јави нека ситуација у којој је нешто неизвјесно, и којој се не назире крај, рећи ћемо *ђераћемо се још*, у смислу да ништа није готово, и да нећемо одустати од намјере да се та ситуација заврши по нашем плану и убјеђењу. Такође, иако је одређена ситуација приведена крају, а нама се тај крај не свиђа, јер мислимо да можемо боље, и не желимо да се миримо са поразом, изрећи ћемо овај фразеологизам. Често га изговарамо у некој свађи или препирци када желимо некеме дати до знања да наш однос није завршен, и слично.

У истој поеми проналазимо још један фразеолошки оцазионализам:

Бог те не ћерао (Бећковић 1999: 355).

Овај фразеолошки оцазионализам је специфичан по томе што бисмо могли да га третирамо као неку врсту клетве. Прецизније речено, то није права клетва већ шаљива: она се саговорнику не упућује са стварном жељом да се оствари, нити има жеље да се саговорнику науди, па више има функцију узречице, према томе можемо рећи да је њено првобитно значење постепено изблиједило.

Још један занимљив оцазионализам је:
Боже одмози им (Бећковић 1999: 375).

Када погледамо овај оцазионализам, примјећујемо замјену императива у односу на прави фразеологизам. Међутим, Бећковић намјерно врши инверзију императива, па молбу претвара у антимољбу. С обзиром на структуру овог оцазионализма, лако смо успоставили везу са фразеологизмом.

Навешћемо још неке оцазионализме:

*Нама то и не треба,
а грдни је јазук да пропане* (Бећковић 1999: 172).

Фразеолошки okazaционализам *грдни јазук* можемо семантички интерпретирати као *велика штета*. Јазук је турцизам, који срећемо у народном говору, а Бећковић га преузима и додаје уз придјев *грдни*. У новије вријеме нећемо чути овакав фразеологизам, али ћемо чути фразеологизам типа *грдна штета*, или још чешће употребљен у генитиву: *грдне штете*. Користи се најчешће у ироничном смислу, када настојимо да покажемо да не жалимо за нечим (што је уништено или пропало), на примјер ако случајно сломимо чашу у гостима, домаћица може рећи *е, велике штете*, и ми по интонацији препознамо да је то иронично, и да она не жали за тим. Према томе, Бећковић је у овом изразу комбиновао придјев који је и данас у употреби, посебно у Црној Гори, са именицом која је прилично архаична и непозната млађим нараштајима.

Ово су неки од фразеолошких okazaционализама које смо пронашли у Бећковићевом књижевном опусу, има их још доста, али смо се потрудили да издвојимо репрезентативне примјере. Међутим, некада је тешко разлучити да ли неки фразеологизам спада у okazaционализме или у фолклорне или књишке фразеологизме јер врло често нисмо сигурни које је његово право поријекло и да ли га можемо пронаћи у неким већ постојећим списима.

2. Формално-жанровска класификација

2.1. Са формално-жанровског аспекта фразеолошке јединице пронађене у књижевном опусу Матије Бећковића могу се подијелити на сљедеће врсте: *стални епитети*, *устаљена поређења*, *пословице*, *изреке*, *клетве*, *заклетве* и *узречице*. Прикупљајући примјере, могли смо примијетити да у поезији Матије Бећковића има доста фразеологизама који су присутни у народном епосу. Такође, могли смо примијетити да се Матија Бећковић ослања на Његоша и да на неки начин миметизује његово пјесништво па се врло често осјећа Његошев дух у његовим пјесмама и поемама. Тај дух је у ствари дух народа, односно народне књижевности на коју се, можемо слободно рећи, подједнако ослањају и Његош и Бећковић.

2.2. Стални епитети

2.3. Од свих врста фразеолошких јединица по свом формалном облику и компонентном саставу најједноставнији су стални епитети. Састоје се од двије компоненте: *придјева* који је у улози конгруентног атрибута, и *именице*. Иако се овакве синтагме у класичној науци о језику не третирају као фразеолошке јединице, у Бећковићевим поемама и пјесмама изрази ове врсте имају особине својствене фразеологизмима. Те особине, на основу којих можемо потврдити фразеолошки статус сталних епитета јесу: двочланост, идиоматичност, сликовитост и експресивност.

Сталне епитете у Бећковићевим дјелима разврстали смо према придјеву који улази у састав израза. Неки од тих придјева јављају више пута у синтагматској вези са различитим именицама док се неки придјеви углавном јављају у синтагматској вези са одређеним именицама. Значи, придјеве *црни*, *бијели* и сл. можемо наћи у синтагматској вези са бројним именицама, док ћемо, на примјер, придјев *сиња* најчешће наћи уз свега неколике именице, међу којима је најчешћа *кукавица*:

Душо под грлом, кукавице сиња (Бећковић 1999: 62).

Међутим, постоје придјеви који се јављају у синтагматској вези са различитим именицама. Када је у питању ексцерпирана грађа, примијетили смо да најчешћи стал-

ни епитети чине спој придјева *црн* и неке именице. У вези са тим навешћемо неколика примјера:

То знамо ја и ти и црна земља (Бећковић 1999: 135);

Немој ово коме, ни црној земљи, но прс на уста (Бећковић 1999: 138).

У наведеним примјерима примијетићемо да се овај стални епитет, тачније фразеологизам употребљава у контексту чувања тајне. Фразеологизам *црна земља* је нека врста гаранције да се одређена тајна неће сазнати. У првом примјеру се осјећа тон повјерења, у смислу да ако кажемо да нешто знамо само ја и он/она и црна земља то значи да више нико не смије сазнати, јер земља неће проговорити, „ја“ такође нећу, што значи да имамо повјерења у ту другу особу као у црну земљу. За разлику од првог примјера гдје се осјећа благи тон повјерења, у другом примјеру имамо мало строжи тон, па чак можда и тон пријетње.

У пјесми *Кукавица* срећемо највише сталних епитета који имају формално-граматичку структуру *придјев + именица*, гдје доминира придјев *црн* који се спаја са различитим именицама. То ћемо показати у слjedeћим примјерима:

*Црно јој је перо, црна суза,
црна јој је пјесма, црна земља,
црно име за црну државу,
црни свједок најцрње судбине,
црногорска црна посестрима
ваља сама свиг тица заједно!* (Бећковић 1999: 164).

У овим примјерима видимо да придјев *црн* има негативно значење. Овај придјев се налази уз бројне именице као што су *перо, пјесма, суза, земља, држава, посестрима* итд. што потврђује већ наведену констатацију да се поједини придјеви не вежу за одређену иманицу, већ могу стати уз било коју. Међутим, у једном примјеру пјесник наглашава црну боју користећи суперлатив, па каже *црни свједок најцрње судбине*.

Навешћемо још сличних примјера:

Још би мого црни глас донијети (Бећковић 1999: 165);

*Така ни је тица и требала,
као да је за нас измозгана,
ко да смо је за се искукали,
кукајући сјеме јој извели
и од неба на поклон добили
нашу црну сузу под крилима* (Бећковић 1999: 167);

*Тако би се наново родили,
име и црн образ осветлали* (Бећковић 1999: 260).

Оно што можемо примијетити када анализирамо наведене сталне епитете јесте чињеница да компонента *црни* у већини примјера не чува своје денотативно значење, то јесте не означава изричито предмет или биће по својој боји осим можда у примјеру *црна земља* (мада, ако узмемо у обзир да постоје и друге врсте земље осим црнице, можемо рећи да ни ово није најрелевантнији примјер). Према томе, сам придјев уноси нове нијансе значења у цијели израз, па тако црна суза није суза црне боје, већ суза бола и патње, као што црн образ није црне боје него означава човјека који нема срама, некога чија је људскост укаљана итд. У пјесми *Ђераћемо се још* проналазимо стални епитет са придјевом *црн* који се разликује од наведених примјера:

*Не ради се о луку,
какав црни лук
чини ти се да је лук
а лук је најмање лук
што је нешто мање
ћера ти се више* (Бећковић 1999: 366).

Једино у овом примјеру придјев *црни* не одређује именицу уз коју стоји као у претходним примјерима, већ је на неки начин поништава. Овај придјев користимо врло често у свакодневном говору када желимо да обезвриједимо нешто, то јест да покажемо да нам је нешто небитно, па на примјер ако неко сматра за неког глумца да лоше глуми, односно да је аматер, можемо чути да ће он радо тог глумца обезвриједити ријечима: *какав је то црни глумац* или *каква му је ово црна глума* и слично.

Осим придјева *црн* имамо и неколика примјера која се састоје од придјева *бијел* и именице. За разлику од народне књижевности гдје се овај придјев најчешће среће уз именице (*бијела*) *кула*, (*бијели*) *двор*, (*бијеле*) *руке*, (*бијели*) *свијет* и слично, код Бећковића проналазимо другачије изразе:

*Окле Бог у ђаволодере и врагодоле,
ђе се ђаволи жене, до ти Бог рогове,
ђе је ђаво једва са својим ноктима опстао,
ђе бијела Бога не видимо* (Бећковић 1999: 198);

*Крв се само крвљу утољује,
греота је овом земљом ићи
од када је крвљу засијана,
од проказе иструнуше лица,
земљом вију бијели вукови* (Бећковић 1999: 212).

У првом примјеру израз *бијели Бог* употријебљен је у фразеологизму *ђе бијела Бога не видимо* којим се описује врло запуштен и неприступачан простор, тачније недођија¹, гдје нема правде, гдје влада безвлашће и безумље, гдје чак ни Бог не помаже. Други примјер је занимљив јер уочавамо контраст у односу на народну књижевност. У епским пјесмама обично срећемо фразеологизам *мрки вук* и њиме се означава углавном нарав и карактер неке особе. Говорећи о изразу *мрки вук* у Његошевем *Горском вијенцу*, Банашевић каже:

Карактеристично је да се епитет *мрки*, заједно с вуком, налази у стиховима народних пјесма с леонинском римом: *без хаајдука, ја брез мрка вука* (Вук, III, бр. 24. стр. 399); *све момчадика мрке вучади* (Огледало српско, бр. VI, стр. 67). Асоцијациом имена, песник је пренео овај епитет и на Вука Мандушића, у завршној сцени пева (*Мрки Вуче...*, ст. 2810) (Банашевић 1993: 318).

Занимљива је и употреба придјева *мрк*, *мрки* у народном говору, да би се избјегла употреба придјева *црн*, *црни*, на примјер у говору старијих људи ћемо чути: *мрко одијело*, *мрка марама*, *мрка капа*. Овај примјер *мрка капа* можемо сврстати у фразеологизме са значењем да је нешто пропало или да се изјаловило.

3. Устаљена поређења

3.1. Ова врста фразеолошких јединица је веома заступљена у Бећковићевим дјелима. „У структурно-логичком погледу компаративне структуре се разбијају на два дијела –

¹ Уп. Мршевић-Радовић 2008: 36.

поредбени и пратилачки. Пратилачки дио представља основу поређења и он не улази у основну структуру устаљеног поређења“ (Пејановић 2005: 23). Устаљена поређења најчешће поредбене односе исказују помоћу поредбених везника. Фразеолошке јединице које поредбене односе не изражавају помоћу везника него алтернативним синтаксичким средствима називамо структурно-компаративним варијантама устаљених поређења (Пејановић 2010: 30). Најчешћи поредбени везници у примјерима које смо пронашли су: *ка, као, као што* итд.

Први тип устаљених поређења пронађених у истраженој грађи има структуру: везник *као (ка, ко)* + именица у номинативу. Притом разликујемо:

1) примјере у којима је именица без атрибута:

Као овца што мијеша вуну (Бећковић 1999: 201);
Стајаће им то ко шака у нос (Бећковић 1999: 177);
Зато смо бистри ка ђаво (Бећковић 1999: 198);
Смрзо се ко рог (Бећковић 1999: 201);
Смирио ко сурутка (Бећковић 1999: 201);
Све закопавамо ко мачка мачињаке (Бећковић 1999: 151);
Дркти ко овца кад је стригу (Бећковић 1999: 151);
Изио се ко косијер (Бећковић 1999: 145);
Језик им је модар као чивит, од лизања водених лаписа (Бећковић 1999: 175);

2) примјере у којима је именица са атрибутом:

Исцурео ко засјечен бор (Бећковић 1999: 201);
Сћулио уши ко мокра кучка (Бећковић 1999: 201);
Кријем године ко стара ђевојка (Бећковић 1999: 202);
Крпио се ко сиромшки плот (Бећковић 1999: 201);
Исто сам ко сеоска кучка (Бећковић 1999: 148).

Други тип устаљених поређења има структуру: везник *као (ко)* + именица у акузативу:

Ко Бога те молим (Бећковић 1999: 206);
Метак руши ваздух ко Русе ракија (Бећковић 1999: 38);
Је ли он гром у ланце везан као итене, или хладна ватра у грудима стене (Бећковић 1999: 47);
Па таде буна буна, све у мене ко у мјешину (Бећковић 1999: 147);
Пео се ко уз нос, само да се потпише (Бећковић 1999: 171).

Трећи тип устаљених поређења има структуру: везник *као (ко да, ко)* + именица у генитиву:

О, речи из уста као из фуруне (Бећковић 1999: 51);
Све што је моје ко да је од дима (Бећковић 1999: 52).

Четврти тип устаљених поређења има структуру: везник *ко* + именица у локативу:
У утроби земље ко у мајци дете (Бећковић 1999: 51).

Пети тип устаљених поређења има структуру: везник *ко* + датив:
Хвала ти ко брату (Бећковић 1999: 369).

Шести тип устаљених поређења има структуру: везник *ко* + прилог:
То је он мене у повјерењу, а мене је ко подкамен (Бећковић 1999: 137).

Посљедња врста устаљених поређења, када је у питању ексцерпирана грађа, јесте она чији поредбени дио има реченичку структуру. Оно што је карактеристично за ову врсту устаљених поређења јесте да у поредбеном дијелу имају предикацију. То значи да, за разлику од претходних примјера, у поредбеном дијелу постоји предикат што се јасно

види у сљедећим примјерима. Међу примјерима поредбених конструкција с реченичком структуром у испитиваној грађи мали број спада у устаљена поређења:

Још бих се у мајци ко у рову крио (Бећковић 1999: 55);

И без њега знам шта би било, ко да очима гледам (Бећковић 1999: 182);

Зачкиљио ко да нишани (Бећковић 1999: 173);

Тобож чуче ко да им је нужда (Бећковић 1999: 155);

А онај је народ изабрани ће се роб ко цар потписује (Бећковић 1999: 178);

А ја имам сина, чити ја, ко да ми је главу окинуо (Бећковић 1999: 149).

4. Пословице

4.1. Када су у питању пословице, постоје различита схватања у фразеолошкој литератури о њиховом статусу. Мишљења до данашњег дана нису усаглашена. Ана Пејановић у својој књизи *Фразеологија Горског вијенца* истиче мишљење Марине Котове да су пословице предмет проучавања једне друге, самосталне дисциплине – *паремиологије* (Пејановић 2010: 83). Марина Котова је настојала да докаже да паремиологија и фразеологија имају различите предмете проучавања. По њеном мишљењу паремиологија је филолошка наука о паремијама, која привлачи пажњу фолклориста и лингвиста, а у суштини је област филологије, спајајући, попут стилистике, књижевне и лингвистичке методе истраживања (Котова 2004: 3). Котова дефинише пословицу као посебну језичку јединицу која се разликује од осталих језичких јединица по својим универзалним особинама, а то су: универзалност, дидактичност, афористичност и затворена синтактичка структура (Котова 2004: 38).

Међутим, оваквом мишљењу се супротстављају бројни научници који сматрају да пословице треба сврстати у област изучавања фразеологије и да пословице јесу специфичне фразеолошке јединице, али ипак спадају у домен проучавања фразеологије.

Основно по чему се разликује фразеолошка јединица од пословице, по мишљењу познатог руског паремиолога Г. Пермјакова, јесте да фразеологизам није мотивисан. За разлику од њих пословице могу имати директну мотивацију и пренесену, сликовиту мотивацију. Још важнија особина по којој се ова врста језичких јединица разликује од, како Пермјаков каже, 'најчистијих фразеологизама' јесте њихова граматичка завршеност (Пејановић 2010: 84).

Иако постоје фразеолошке јединице са реченичком структуром, оне се разликују од пословица и изрека по томе што нису завршене смисаоне цјелине.

У испитиваном материјалу нисмо пронашли велики број пословица. Много више има народних изрека. Бећковић не користи пословице у свом поетском и прозном опусу, а оне које смо пронашли су трансформисане и модификоване у односу на пословице које се чују у народу.

Не одмажи кад не мож помоћи (Бећковић 1999: 205).

Ова пословица је позната у облику *Ако ми не можеш помоћи, немој ми одмагати*, али ју је Бећковић у поеми *Богојављење* модификовао према говору лирског субјекта тако да се формално прилагоди народном говору црногорског становништва, али да суштина и поука остане непромијењена.

5. Изреке

5.1. Изреке су врло распрострањене у Бећковићевом књижевном опусу. Као и пословице, често срећемо трансформисане и модификоване изреке, тачније прилагођене

одређеној ситуацији, времену и језику говорника. Не можемо са сигурношћу знати да ли су те изреке и данас у употреби јер их има доста које описују неко прошло вријеме, тачније биле су заступљене код говорника тога времена. Бећковић, поред осталог, пише о времену својих предака, и самим тим употребљава лексику која није позната данашњим генерацијама. Важно је истаћи чињеницу да се фразеолошке јединице као пословице и изреке одликују релативно великом варијантношћу.

Навешћемо изреке пронађене у испитиваној грађи:

Бе је врело, и капаће!

Бе је извирало, извираће!

Бе је имало, имаваће! (Бећковић 1999: 160);

Отоле капа да пане,

не би од ње остало обуцка! (Бећковић 1999: 166);

Е од туђега јада и несреће

нема више среће за чоека! (Бећковић 1999: 193);

Реп ми је од мука нико (Бећковић 1999: 201);

Од стида су ми уши изгореле (Бећковић 1999: 201);

И тебе ће да си још толики,

да из тебе златне луче сјаје,

и да ти се довољно не освете (Бећковић 1999: 206);

Гоњен точилима кришима и губом

До грла у живом блату мислио сам (Бећковић 1999: 7);

Колико си ме волела

Вера Павладољска

Све сам обиро, преврнуо и Скодру и Модру,

Обио и камен и дрво (Бећковић 1999: 147).

Први фразеологизам је посебно карактеристичан за Црну Гору, и најчешће се тамо може чути. Скодра је Скадар, а Модра је (Јадранско) море, па Црногорци овим фразеологизмом доказују да се нешто не може пронаћи јер је све претражено. Други фразеологизам је варијација првог, чешће ћемо га чути него први.

Једна од значајнијих карактеристика изрека је хиперболичност. Пренаглашене су одређене особине или ситуације, па тако у примјеру *реп ми је од мука нико* видимо хиперболу којом се наглашава осјећај тјескобе и муке, слично је и са примјером *преврнуо Скодру и Модру* чије смо значење већ објаснили. Такође, примјер *пада киша из неба и из земље* потврђује хиперболичност којом се настоји дочарати одређена количина падавина. Осим ових примјера, навели смо и примјере који су настали као производ народне мудрости као нпр. *без битака нема ни јунака, камен ти је људска колијевка, а планина госпоцка столица, од туђега јада и несреће нема више среће за чоека* и слично.

6. Клетве

6.1. У Бећковићевим поетским остварењима проналазимо велики број клетви као фразеолошких јединица. Неке од њих сматрамо правим фразеологизмима јер су оне у

том облику заступљене у народном језику. Будући да Бећковић потиче из Црне Горе и да је дјетињство провео у Колашину и селу Веље Дубоко, врло добро познаје карактер црногорског народа, а клетве су једна од карактеристика патријархалне заједнице каква је била црногорско друштво тога времена. Клетва има своју форму, тачније структуру, али се у зависности од ситуације модификује и надограђује у говору. Управо због тога, код Бећковића проналазимо језичке јединице које се по свом формално-граматичком облику приближавају клетвама-фразеологизмима, али оне то ипак нису јер не испуњавају једну од основних особина фразеолошких јединица – репродуковање у готовом облику. Нисмо пронашли клетве карактеристичне структуре која почиње са изразом *дабогда* већ неке модификоване изразе који имају тон клетве:

*Уби Бога у њиг кад те запало,
нека виде свога Бога јарца,
Бога не виђели* (Бећковић 1999: 188);

*Ђаво ти чапру ђаволу отео
предајем те ђаволу* (Бећковић 1999: 198);

*Окле Бог у ђаволодере и врагодоле,
ђе се ђаволи жене, до ти Бог рогове* (Бећковић 1999: 198);

Ђаво ти се у језик укотио (Бећковић 1999: 197);

Носи те ђаво, ђаволе с ђаволом (Бећковић 1999: 197);

*Неће престат док ми престанемо,
кукала јој мајка без застанка* (Бећковић 1999: 164).

Најчешће се у клетвама помињу Бог и ђаво. Обично су Бог или ђаво вршиоци радње као у примјерима: *до ти Бог рогове; ђаво ти се у језик укотио; ђаво ти чапру ђаволу отео*. Тиме се наговјештава да ће тај субјекат реализовати проклетство. Међутим, има и другачијих примјера гдје је Бог објекат: *Бога не виђели*, али и оних у којима нема ни Бога ни ђавола него се на другачији начин проклиње: *кукала јој мајка без застанка*.

Пронашли смо и један примјер гдје имамо негацију клетве, овај примјер има структуру *да + одрични облик презента помоћног глагола јеси + придјев* и разликује се од већ наведених примјера по томе што се заправо не негира садржај клетве него се негацијом зауставља њено извршење. Прецизније речено, то нису праве клетве (осим по формално-граматичком облику) већ шаљиве: оне се саговорнику не упућују са стварном жељом да се остваре, нити има жеље да се саговорнику науди, па више имају функцију узречица, према томе можемо рећи да је њихово првобитно значење постепено изблиједило (Пејановић 2010: 96).

Немој преко уста да грдан нијеси (Бећковић 1999: 137).

Осим клетви постоји посебна врста коју Бранисав Остојић назива *самоклетва* (Остојић 1997: 85). Проналази се у народној поезији, као у примјеру када сестра Батрићева упућује клетву самој себи. Тај облик клетве нисмо пронашли у нашој грађи.

7. Заклетве

7.1. У Бећковићевом књижевном опусу проналазимо велики број израза који су по свом поријеклу и структури заклетве. Неке од њих су временом прешле у узречице.

У заклетвама као и у клетвама се врло често среће именица Бог, али за разлику од клетви, помиње се у позитивном смислу. Тачније, помиње се као гарант да ће се неко обећање испунити. Осим тога неки сакрални елемент је скоро увијек дио заклетве. За разлику од клетви које су обично упућене неком другом лицу (осим у ријетким случајевима када су у питању самоклетве), заклетве говорник упућује самом себи. Навешћемо примјере пронађене у испитиваној грађи:

Први тип заклетви у испитиваној грађи чине јединице са структуром: именица у акузативу + ми:

Бога ми божијега (Бећковић 1999: 201);

Господара ми Бога и Светога Василија (Бећковић 1999: 182);

Оба ми свијета (Бећковић 1999: 137).

Пронашли смо и један примјер заклетве која има структуру: *за* + именица у акузативу:

Питаше за оне које смо заборавили,

не би кога заборавио,

за ране Бога (Бећковић 1999: 200).

Други тип заклетви у испитиваној грађи чине јединице са структуром: именица у генитиву + ми (*ти*):

Живота ми свачијега (Бећковић 1999: 141);

Ноћи ми ноћашње (Бећковић 1999: 140);

Дана ми данашњег (Бећковић 1999: 136);

Реци части ти (Бећковић 1999: 342);

Земље ми у коју ћу... (Бећковић 1999: 136).

Трећи тип заклетви у испитиваној грађи чине јединице са структуром: *нек (да)* + одрични облик радног глаголског придјева *бити/будем*:

Нек не будем ни минут старији (Бећковић 1999: 182).

Осим ових примјера имамо и заклетве које почињу одричном рјечцом *не*:

Не могу ти рећи шта, не чула ми се ријеч (Бећковић 1999: 137);

Наш је уклон: не зво се именов (Бећковић 1999: 255).

8. Узречице

8.1. У ексцерпираној грађи ова врста фразеолошких јединица је врло заступљена. Издвојили смо велики број јединица које имају различит формално-граматички облик, али за већину је карактеристична лаконичка двокомпонентна структура. Мали број јединица ове врсте има у свом саставу више од двије компоненте. Већина ових јединица представља окамењене облике клетви, заклетви, обраћања божанству са молбом за помоћ и заштиту, дистанцирање, изражавање захвалности, тражење опроштаја, али и давање опроштаја. Можемо рећи да су у ову групу процесом фразеолошке транспозиције прелазиле јединице из других група. Заједничка особина за већину узречица јесте модално значење, што подразумијева да изражавају став говорника према ситуацији. То значи да немају номинативног значења, да су углавном десемантизоване и да се у реченици често појављују као уметнуте или самосталне реченице. Врло су разнолике како по формално-граматичком саставу тако и по својој функцији (Пејановић 2010: 107,108). Оно што је занимљиво јесте да велики број прикупљених примјера у својој структури садржи компоненту *Бог*.

У пронађеним примјерима постоји и подврста узречица која у својој формално-граматичкој структури чува окамењену првобитну функцију захваљивања божанству,

по чему су добили назив захваљивања. Изрази су десемантизовани и изражавају однос говорника према некој појави, радњи или учесницима радње (Пејановић 2010: 108). У формалном смислу њихова структура се састоји од предикатива *хвала/ фала* и датива именице Бог. Углавном је у оваквим примјерима именица у дативу на другом мјесту у реченици док је предикатив у иницијалној позицији:

Ето, таман доста, фала Богу (Бећковић 1999: 166);

Фала Богу да ми зајевамо, шта би реко да нас неко чује? (Бећковић 1999: 162).

У наведеним примјерима, израз *фала Богу* нема шаљиви призив, него нас уводи у озбиљна питања, па тако у првом примјеру овим изразом је исказана је захвалност с тим што Бећковић умјесто стандарног облика *хвала* бира варваризам *фала*, док је у другом примјеру исказана забринутост, тачније запитаност. Ова два израза су различита јер имају различиту прозодију и различита значења па се наводе као два значења једног фразеологизма: у првом изразу *фáла Бòгу*, именица *фала* чува своје значење и граматичку природу, има дугоузлазан акценат и може бити употријебљена и у постпозицији: *Бòгу (х)фáла*; у другом изразу *фáла Богу*, именица *(х)фáла* је адвербијализована, и прешавши у неку врсту полупредикативне рјечце, са побочним дугосилазним акценатом и не може бити употријебљена у постпозицији (Пејановић 2010: 110).

Оба фразеолошка израза сматрамо узречицама, само што је њихова функција различита, као и њихово значење. Израз *фáла Бòгу* је сложена узречица којом се изражава захвалност Богу за нешто, и у њему се боље чува првобитна функција захваљивања божанству, док је израз *фáла Богу* узречица али је њено значење удаљено од првобитног, и она је добила ново модално значење: исказивање чуђења и појачавање упитности (Пејановић 2010: 111).

У својој књизи Ана Пејановић наводи подјелу узречица па као прву подврсту узречица истиче *помињања*. То су узречице чија је формално-граматичка структура изражена вокативом именице *Бог* с атрибутом (Пејановић 2010: 112). Пронашли смо један такав примјер у испитиваној грађи:

Таман нека си, Боже благи, то само ти можеш! (Бећковић 1999: 183).

Када је оваква врста узречица у питању, помињање се најчешће налази у иницијалној позицији, међутим дешава се, као у нашем примјеру, да помињање буде уметнуто између чланова реченице.

Постоје узречице чија је формално-граматичка структура изражена императивом глагола и вокативом именице *Бог*. Ту спадају и узречице које називамо *молбе за помоћ* (други примјер), као и *опроштаји* (трећи примјер), гдје је именица у вокативу постављена у иницијалну позицију:

*Ако он бољоглави какав сам ја,
какав је то Бог, уби Боже* (Бећковић 1999: 186);

Боже помози! (Бећковић 1999: 194);

Боже ме опрости (Бећковић 1999: 232).

Осим ових примјера имамо и узречице са формално-граматичком структуром *рјечца не + императив глагола дати + именица у вокативу*:

*Благо нама док можемо кукат,
не дај, Боже, да кад престанемо* (Бећковић 1999: 162).

Међутим, имамо и архаични облик узречице *не дај, Боже* који проналазимо у примјеру *Нећеш, ни до Бог, проћ поред моје куће* (Бећковић 1999: 182), с тим што је име-

ница у овом примјеру у номинативу, за разлику од претходног примјера гдје је именица у вокативу.

У сљедећем примјеру елидирана је адвербијална реченица циља, која је уобичајна у употреби са изразом у којем је императив имлициран:

Боже здравља имамо кад вјероват (Бећковић 1999: 195).

Као посебна врста узречица издвајају се и *преклињања*. То су фразеолошке јединице са формално-граматичком структуром: *везник ако + генитив именице Бог + презент глагола знати*. По својој семантици ови изрази су најближи модалној ријечи *забога* која је и сама настала елидирањем атрибута у изразу *за Бога милога* и каснијом лексикализацијом предлошко-падежне везе (Пејановић 2010: 116).

А ће си досле, ако Бога знаш (Бећковић 1999: 183).

Навешћемо још неке узречице (фразеологизме) пронађене у испитиваној грађи. Већина садржи компоненту *Бог*, али има и оних које не садрже никакве сакралне компоненте, а свакодневно их употребљавамо:

Бог нареди уљев кишани (Бећковић 1999: 136);

Глуво било (Бећковић 1999: 137);

А богами, свака јој је света (Бећковић 1999: 166);

Нећемо преко тога, Божја вјера (Бећковић 1999: 183);

Питаше за оне које смо заборавили,

не би кога заборавио, за ране Бога (Бећковић 1999: 200);

За сваки случај (Бећковић 1999: 358);

За своју душу (Бећковић 1999: 358);

Мичи ми се (Бећковић 1999: 371);

Ајде ђаволе тамо (Бећковић 1999: 371);

Ко што се и живи све у шеснаес! (Бећковић 1999: 220).

9. Овим радом смо показали да су фразеологизми прилично заступљени у дјелима Матије Бећковића. Врло често се употребљавају и у свакодневном говору, будући да представљају веома експресивне језичке јединице чију употребу у исто вријеме карактерише успјешно дефинисање појава, али и присуство субјективног става говорника према предмету именованга. Осим ових, разлози за њихову фреквентну употребу су: сугестивност, изражајност, сликовитост, као и могућност да се њиховом употребом допринесе и економичности говорног процеса као и постизању различитих стилских ефеката.

У Бећковићевој фразеологији забиљежене су фразеолошке јединице које указују на релевантне социолингвистичке елементе у неформалној комуникацији људи са простора Црне Горе. Међу оваквим изразима истичу се фразеолошки изрази који садрже информације које се односе на историју, начин живота, на ранији живот црногорског народа, на религијску и магијску праксу, на некадашњи начин схватања живота и свега што човјека окружује, као и на друштвене и породичне односе.

Оно што смо примијетили у књижевном опусу Матије Бећковића јесте велики број фразеологизама са сакралном компонентом *Бог*, као и са компонентом *ђаво*. Фразеолошке јединице које смо издвојили карактерише изузетна сликовитост (експресивност), разноврсност у погледу емотивне обојености, као и аутентичност која проистиче из чињенице да су ови изрази одраз начина живота сваког човјека. У неким дјелима се посебно истиче народ са простора Црне Горе, њихове навике, обичаји, вјеровања, као и богата усмена традиција.

Фразеологија као посебна лингвистичка дисциплина је релативно млада, па самим тим и недовољно истражена и проучена, што је чини посебно занимљивом области научног истраживања. Овим радом смо се трудили да укажемо на неке основне фразеолошке

аспекте при проучавању Бећковићевог богатог књижевног опуса и самим тим да дамо скроман допринос српској фразеологији.

Извор

Бећковић 1999 – Матија Бећковић, *Од–до. Изабране и нове песме*. Београд, 1999.

Литература

Банашевић 1993 – Никола Банашевић, *Петар II Петровић Његош. Горски вијенац. Критичко издање*. Седмо издање. Београд, 1993.

Котова 2004 – Марина Ананьевна Котова, *Славянская паремиология*. Докторская диссертация. Санкт-Петербург, 2004.

Маројевић 2017 – Радмило Маројевић, *Петар II Петровић Његош. Биљежница. Критичко издање*. Подгорица, 2017.

Мршевић-Радовић 2008 – Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеологија и национална култура*. Београд, 2008.

Остојић 1997 – Бранислав Остојић, *Прилози о Његошеву језику*. Никшић, 1997.

Пејановић 2005 – Ана Пејановић, *Устаљена поређења 'човјек-предмет' као лингвокултуролошке јединице у руском и српском језику*. Магистарски рад. Београд, 2005.

Пејановић 2010 – Ана Пејановић, *Фразеологија Горског вијенца*. Подгорица, 2010.

Симовић 1976 – Љубомор Симовић, *Епске песме Матије Бећковића*, поговор књижи М. Бећковић, *Међа Вука Манитога*. Београд, 1976.

Э.А. Штин¹

(Нижегородский государственный университет им Н.И. Лобачевского)
Научный руководитель: проф., д.ф.н. Синелева А.В.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ГРАММАТИЧЕСКИХ СИНОНИМИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЙ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ С БЛИЗКОРОДСТВЕННЫХ ЯЗЫКОВ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И СЕРБСКОГО ЯЗЫКОВ)

Аннотация. В статье отражена проблема перевода грамматических синонимических конструкций с русского на сербский язык на примере романа М.А. Булгакова «Мастер и Маргарита» в оригинале и в переводе. Автор описывает типы морфологических и синтаксических синонимов для дальнейшего рассмотрения в практической части. При анализе были выявлены грамматические синонимические конструкции, используемые при переводе романа «Мастер и Маргарита». Была замечена большая аналитичность сербского перевода по сравнению с русским оригиналом, а также более личный характер предложения в сербском языке. Степень обобщения и безличности в переводе не соответствует русскому оригиналу.

Ключевые слова: грамматическая синонимия, синтаксическая синонимия, переводоведение, теория перевода.

¹ alison.alberto@yandex.ru

При переводе художественного текста переводчик сталкивается с рядом трудностей: оригинальное произведение написано с учетом специфики носителей языка, и перевести текст абсолютно идентично не представляется возможности. Но перевод не предполагает создания тождественного текста, и «отсутствие тождества не может служить доказательством невозможности перевода» [Комиссаров 1990: 39]. Перевод с родственных языков считается более простым, чем перевод с неродственных языков: действительно, лексическая и грамматическая структура русского и сербского языка во многом схожи. Согласно мнению Л.И. Човича и И. Голушина, наиболее частыми являются такие трудности, как: «преодоление культурологических проблем, перевод реалий, фразеологических единиц, пословиц и поговорок, каламбуров, средств исторической стилизации, перевод географических названий, терминов, фамилий и имен» [Чович, Голушин 2018: 32–33]. Тем не менее, близость родственных языков не гарантирует эквивалентности: перевод всегда представляет некоторый смысловой сдвиг, который является его онтологическим признаком. Величина этого сдвига может варьироваться в зависимости как от объективных факторов (степень родства языков, жанр переводимого текста), так и субъективных (личность переводчика, его переводческая компетенция).

Особый интерес для переводчика составляют синонимические грамматические конструкции. Они имеют большой стилистический потенциал и являются предметом нашего исследования. Слова и грамматические конструкции, которые вступают в синонимические связи, сходны по близости означаемых понятий и содержанию, и поэтому их изучение важно в аспекте переводоведения для наиболее точной передачи мысли автора с помощью выбора подходящего варианта.

Морфологические синонимы, которые совершенно тождественны по значению, наименее интересны для анализа. Рассматривать необходимо формы, в которых есть стилистические различия, так как описание всех форм сводилось бы к сравнению всех синонимичных суффиксов и префиксов [Пешковский 1927: 56].

В лингвистике сложилось неоднозначное отношение к синтаксической синонимии, этот вопрос рассматривается в работах многих ученых. А.М. Пешковский отделил морфологические синонимы от синтаксических и привёл многочисленные примеры выражения одного и того же с помощью различных синтаксических средств [Пешковский 1927: 56]. А.Н. Гвоздев, так же, как и А.М. Пешковский, считал, что русский синтаксис обладает большим стилистическим потенциалом, т.к. «располагает огромным запасом синтаксических синонимов, т. е. параллельных оборотов речи, которые различаются только тонкими оттенками в значениях» [Гвоздев 1965: 157]. В.П. Сухотин называет синтаксическими синонимами «такие различающиеся по структуре соединения одних и тех же слов (словосочетания), а также предложения, их части и более сложные синтаксические образования данного языка в данную эпоху его развития, которые выражают однородные отношения и связи явлений реальной действительности» [Сухотин 1960: 109]. Говоря о синонимии, В.П. Сухотин обращает внимание на различие грамматических форм и категорий и считает синтаксическими синонимами те конструкции, которые могут быть взаимозаменяемыми без значительных изменений смысла. Для элементов синонимического ряда, который возникает в процессе перевода, важны не только средства, выражающие содержание, но и правила, причины и условия их употребления.

В качестве материала исследования было использован роман М.А. Булгакова «Мастер и Маргарита» (первая часть, 1988 г) и перевод данного произведения на сербский язык (переводчик Злата Коич, второе издание, 2014 г). Страницы для анализа выбраны с помощью несплошной выборки: были проанализированы 10 страниц, по 2 страницы с интервалом 55 страниц. На основе данного произведения и его перевода были рассмо-

трены непараллельные конструкции в русском и сербском языках на морфологическом и синтаксическом уровне.

На морфологическом уровне были проанализированы формы прошедшего времени, которые отсутствуют в русском языке, но в сербском переводе получают активное распространение и являются стилистическими синонимами. Кроме перфекта, в переводе используются формы аориста и плюсквамперфекта (Они платише и седоше на клупу – Литераторы расплатились и уселись на скамейке). Вместо деепричастия с зависимыми словами в сербском переводе используется страдательное причастие с зависимыми словами, что недостаточно передает значение добавочного действия (Као откинута с ланца, заплесаше обе сале – как бы сорвавшись с цепи, заплясали оба зала). Большинство синонимических морфологических конструкций полностью взаимозаменяемы без семантических сдвигов.

При анализе словосочетаний был сделан вывод, что в сербском языке чаще используются конструкции с управлением вместо конструкций с согласованием (часописа за уметност – художественного журнала, у белим панталонама од панаме – в белых рогожных брюках). Тем не менее, существует стандартный тип словосочетаний с согласованием, выражающий принадлежность, и он используется чаще, чем в русском языке.

На уровне предложений сербский язык характеризуется тенденцией к большему аналитизму. Были выделены такие варианты конструкций: придаточные предложения используются вместо причастий с зависимыми словами как стандартное средство выражения (Из Варенухиних руку, које су се тресле – из трясущихся рук Варенухи), придаточные времени используются вместо деепричастий (Пошто су испили сок, писце истом спопаде штуцање – Напившись, литераторы немедленно начали икать), словосочетания трансформируются в придаточные предложения или деепричастия с зависимыми словами (И Кузмин осети некакву хладноћу на потиљку – Он почувствовал, как у него похолодел затылок). В тексте отражена синонимия простого и сложного предложения практически без смысловых сдвигов.

Двусоставное предложение используется вместо безличного (Врховима кленова и липа проструја немирни шушањ – В вершинах кленов и лип тревожно прошумело), инфинитивного (Ја ћу ионако да умрем, а маченцета ми жао – Мне всё равно помирать, а котеночка жалко) и неопределенно-личного, односоставное определенно-личное – вместо безличного (Ни брилијаната немам – И бриллиантов нет), определенно-личное – вместо неопределенно-личного (А јеси ли упозорен телефоном да их никуд не носиш? – А тебя предупредили по телефону, чтобы ты их куда не носил?). Это говорит о более личном характере предложения в сербском переводе по сравнению с русским языком. Степень обобщения и безличности в переводе не соответствует русскому оригиналу. Также в переводе появляются пассивные конструкции или конструкции с изменением субъекта (Огорчен сам – Огорчили вы меня). В пассивных конструкциях появляется семантика независимости действия от деятеля, а в конструкциях с изменением субъекта действия акцент переносится с объекта на логический субъект.

Литература

Гвоздев 1965 – Гвоздев А.Н. Очерки по стилистике русского языка: учеб. пособие. М., 1965.

Комиссаров 1990 – Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). М., 1990.

Пешковский 1927 – Пешковский А.М. Принципы и приемы стилистического анализа и оценки художественной прозы. М., 1927.

Сухотин 1960 – Сухотин В.П. Синтаксическая синонимика в современном русском литературном языке. М., 1960.

Чович, Голушин 2018 – Чович Л.И., Голушин И. Специфика перевода с родственных языков (на примере русско-сербского перевода) // Вестник ПНИПУ. Проблемы языкознания и педагогики. 2018. №2.

А.Н. Дегтярева¹

(Российский государственный университет им. А.Н. Косыгина)

Научный руководитель: к.ф.н., доцент Переволочанская С.Н.

КОНЦЕПТ 'НОЧЬ' В ТВОРЧЕСТВЕ Б. РАДИЧЕВИЧА

Аннотация. В статье анализируются особенности функционирования концепта 'ночь' в индивидуально-авторской картине мира Б. Радичевича, выявляются основные черты данного концепта, а также средства его выражения в творчестве поэта, проводится сопоставление признаков концепта 'ночь' в художественном дискурсе Б. Радичевича с характеристиками данного концепта в европейском романтизме.

Ключевые слова: концепт, концепт 'ночь', Б. Радичевич, романтизм

Ночь как особый промежуток времени, соотносимый в сознании людей с образами тьмы и страха, с чем-то мистическим и необычным, с давних времен привлекала к себе внимание.

Когда речь идет о поэтическом освоении ночи, часто упоминают творчество романтиков и символистов, у которых концепт 'ночь' связан с иррациональной, хаотичной стороной реальности и особым состоянием души («ночным» сознанием).

Данная статья посвящена описанию художественного концепта 'ночь' в индивидуально-авторской картине мира Бранко Радичевича как представителя сербского романтизма. Цель исследования – выявление когнитивных признаков вышеупомянутого концепта и средств его репрезентации в творчестве поэта.

Актуальность данной темы заключается в том, что когнитивное направление в филологии активно развивается в настоящее время, поэтому вопрос функционирования концептов в индивидуальной картине мира личности как один из аспектов изучения данного направления стоит сейчас особенно остро.

Объект исследования – концепт 'ночь', предмет – концепт 'ночь' в дискурсе Бранко Радичевича.

Материалом для исследования послужили такие произведения Бранко Радичевича как: «Никад није вито твоје тело», «Ноћ па ноћ», «Ђачки растанак», «Препев из једног малог епоса», «Перивој», «Нута јада за момице», «Утопљеница», «Освета» и «Стојан».

Изучение концепта 'ночь' в художественном мире поэта осуществлялось с применением методов компонентного и контекстуального анализа, метода литературной герменевтики и сопоставления.

Прежде чем перейти к особенностям функционирования и выражения художественного концепта 'ночь' в творчестве Бранко Радичевича, следует определиться с клю-

¹ degtarevaa8@gmail.com

чевым понятием. Под художественным концептом в данной статье понимается «сложное ментальное образование, принадлежащее 1) индивидуальному сознанию, поэтической картине мира автора; 2) в качестве универсального художественного опыта – «психоментальной сфере определенного этнокультурного сообщества» [Тарасова 2020: 149].

Основными средствами объективации концепта 'ночь' в анализируемых произведениях являются: 1) ключевые лексемы, номинирующие концепт: «ноћ» и «нојца»; 2) слова, относящиеся к лексико-семантическому полю 'темнота' 'мрак': «тмина» (темнота), «тавна» (темнота), «тама» (тьма), «сумрак» (сумрак), «мрак» (мрак) и т.д.

Анализ названных единиц, а также синтагматических и парадигматических отношений, в которые они вступают, позволяет определить основные черты концепта 'ночь' в индивидуально-авторской картине мира Бранко Радичевича.

В ЭССЯ сказано, что сербохорв. лексема «ноћ» восходит к праиндоевропейскому корню *nokt'ь и имеет следующие значения 'время от захода до восхода солнца; темное время, тьма' [Трубачев 1999: 175 – 176]. На платформе Rečnik.BIZ данное слово определяется как «Тамни део дана, период од сумрака до свитанья» (Темная часть дня, период между закатом и рассветом) [Online srpsko-srpski rečnik]. В приведенных дефинициях можно выделить такие семы, как 'ограниченность во времени', 'часть суток', 'темнота', 'отсутствие солнечного света'.

В произведениях Бранко Радичевича образ ночи оценивается двояко. С одной стороны, слова «ноћ» и «нојца» характеризуются эпитетами с негативным коннотативным значением. Например; «тавна» (темная) и «црна» (черная), актуализирующими сему 'темнота'; «ледна» (ледяная) и «студена» (холодная), подчеркивающими такой признак ночи, как холод; «страшна» (страшная). С другой – сопровождаются прилагательными, говорящими о положительном восприятии данного явления: «мила» (милая), «најлепша» (прекрасная) и т.п. Однако следует отметить, что отрицательные характеристики встречаются чаще.

Анализ лексем «ноћ» и «нојца» в связке с глаголами позволяет сказать, что ночь в индивидуально-авторской картине мира поэта выступает в качестве субъекта. Причем ее действия передаются как через статичные «беше ноћ» (была ночь), «је близу ноћ» (ночь близко), так и динамичные «нојца иде» (ночь идет), «дошла нојца» (ночь пришла) глаголы. Нередко рядом с ключевыми словами употребляются глаголы лексико-семантической группы 'скрывать', 'укрывать', что указывает на определенное отличие концепта 'ночь' у Бранко Радичевича от восприятия данного концепта в европейском романтизме. У романтиков ночь предстает как время, открывающее трансцендентный мир [Левочский 2016, Левочский 2017]. У Б. Радичевича ночь скрывает мир земной: «ће ми драго све тамном обвити» (все, что мне дорого, обовьет темнотой), «све ми мило нојца расплашила» (все милое мне ночь прогнала), «гору, долу у црно завила» (возвышенности и равнины в черноту завила).

Все названные выше контексты описывали пространственные характеристики ночи, наделенные субъективной оценкой. Однако иногда поэт употребляет лексемы «ноћ» и «нојца» в нейтральном временном значении: «У дивноме тако разговору/До по ноћи често смо провели» (За таким чудесным разговором/ Часто проводили мы полночи), «Дан и ноћ мислим само на нју» (День и ночь думаю о ней).

Лексемы «тмина» (темнота), «тама» (тьма), «тавна» (темнота) и «мрак» (мрак), тоже являющиеся средством выражения концепта 'ночь', в словарях обычно объясняются через друг друга. В их значениях можно выделить такие семы, как 'отсутствие света', 'плохая видимость'. В произведениях Б. Радичевича данные слова характеризуются прилагательными «густ» (густой), «силни» (сильный), «празан» (пустой), «ледни» (ле-

дьяной). Нередко они употребляются вместе со словом «свуда»/ (езде), указывающим на их глобальность.

Также концепт ‘ночь’ в творчестве поэта взаимодействует с концептами ‘тишина’ и ‘мир’, которые в анализируемых произведениях актуализируют такой когнитивный признак концепта ‘ночь’, как ‘состояние тревожности’. Объяснение этому можно найти в поэме Б. Радичевича «Стојан»: «За тебе кажу да си мирно доба,/ Ма мир је већи сред тавнога гроба» (Про тебя говорят, что ты спокойная пора/ Но наибольший покой царит среди темной могилы). Приведенный контекст показывает, что концепт ‘ночь’ в художественном мире поэта через концепты ‘тишина’ и ‘мир’ связывается с концептом ‘смерть’.

Парадигматические связи в данных произведениях представлены антонимичными лексемами «дан»/ «данак» – «ноћ» / «нојца».

При этом ночь часто воспринимается как нечто отрицательное, а день оценивается положительно. Например, показывается тоска природы по дневному свету: «Кô за сунцем што у ноћи/ Цветак сузе рони тије» (Как по солнцу в ночи/ Цветок роняет тихие слезы); герои нередко обращаются ко дню или солнцу с просьбой прогнать ночь: «Ој сунашце, још ми једном грани,/ О мој данче, још ми једном свани» (Ой, солнце, еще мне посвети немного/ О, мой день, еще просияй для меня) или даже молятся Богу: «Још се моли Богу истинома/ Да што пређе оде ноћна тама» (Еще молились истинному Богу,/ Чтобы ушла ночная темнота).

Но в стихотворении «Ноћ па ноћ» можно увидеть исключение. Здесь герой наоборот прогоняет день и с нетерпением ждет ночи, чтобы вернуться домой и встретиться с любимой: «Брже доле, сунце благо, / Брже амо, ноћне таме,/ Амо брже, моје драго / Да не чека више на ме» (Быстрее садись, солнце благое,/ Беги быстрее, ночная тьма,/ Давай быстрее,/ Чтобы моя дорогая/ Меня больше не ждала).

Также ночь в творчестве Б. Радичевича часто связывается с ложностью, а день – с истинным положением вещей: «О сунце јарко; де укажи лице/ Па тисни од нас ове лаживице»/ (О, яркое солнце, покажи нам свое лицо/ И прогони от нас эти ложные изображения). Здесь также заметна разница между индивидуально-авторской картиной мира Б. Радичевича и мировоззрением романтиков, по мнению которых, ночь открывает человеку истины, не доступные днем.

Значимость концепта ‘ночь’ проявляется в анализируемых произведениях и на уровне сюжета. Многие важные, страшные и мистические события происходят именно ночью, например, решение героини утопиться и ее посещение после своей смерти возлюбленного (непонятно во сне или наяву) в поэме «Утопльеница», дуэль Васы и Стояна в поэме «Стојан» и т.п. Восприятие данного периода, как времени странного и таинственного, когда могут воскреснуть мертвые и когда смешивается реальность и иллюзия, характерно для романтизма.

Появляется образ ночи у Б. Радичевича и в свойственных романтическому направлению психологических пейзажах: «Гледао је белу зору/ Е пред њиме свет открива;/ Бежи тама испред њега,/ **Ма са срца кам не бега**» (Смотрел на белую зарю,/ Что перед ним открывала свет/ Убегает тьма перед ним,/ **Но не убегает с сердца**).

Все выше сказанное позволяет сделать следующие выводы.

Во-первых, концепт ночь в индивидуально-авторской картине мира Бранко Радичевича отображается через отдельные лексемы, словосочетания, небольшие контексты и через целые сюжеты произведений.

Во-вторых, данный концепт обладает амбивалентными характеристиками. В одних произведениях ночь изображается как нечто темное, холодное, лживое и страшное, а в других – как что-то прекрасное и долгожданное. Но стоит отметить, что негативная оценка встречается чаще.

В-третьих, концепт 'ночь' в творчестве Б. Радичевича содержит признаки, связанные с поэтикой романтизма в целом, и признаки, являющиеся отражением индивидуальной картины мира поэта.

Литература

Бердников 1983 – 1994 – Сербская и Черногорская литературы/ История всемирной литературы: В 9 томах / под ред. Бердников Г. П., Бушмин А. С., Виппер Ю. Б., Лихачев Д. С., Ломидзе Г. И., Марков Д. Ф., Михайлов А. Д., Никольский С. В., Пиотровский Б. Б., Фридендер Г. М., Храпченко М. Б., Чельшев Е.П.М.: Наука, 1983—1994. Т.6.

Гулыга 1994 – Гулыга А. Шеллинг. М., 1994.

Ерофеева 2006 – Ерофеева Л.А. Метафорическая объективация концепта ночь в поэзии Р.М. Рильке//Вестник ВГУ, Серия: Лингвистика и Межкультурная коммуникация. 2006. №2.

Зенкевич 2010 – Зенкевич И.В. Сербская романтическая поэма первой половины XIX века// Проблемы филологии: язык и литература. 2010. № 2.

Иванова 2013 – Иванова Е.И.. Концепт ночь в структуре языковой личности Цоя// Русская рок-поэзия. Текст и контекст. Екатеринбург: изд-во Уральского государственного педагогического ун-та, 2013.

Красман 2011 – Красман В.А. К вопросу о специфике «ночного хронотопа» в европейском романтизме // Молодой ученый, 2011. №5 (28). Т.2.

Левочский 2016 – Левочский С.С. Символ ночи в немецком романтизме// Вестник Московского университета. 2016. Сер 7. № 2.

Левочский 2017 – Левочский Сергей Сергеевич. Концептуализация символа ночи в философской культуре немецкого романтизма: дис...канд философ. наук. М, 2017.

Лозинская 2007 – Лозинская Е.В.. Литература как мышление: когнитивное литературоведение на рбже XX – XXI веков/веков: Аналитический обзор / РАН. ИНИОН. Центр гуманитар. научн.-информ. исслед. Отд. литературоведения. М., 2007

Тарасова 2020 – Тарасова И.А. Когнитивная поэтика: предмет, терминология, методы. М.: ИНФА-М, 2020.

Трубачев 1999 – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд. Вып. 26 (*novoukъ(jb)-*obgorditi) / под ред. О.Н. Трубачева. М.: Наука, 1999.

Online srpsko-srpski rečnik [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://recnik.biz/srpsko-srpski>

О НЕКИМ ЧИНИОЦИМА ИСИХАЗМА У ЦАМБЛАКОВОМ ГРАЂЕЊУ ЛИКА СВЕТОГ КРАЉА СТЕФАНА ДЕЧАНСКОГ

Анотација. У раду се, у ширем плану, разматрају аспекти прожимања српске средњовековне књижевности и исихастичке духовности. Имајући у виду процес светоотачког обликовања исихастичке традиције и узимајући тај процес за својеврсни методолошки оквир, који смо посматрали у спрези са поетичким и естетичким принципима српске средњовековне и византијске књижевности, тумачили смо житије Светога краља Стефана Дечанског које је саставио Григорије Цамблак. Треба скренути пажњу на то да ћемо се у раду ограничити претежно на антрополошки и естетички слој исихастичке традиције у овоме житију, те да се стилском анализом, која и те како може да нам расветли одређене аспекте исихастичке праксе, нећемо опширније бавити. Исихастичка антропологија сагледана у контексту свеколике православне духовности круну свога учења произнела је у појму човековога обожења, чији процес верно прате естетичка становишта Светих отаца. Тај пут обожења у раду ћемо пратити кроз обликовање лика Светога краља Стефана Дечанског. Напоследку, као што је то случај и са Светим кнезом Лазаром и Светим косовским ратницима, управо кроз исихастички духовни образац васпостављен је култ Светога краља, чије ће пројављивање имати веома важну улогу у афирмацији светосавске традиције и Косовског завета, а у виду опредељења за Царство Небеско.

Кључне речи: поетика српске средњовековне књижевности, исихастичка духовност, византијска естетика, Свети краљ Стефан Дечански, мучеништво, Григорије Цамблак, житије, Свети Григорије Палама

Пролог

Поље византијскога утицаја на српске земље захвата неколике нивое. Како је Острогорски написао: „Србија се никада није налазила под директном византијском управом, али се она развијала у сталном додиру с Византијом. Вековима се ширио у њој утицај византијске цркве, а то значи и целокупне византијске културе. Освајањем византијске територије и византијских градова, поред утицаја византијске цркве и културе, у Србију све више продире утицај византијских државних установа. На запоседнутој византијској територији Срби се упознају с византијским државним институцијама, правним уређењем и управним апаратом” [према: Трифуновић 2009: 157].²

Сусрет теолошких, естетичких и поетичких линија остварио се у делима Дионисија Псеудо-Ареопажита.³ Линије двоструког утицаја његовог дела, с једне стране, услов-

¹ djordjevicn95@gmail.com

² Да речи Острогорског прецизно одсликавају утицај о којем говори, показују и новије студије у вези са византијским установама и институцијама у српским земљама средњег века. Видети: Живковић 2011 и Коматина 2016.

³ Опширније о овоме видети у: Лаут 2009.

но речено, директним утицајем, преводом његових списа у српској култури¹, поетичкој, естетичкој, философској и теолошкој мисли, док јој, с друге стране, претходи линија која, меандрима посредног утицаја, води до поетике и естетике византијске књижевности [уп. Трифуновић 1972: 17]. Овакав уопштени исказ може да доведе до забуне, нарочито ако се у обзир узме да је тумачење дела Дионисија Псеудо-Ареопагита у извесној мери послужило и Палами за синтезу и систематизацију исихастичке духовности, али и Варлааму Калабријском у формирању догматских тумачења која ће му послужити за својеврсни обрачун са исихастима.²

У томе контексту, а имајући у виду слојевитост и противуречност епохе и средине, онако како то наводи Дамњан Петровић [1991: 33–89], али и онако како то образлаже Тахиаос [1975: 93–105], византијска књижевност била је не само модел за спољашње обликовање српске литературе, него и за њен унутрашњи преображај. Тај преображај, процесом девизантинизације који је водио византијском узору, тј. стваралачком усвајању византијске естетике и поетике [Трифуновић 2009: 159], изнедрио је из себе и за себе нову линију српске средњовековне књижевности, која у поетичком смислу враћа своје поставке на изворишну тачку. Исихазам, посматран, пре свега, као молитвено-аскетски процес, стар колико и само монаштво, а не само као молитвено-философски покрет, који је настао у XIV веку, како се то обично наводи, одиграо је управо кључну улогу у промени поетичке парадигме средњовековне српске књижевности и културе [в. Ђорђевић 2020: 26]. Управо из тог разлога, у овом раду, исихастичка духовност, нарочито у својим антрополошким и естетичким учењима и принципима, представља методолошки оквир кроз који се сразмеравају промене поетичких парадигми.³

Но, овим уопштеним и познатим ставовима подробније ћемо се позабавити на конкретним примерима Цамблаковог књижевноуметничког сложаја. Књижевни рад који је Цамблак посејао од Свете Горе до Дечана показаће нам се као иманентна тачка једне поетике стварања. О таквој једној тачки ми и желимо да проговоримо у наредном поглављу.

Поетика и естетика исихазма

Епохална декаденција српске државности после Косовског боја коси се са успоном теолошке и уметничке мисли. Управо у томе је и постигнута сагласност за поновно промишљање иманентне структуре хагиографских дела.⁴ Хагиографије које су прослављале [Маринковић 2007: 29] родоначелнике српских држава и књижевности и сада потврђују легитимитет, али не више да би васпоставиле светородност династије, или не само ради тога, него и да би потврдиле православну оријентацију и опредељење за Царство Небеско. Таква једна линија у српској средњовековној књижевности може са извесним уверењима да се прати од списа патријарха Данила III и његовог обликовања лика Светога

¹ Иако то није тема, није на одмет само поставити питање друштвеног, историјског и културног контекста у години 1371, када су српска култура, теологија и философија примиле списе Дионисија Псеудо-Ареопагита. Одједи исихастичког спора неупитни су у сувременој српској средини, а својим делима патријарх Данило III већ показује не само да је исихастичка духовност пала на плодно тле, већ и то да је исихазам постао једна продуктивна основа преко које се васпоставља и национални и културни идентитет [уп. Богдановић 1980: 57, Трифуновић 1980].

² Треба напоменути да је Варлаам свој став заснивао на двама постулатима: на аристотеловском постулату да све знање, укључујући и знање о Богу, потиче из опажања чула или чулног „искуства“, али и на неоплатонистичком постулату, заснованом особито на делима Дионисија Псеудо-Ареопагита [Мајендорф 1983: 80–81, Трифуновић 2009: 233].

³ Треба напоменути да је методолошки оквир овога рада истоветан са методолошким радом изложеним у: Ђорђевић 2020: 24–28, те и то да овај рад наставља са обрадом оне поетичке линије која је обрађена у споменутом раду.

⁴ Врло је лепо, али у широком потезу, Кашанин наслутио ту промену парадигме: Кашанин 1975: 323 и даље.

кнеза Лазара и Светих косовских ратника. У „Слову о кнезу Лазару”¹ патријарх Данило III јасно бира важне тачке исихастичке духовности како би била осветљена кулминација једнога готово таворскога преображења у коме је кнез Лазар са косовским ратницима приказан као Свети кнез са Светим ратницима [в. Ђорђевић 2020: 25–34].

Ови сажети и начелни обриси одсликали су оно што бисмо могли назвати историјском и друштвеном епохом, теолошком и философском основом и поетичким кретањима, без чега не бисмо ваљано могли да разумемо важност Цамблаковог дела. Ако пратимо путању Цамблаковог животног пута до доласка у српску земљу,² његову „парадоксалну ситуацију”, како пише Дамњан Петровић [1989: 10], потез његових путовања, који нас води од Трнова до Цариграда, а онда до Свете Горе, до лавре Св. Атанасија и бугарског Зографа, да би нас почетком XV века одвео у Србију деспота Стефана Лазаревића, у којој је Цамблук постао игуман Дечана, а затим наставио свој пут према румунским и молдавским земљама, све до пољско-литавске државе и Кијева. То што долази из бугарске средине није само по себи од великог значаја, али је од великог значаја то што је, као и Константин Философ, ученик бугарског патријарха Јевтимија Трновског, ученог и тврдокорног исихасте, од кога ће у оквиру „трновске књижевне школе” изградити своја поетичка и естетичка уверења у духу исихастичке традиције [Трифунувић 1972: 458].

Питање о Цамблаку као „туђинцу у нашој књижевности”, које је Павле Поповић [1972: 455] поставио као поетичко питање, разматрајући линију развоја српске биографске и хагиографске књижевности средњег века³, а које је преузео Дамњан Петровић, називајући га „странцем на српском духовном простору” [Петровић 1989: 19], али овога пута померајући тежиште са питања поетике на питање „духовног простора” које не може да унесе значењску разлику у том његовоме постављању, нама се отвара богата основа са које треба дубље посматрати на промену иманентне поетике хагиографског жанра у нас.⁴ Наиме, својим списима о Светоме краљу Григорије Цамблук свесно бира тему свога књижевног рада у Србији, тему која га везује за српску књижевност, историју и духовно расположење, али и тему која је већ обрађена у српској књижевности. Као игуман Високих Дечана, Цамблук је био подробно упознат са култом Светога краља. У том случају, не можемо говорити само о Цамблаковој свесној намери и ангажованости у „духовној мобилизацији” [Маринковић 1971: 3], већ и у активном учешћу у преображају култа Светога краља. Питање промене поетике које смо покренули комплементарно је са променама култа Светога краља, тачније речено, промена поетике хагиографског жанра у нас условило је на одређени начин и промену култа овога светитеља [в. Поповић 2006: 143. и даље].

Није необично што су у старој српској књижевности Светоме краљу Стефану Дечанском посвећена два житија. Примере за постојање више животописа истоме јунаку видимо на самим почецима старе књижевности: о Светоме Симеону писала су тројица

¹ Иако је ово похвално слово, а не хагиографија, требало би узети у обзир из разлога што сам Цамблук своје житије Стефана Дечанског често назива словом („да о теби саставим слово”, 81). Иако се то може подвести под изразом вођења речи о нечему, а жанр његовога дела недвосмислено утврдити као владарска мученичка хагиографија, ипак не треба занемарити енкомичност и реторичност, али и друге елементе, који показују да се Цамблук успешно носи са жанром похвале у своме житију.

² У једној реченици треба се осврнути на то да је Цамблук нови тип интелектуалца у средњовековној средини, а оно што га у извесној мери одређује јесте „статус” путујућег писца.

³ Иако се подела Лудвига Зепфа на биографије, житија и легенде, заснована на западној средњовековној грађи, тешко може применити на старо српско животописање, те да врсту и облик житија одређује природа светитељева живота и лично пишчево виђење [Трифунувић 1990: 61–62], треба нагласити да се под утицајем жанрова романа [Маринковић 2007: 307–351] или историјске хронике, на изванредан начин диференцирају жанрови у њиховим елементима биографије и хагиографије, и то не само према поетичкој сличности, већ и на основу њихове функције [Маринковић 1971: 5].

⁴ У посматрању тога процеса нарочито се ослањамо на студију Радмиле Маринковић [1971].

писаца (Свети Сава, Стефан Првовенчани и Доментијан), док су о Светоме Сави писала двојица (Доментијан и Теодосије). Међутим, оно што у житијима Стефана Дечанског одступа од претходних ситуација, не само у структурално-типолошком смислу, што је бивало и раније, већ најпре у томе што карактеризација лика о коме пишу Данилов Ученик и Григорије Цамблак није подударна [Јухас-Георгиевска 2007: 23].

Већ при самом читању житија Стефана Дечанског које је саставио Данилов Ученик видимо да његова структура тежиште ставља на владарски део живота Стефана Уроша III, те да његов животопис садржи све одлике владарске историографије, док су хагиографски елементи потпуно потиснути. У складу са таквим опредељењем, приповедање се заснива на излагању догађаја и околности живота, док је контемплативни слој у овоме житију готово занемарен [Поповић 2006: 144]. Такође је значајно и то што ово житије није осмишљено ни као потпуна биографија, већ да се такво једно ишчитавање оставља контекстуалном тумачењу „Живота краљева и архиепископа српских” [уп. Јухас-Георгиевска 2007: 28], о чему нам сведочи и Данилов Ученик, на чије изјашњење о мотивацији Стефановог ослепљења и његовој кривици, како каже састављач, „указасмо у напред писаном житију” [Данилови настављачи 1989: 27–28].¹ Увод житија Данилов Ученик започиње теолошким исказима, апострофирајући читаоце, односно слушаоце, те истиче Божију свеобухватност и неопходност: „Добро је, вазљубљени христољупци, од Бога почевши и у Богу свршити, јер рече: ’Без њега не свршава се ни реч, ни дело’” [Данилови настављачи 1989: 27]. Такође, религиозност и поетички ставови састављача долазе до изражаја низањем библијских навода.² Брзо смењивање епизода из живота Дечанског до ступања на престо истиче владарску тежњу у структури житија, а самим тим помера тежиште са наслућеног побожног и христољубивог понашања Дечанског, о чему сведочи кратка епизода у Цариграду, а у којој је такође наговештена и његова позиција немоћног сина наспрам великога оца, док се јасно подвлаче његове ратничке и владарске способности и врлине. Идеални лик победничког владара Данилов Ученик прописно је заоденуо у хришћанско рухо. У том контексту су врло интересантна поређења и паралеле са библијским јунацима, али и са царем Константином³ или Александром Македонским, али је и интересантно да се већ и на том плану најављује одређена ангажованост састављача у корист Стефана Душана, који се пореди са Исусом Навином, који је у српској књижевности примљен као тип идеалног владара-ратника [Марјановић-Душанић 1997: 222]. Важно је сагледати и то како је побожни став лика Стефана Дечанског профилисан у том смеру да је Дечански за небеске покровитеље изабрао сопствене претке, „најугледније националне заступнике” [Поповић 2006: 146]. Све то, али и други чиниоци, показују да раније изнете опаске о смеру српске хагиографске књижевности имају своје утемељење. Извлачећи линију која креће од Стефана Првовенчаног, који је, треба рећи, иако је истицао владарски живот свога оца, објединио историју и хагиографију, показујући узајамни однос Немањиних државничких гестова и одређених светитеља, можемо увидети да она води и преко архиепископа Данила, све до Даниловог Ученика, код кога „разграничење између историје и хагиографије иде у том правцу да хагиографске реторске елементе смањи и издвоји их у посебне целине, а историјско причање сведе на детаљно описивање најбитнијих догађаја. Тако добија простор за широке слике ратничких подвига, које он први уводи у српску књижевност. Биографија код Даниловог ученика прераста у приповедачку прозу феудалне, ритерске садржине, вероватно не без утицаја ритерских романа

¹ „С. Хафнер претпоставио је да се овде мисли на прошлошко житије Стефана Дечанског (оно није сачувано), а Гордон Макданиел да се мисли на одељке Житија краља Милутина, посвећене Дечанском” [Јухас-Георгиевска 2007: 25, фуснота 7].

² Подробије о томе у: Јухас-Георгиевска 2007: 24.

³ Више у: Јухас-Георгиевска 2007: 26, Поповић 2006: 145.

о Александру [уп. Трифуновић 2009: 262] и о Троји, који су управо у ово време стекли широку популарност код српске читалачке публике. Биографија се креће у правцу романа” [Маринковић 1971: 8]. Закључак који је Радмила Маринковић подвукла као кретање биографије ка роману управо нам показује важност разматрања житија Даниловог Ученика у контексту нашега рада, не само из разлога васпостављања разлика између два лика Стефана Дечанског у српској књижевности¹, већ и праћења друге линије хагиографије у српском средњем веку, линије која тече паралелно са линијом о којој смо сада излагали. Насупрот линији Даниловог Ученика стоји линија Григорија Цамблака.

Цамблаков почетак житија Светога краља може нам се на први поглед учинити помало романсираним: за разлику од теолошких формулација Даниловог Ученика, Цамблак почиње са „великим и најславнијим народом српским” (49).² Овакав почетак јасно показује одступање од уобичајне структуре житија [в. Трифуновић 1990: 64–68], што никако није без своје функције. Сажимањем и својеврсним згушњавањем структуре житија, Цамблак нарацију започиње *in medias res*, те „узрочним кореном по рођењу” (49) којим је већ означена линија развоја личности Стефана Дечанског, у житије уводи енкомистиички дискурс:

„У спису сетих се по имену оснивача царства. [...] Симеон тривелики, Симеон, који је у царевању угоднио Цару свију, Симеон, који се спустио са висине царства и заволео велико монаштво, Симеон, добри војник великога војводе, који се не обвеза валима живота, но постаде угодан војвода, Симеон, ваистину друг ономе Богопримцу, а мислима и већи – јер уколико је благодат већа од сенке закона, утолико су и служитељи благодати већи од тајника сенке.” (49)

Анафорским низом којим се, поред задавања одређеног реченичног ритма, појачава истицање Симеона,³ Григорије Цамблак одабрао је сва она места кроз која ће спровести јунака свога састава. Такав избор показује нам унеколико исихастичко опредељење писца. То опредељење веома брзо ће да избије у први план. Често се служећи реторским обраћањима читаоцима или слушаоцима и саме Стефану Дечанском, Цамблак као да се враћа на почетак житијног жанра:

„Почињући повест о великомученику и цару, усрдно молим богољубазне ваше душе да пазе на оно што се предлаже. И ако што буде непотпуно, молим вас да ме удостојите милости. Други другачије причају и сваки од ових хоће да утврди своје. А ја уздајући се у мученика, не исповедам благодат ни овима ни онима, но се уздам у помоћ онога, чију повест похвалног живота науних да испричам.” (49)

Поред заглавља које је Цамблак индикативно насловио као „Живот и подвизи Светога великомученика”, и у претходно наведена два одељка видимо да се животом који је богоугодан, животом-у-Христу, животом у којем се види заокрет од световног ка духовног, од владара ка војнику великога војводе, стиже до венца великомучеништва и уздиже лествицом обожења [подробније у: Манзаридис 2003: 265–353] у Царство Небеско. Састављач, уздајући се у светитеља о којему пише и чијим реторским обраћањем на завршетку житија („Ово ти је Стефане, знамење љубави према теби која је у души.” (81)) сачињава један композициони круг свога житија, враћа се општем месту зазивања свети-

¹ Више о томе видети у: Ређеп 1970: 353–358, Поповић 2006: 143–185, Марјановић-Душанић 2007: 197–337, Симић 2013: 119–131.

² У раду ћемо се у потпуности ослонити на издање: Цамблак 1989. Сви наводи у заградама биће из овога издања.

³ Врло је интересантно узгред увидети величање српског рода на рачун јелинског. Опште место хваљења Симеона и његове светородне лозе, који су „благочастиво, богомудрено и богољубазно управљали војском и осталим урученим стадом”, појачано је поређењем са Јелинима који су „узмућивали цркву јеретичким валима и јелинским лакрдијама и баснама” (49), чиме се очигледно скреће пажња на исихастички спор и све спорове у вези са догматским питањима, али и на распрострањеност позоришта и „козлогласованија”.

теља у процесу књижевнога састављања [Трифунуовић 1990: 202], али и скреће пажњу да „други другачије причају и сваки од ових хоће да утврди своје”, што нам јасно показује дистанцирање од ранијих житија и ранијих обрада у вези са Стефаном Дечанским. Тако Цамблак, уздајући се у самог Дечанског, указује посредно да ће говорити истинито [Јухас-Георгиевска 2007: 30–31], чиме нама поручује да ће оставити по страни ону врсту тенденциозности коју можемо да приметимо у Даниловог Ученика, а коју бисмо условно могли да назовемо (реал)политичком. Цамблак, независан од политичке сувремености Србије деспота Стефана Лазаревића, преобликује представу о лику Стефана Дечанског градећи духовни и мученички лик светитеља, те се окреће другој врсти тенденциозности, васпостављајући и учвршћујући тиме култ Светога краља у духу исихастичке духовне и молитвене праксе.

Поновним поступком кондензовања, Цамблак „прескаче” Симеонове потомке све до Милутина, „који је четврти после великога Симеона”¹ и који „рађа Стефана” (49), што је необично, али је функционално. Тиме сужава позорницу на једну уску породичну драму и нуди своје виђење мотивације ослепљења Стефана Дечанског. И не само то: на тај начин, у симболичком смислу, карактеризација лика краља Милутина, који је такође Свети краљ, доведена је у директну везу са оснивачем светородне династије, без родитељских посредника који би ту везу „ослабили” и „разводнили” у оном смислу удаљавања од оснивача лозе, те се на тај начин припрема позорница за солomonско решење мотивације ослепљења сина. Иако је Милутин „велики стуб побожности и венац царства” (49), завист подиже „ђаво који увек мрзи добро. А извршилац таковог служења била је његова [Милутинова] жена” (50). Како светитеља не би окривио за ослепљење свога сина, Цамблак поступком апстаховања кривицу преноси на Милутинову жену. Интересантно је да слично томе и Данилов Ученик избегава да кривицу за ослепљење препише светитељу, краљу Милутину, већ, на посредан начин, њу везује за Стефана Дечанског и властелу. Питању канонизације Стефана Дечанског давно је приступљено са различитих страна, а као тачна година канонизације обично се узима 1343.² То је нама важно, јер, како наводи Мак Данијел, настанак житија Стефана Дечанског Даниловог Ученика могло би да се веже за васпостављање светитељског култа овога краља [Данилови настављачи 1989: 21]. Међутим, онда остаје нејасно како је лик Стефана Дечанског у житију које је саставио Данилов Ученик двоструко негативно постављен: најпре према оцу, а онда и према сину, а што иде у прилог разматрању о пригодности житија Душановим државничким виђењима. Но, ако се вратимо Цамблаковом делу, пошто реторским елементом „Чујте.” (50) привлачи пажњу слушалаца (јер се овде очигледно алудира на чин слушања, а не читања, што се уклапа у општу слику намене обимнога житија [Трифунуовић 1990: 61]), готово драмским набојем Цамблак слика краљицу „тужна лица”, која, сузе ронећи, „подиже оца на ослепљење првородног сина” (50).³ Оно што је важно јесу библијске паралеле којим

¹ Овакво приказивање баца сумњу не на Цамблаково познавање светородне династије, већ на његовом односу према историјској истини. Њему је такав редослед потребан како би доследно спровео паралелу између Стефана Дечанског и Јова, који је, као у његовом случају пети после Немање, пети после Авраама [Јухас-Георгиевска 2007: 31, фуснота 27]. У том контексту, иако није у директној вези, треба знати да се лоза Немањића посматрала у (са)односу према лози Јесејевој. Такав однос нарочито је видљив у организацији фресака у Високим Дечанима. На западном делу наоса, преко целог зида, налази се композиција Лозе Јесејеве, док се са друге стране истог зида, на источној страни припрате, такође преко целог зида, налази композиција Лозе Немањића [Тодић/Чанак-Медић 2005: 444–445].

² Гордон Мак Данијел наводи разматрања А. Словјева који за време канонизације узима период између 1339. и 1343. године [Данилови настављачи 1989: 21], док су новија истраживања показала да је то вероватније 1343. година [Марјановић-Душанић 2007: 338].

³ Не објашњавајући краљичине побуде, карактеришући то као завист, Цамблак показује да му историјска истина није на првом месту. У овом случају, он њу не прекраја као на другим местима, већ је прећуткује. Новија историјска истраживања показују да постоји сумња у покушај византијског двора династије Пале-

Цамблак склања тежину кривице са Милутина, те га пореди са Великим Константином [уп. Поповић 1972: 453] и Адамом, који бејаху женом прелешћени.

Све ово Цамблак смишљено ствара као својеврсну експозицију, а преко које ће лик Стефана Дечанског, огрнутим исихастичким плаштом трпљења, молитве и вере у Божју промисао, увести на велика врата. Лик Стефана Дечанског поступно је грађен тако да прође кроз све фазе исихастичке духовности. Тако из одељка:

„А он [Стефан Дечански] не да није знао за оно што је смишљено о њему, но су га многи од кнезова и велможа тајно учили да се са множином војника уклони у неку од тамошњих земаља, и да избегне од преваре, која је смишљена против њега, и да се одене савршено у свдржање царства, али није хтео ово послушати, судећи да је боља Божја брига о њему, која бива свакоме на корист, који су себе сведушно поверили његову човекољубљу него ли савет и помоћ људи. И остајаше даље држећи се правде и незлобивости, оградивши себе милостињом и молитвама” (50).

Цамблак нама недвосмислено показује да је животни пут Стефана Дечанског не збир трагичних догађаја који није могао да избегне и против којих није могао да се бори, већ да свесним опредељењем и вером у Божју промисао Дечански утире себи пут ка мучеништву, узневши Господу молитву за правду. Детерминизам животног пута Дечанског који води до венца мученика још једном ће се утврдити:

„ућута сила промисла на такву намеру да буде искушан неправедном раном и да се венча праведним венцем од животвореће руке онога чији се трудови и знојеви уистину не могу упоредити ни са ким” (51),

а Дечански ће своје упориште потврдити вером у Бога. Иако је молитва као жанр у средњовековној српској књижевности [в. Трифуновић 1990: 156–172] веома распрострањена, она је присутна и као чин. Но, иако је то опште место књижевности средњег века, нарочито онога корпуса који је у вези са богослужбеним текстовима, молитва нам сведочи о мистичком искуству обожења [уп. Лазић 2008: 245–300]. Ако пратимо развојни пут исихастичке духовности онако како нам га је Мајендорф приказао [в. Мајендорф 1983, Ђорђевић 2020: 24–28], видећемо да се виђење молитве унеколико мења почевши од Евагрија Понтијског и Макарија Великог, преко Симеона Новог Богослова до Григорија Паламе. Кроз разматрања молитве и мољења Стефана Дечанског моћи ћемо у овом житију да увидимо и Цамблаков заокрет ка унутра, а у контексту исихастичког обрасца. Цамблаково време обновило је оно интересовање према психологији човека, према „унутрашњем човеку” (како то назива Григорије Синаит), према његовим индивидуалним проживљавањима, према могућности личног општења са Богом, тражења интимног у религији [Мошин 1972: 173]. Није тешко у томе препознати учења Евагрија Понтијског и Макарија Великог, али нарочиту пажњу привлачи у том контексту „Симеон Нови Теолог [...] [који је] показао механизам хесихастичке екстазе. Књижевно оваплоћујући своје надахнуте доживљаје, први је упутио поглед у унутрашњост човекову. Навођењем чиниоца екстазе поставио је унутрашњу, невидљиву топографију... Хесихастички занос почиње умном молитвом, која узвисује и која се на доживљајном врхунцу крунише појавом бескрајне јаке светлости. Подвижнику тада нестаје свет, нешто силази у њега и радосно обузима срце. Појављује се поток врелих суза, које чисте душу и представљају милостиви дар” [Трифуновић 1972б: 458]. Све те елементе унутрашње топографије налазимо у Цамблаковом грађењу лика Светога краља. Такође је важно, а што не упада на први поглед у очи, и то да је молитва важан чинилац кроз чије учешће се човек, као и „учешћем у Божанским врлинама” сједињује с Богом [Манзаридис 2003: 322], односно, другим ре-

олога да преко Симониде заузму српски престо доводећи на њега византијског принца [Јухас-Георгиевска 2007: 32, фуснота 32]. С друге стране, то је отворило врата представама о инцестуозном односу Стефана и Симониде, које су у књижевности XX века готово водвиљски оживљене.

чима речено, молитва на одређени начин представља можда и најважнији моменат на човековом путу обожења, исто толико важан као и евхаристија, чиме, такорећи, задобија литургијски статус [Бичков 2012: 455–456]. Да се као таква у томе контексту појављује и у Цамблаковом делу, јасно нам је из епизоде у којој се Дечанском у сну јавља Свети Никола. Овај пасаж, поред кохезивне композиционе улоге, обједињује и све оне чиниоце исихазма које смо већ навели. Мотивом сна, који је познат у старој нашој књижевности и који није ново у Цамблака, у животопису Стефана Дечанског има функцију општења са светитељима и анђелима. На тај начин, тумачећи ово са становишта Паламиних списа, благодаћу Божијом светитељи Дечанском пројављују Божанске енергије кроз које он општи с Богом.

„Како је страдалац љуто изнемогао до краја и лежао скоро мртав, пред зору једва је мало заспао. И виде мужа који стоји пред њим. Имао је свештенослужбени изглед, украшен светитељском одеждом, а светлост благодати сијаше на лицу мужа носећи на десном својој длану оба његова извађена ока” (52)

У којој мери је за исихастичку духовност важно поимање срца као центра свега у човеку, што је својим учењем обликовао Макарије Велики, исто толико је важан и ум. Тек новија истраживања показују у каквој спреси стоје срце и ум, као и који од ова два „органа” односи превагу [Кампури 2013: 299–304]. У основи овакве расправе стоје две традиције молитве са самих почетака обликовања исихастичке духовности: с једне стране стоји неоплатонистички интелектуализам Евагрија Понтијског, као представника духовности ума, док се, с друге стране, налази Макарије Велики као представник духовности срца. Григорије Палама био је свестан ове напетости ума и срца, те разрађује три степена молитве: први степен односи се на телесну методу припомоћи молитви [Кампури 2013: 301, фуснота 11], други степен подразумева увођење ума у срце, док трећи степен подразумева сусрет Бога и човека, а самим тим и просветљење човека нетварном светлошћу Божанских енергија [Кампури 2013: 302]. Та и таква троделна поставка, као и спрега ума и срца, јасно се истичу у Цамблаковом излагању: на појаву Светог Николе, мирликијског епископа, са Стефановим очима на десној длану, Дечански му „као мислећи рече” (53), мислећи му одговара. Умне очи слепога владара у најтешњој су вези са срчаноумном молитвом: Дечански светитеља види очима у срцу, срчаним очима, чиме се остварује затварање јунака за овоземаљско и отварање за оноземаљски свет, свет који посредством духовних очију у руци Светога Николе слепи краљ ужива светлост благодати Божанских енергија. Тако Цамблак и наставља да слика лик Дечанског: „Уставши, дакле, из сна, узашиљаше Богу благодарење смерним срцем и његову угоднику. А осећаше и неко немало олакшање болова” (53). Тако, срце није само огњиште осећања која су претежно од овога света, већ пре свега место заједничарења са Божанским енергијама.¹

Прогонство Дечанског у Цариград отвара пут једном обликовању богоугодног живота, нарочито поспешеним појавом „светлости благодати лица” Светога Николе. „И тако пребиваше храбри усрдно подносећи невољу заточења, овако у себи увек јављајући: ’Трпи, Стефане! У трпљењу вашем стеците душе ваше’ – рече Господ” (53). „И често се мољаше и чињаше многа коленопреклоњења” (53). Иако Цамблак не прецизира да је Дечански упражњавао исихастичку молитвену праксу са свим својим особеностима [в. Кампури 2013: 301–302, а нарочито фусноту 11 на 301], јасно је назначено да је следио „молитвено правило”. У такву једну атмосферу, у којој се братија диви Стефановој

¹ У том контексту веома је индикативна представа на царским дверима параклиса Светога Николе дечанскога храма. Наместо уобичајене представе Благовести, на царским дверима из 1818. године осликана је представа Светога Николе и Стефана Дечанског [уп. Тодић/Чанак-Медић 2005: 88]. Само довођење ове две представе у везу показује нам, најпре, какво је поштовање према култу Светога краља, али нам, с друге стране, на догматском плану, показује оно уживање у нетварној светлости Божанских енергија о којем Цамблак пише.

бодрости и ревности у испосништву, у такво једно време молитвеног подвига, Цамблак изнова стилизује историјску истину и уводи анахронизам смештањем исихастичког спора у време Стефанова боравка у Цариграду.

Поступним грађењем лика, Цамблак показује да је Стефан Дечански својим врлинама заслужан за стицање угледа у Цариграду – најпре међу братијом Пантократора, а затим и у очима самога византијскога цара. Исихастички спор, који је незаобилазан податак у свакој студији о Палами и исихазму, разрешиће у Цамблаковом делу сам Стефан Дечански. Иако је Варлаам у Византију дошао нешто пре 1328. године како би проучавао Аристотелова дела [Татакис 2002: 233], исихастички спор је букнуо недуго после смрти Стефана Дечанског [Острогорски 1959: 476–479], тако да он није могао учествовати у њему. Смештајући и ову мотивацију у оквире ђаволске работе, Цамблак излаже суштину исихастичког спора. Као што смо већ написали у уводном излагању, Палама, на основама апофатизма Дионисија Псеудо-Ареопагита, а поучен учењима Григорија Ниског и Максима Исповедника, прави дистинкцију на Божанску суштину и Божанске енергије. Таква једна дистинкција неопходна је како би се појаснило Преображење Господње и како би се показало да, иако несазнајан, Бог ипак заједничари са човеком, а циљ тога заједничарења, благодаћу Божијом, оличен је у обожењу, тј. усиновљењу. Таворска светлост, у том смислу, није „привиђење”, како Цамблак каже да тврди Варлаам и антиисихасти, а Бог иако несазнајан, доступан је човеку управо нетвореном светлошћу [Бичков 2012: 431–437, Јевтић 2004: 29–133, Радовић 2012: 51–137]. Цамблак, такође, спомиње и акиндинатску јерес¹, али и Арија и његову јерес, чија су учења била о разликовању Бога творца од Христа сина, у смислу да им не налази заједничку суштину, чиме ће се Палама такође позабавити и, на основу учења Максима Исповедника, јасно дефинисати триипостаснога Бога.² Међутим, и анахронизам којим се Цамблак користи у служби је карактеризације лика Светога краља, која је нарочито појачана Стефановим говором, пуним парабола и цитата из Светога писма. Таква једна парабола о уласку вука у овчије стадо нарочито подстиче византијског цара да заузме фигуру пастира који брани своје стадо и одгони вукове.³ Поред тога што је Цамблак, ученик исихасте, и сам исихаста, искористио прилику да још једно подвуче црту између исихастичке молитвене праксе и духовности и оних који су то покушали да оспоре, он је у томе видео и погодан терен да преко духовног и богоугодничког живота одслика и лик способнога владара:

„Таква је била Стефанова ревност за побожност, таква је била мржња према јеретицима, таква вера ка Христу. И када је у туђој земљи и заточењу дисао таквом ревношћу према православљу да је и цара подигао на изгнање јеретика, и који је тако био снажан у Христу који га крепи, шта ли он неће учинити када буде имао државу у својој вољи?” (56)

Још једном подвлачећи исихастички карактер његовога обликовања исказом: „нека благодет сијаше на лице мужа, а љубав је све к њему привлачила. Јер такво је лице оних који су чисти срцем, као оних који гледају Бога мисленим очима и испуњавају се неисказаном радошћу, и отуда лице добија зраке светлости. [...] он, блажени, сматраше лишаване очију као просвећење, а заточење као велику утеху.” (57), као што је претходним реторским питањем са пролепсом припремио терен за повратак Дечанског у отаџбину и његово ступање на престо, исто то указује и у епизоди у којој говори о милосрђу Стефана Дечанског. Цамблак помиње да је „неко од благородних његовог [Стефановог] отацства” (57) послао злато Стефану у Цариград, а овај га дао игуману да подели сиромашнима.

¹ Цамблак мисли на Григорија Акиндина, присталицу Варлаама, те отуда и акиндитска јерес.

² Више о томе видети у: Радовић 2012: 137–175, Мајендорф 2012: 123–141.

³ Исти такав исказ Цамблак ће употребити да прикаже слику Светога краља који, као пастир добри, чува своје стадо од вукова који у њега улазе, Ивоја и Јунца.

Иако ова епизода јасно показује Стефанову врлину милосрђа, њен дубљи смисао назначавача, посредно, да Дечански није заборављен у својој домовини.

Друга појава Светога Николе праћена је поновним наглашавањем богоугодног и испосничког живота Стефана Дечанског. На свеноћном бденију поводом „часне успомене чудотворивога оца Николаја”, „кад седоше по обичају и када је на средини требало да се прочита житије и уједно чудеса овога великога оца, од напора великога седе Стефан за сто и задрема” (58). Но, након чуда Светога Николе у којему му је вратио вид, Стефан Дечански поступа опрезно не објавивши да је прогледао, а писац се поново користи пролепсом као најавом Стефановог праведног владања: „И тако се утаји од свију премудрим умишљањем, и нико не познаде да има силу вида, до дана када га изабра Бог да царује правдом и постави га као пастира своме отачаству” (59). Да се учврстио у свом посвећењу живота-у-Богу, Стефан Дечански показаше у тренутку када му у Цариграду умире „најмањи син”. Цамблак изневерава хоризонт очекивања, те експлицитно одступа од општег места туговања [уп. Трифуновић 1990: 203–205]: од очекиваног цепања одеће, гребанга лица, тргања власи, Дечански „не учини нешто нелепо од своје благородне душе, не пружи руке ка власима главе, не испусти недостојан глас, не проговори нешто некорисно, но само довољно суза проли попустивши природи, јер се не могу задржати. А када срце изнутра пробадаху стреле природе, пројави глас блаженога Јова” (59). Овај одељак важан нам је и за естетичко поимање његовога лика. Наиме, лепота Стефана Дечанског у овоме одељку није само у оном схватању калокагатије Дионисија Псеудо-Ареопагита [Бичков 2012: 57–58], већ у дубљем исихастичком поимању лепоте као израза споја Бога и човека [Бичков 2012: 423]. И заиста, у Стефану Дечанском можемо да увидимо да се у путу обожења и мучеништва, његов лик просијава изгубљеном лепотом прволика [Бичков 2012: 425–426]. Тако Дечански постојаност на одабраноме путу обожења потврђује и у потоњим бедама и страдањима, те „не испусти ни малу реч негодовања” (60).

Повратак Стефана у отаџбину посредован је на одређени начин византијским посланством краљу Милутину. Када отац пита за сина, а настојатељ Пантократора му одговори: „Питаш ме о многострадалном и другом Јову, о царе” (60). Али и, на неки начин, кори Милутина речима: „И знај, рече, колико си самодршцу користио, толико си себе оштетио” (61). Можда из овога можемо да увидимо и благи прекор Милутину, у оном смислу (реал)политичке непромишљености. Но, Цамблак то одмах маскира и нивелише: када све то о сину чу ова „милостива душа, отачки осети милосрђе [...] И изливши довољно суза и уставши [...] убрзо спремивши оне који су хтели ићи с њиме [настојатељем Пантократора], посла цару у Византију, молећи да пошље Стефана к њему” (61). Стефан Дечански по повратку у Србију не само да наставља богоугоднички живот, већ и напредује на лествици исихастичке естетике:

„Од тога времена богољубни Стефан постаде већи у љубави Христовој, и храњаше се у души неком божаственом сладошћу, и имађаше добре наде у свему” (62).

Цамблак овде, верно Паламиним списима, спаја „чулно и духовно место насладе” [Бичков 2012: 422–423]. Повратком у отаџбину, иако је недоречено, Дечански се наслађује изгубљеном љубављу родитеља, животом у земљи сопственога овоземаљскога рођења. У исто време, таква чулна наслада води нас до наслућивања будуће насладе Царством Небеским. Та духовна наслада посредована је радосним сусретом са родитељем на Земљи, која води радосном сусрету с Господом [уп. Бичков 2012: 423], а која на одређени начин евоцира „сећање на будућност” [Бичков 2012: 480–481, Мидић 2009: 3–11].

Међутим, скривањем повраћенога вида пред Милутином баца помало сенку на ту радост њиховога сусрета. Јер, поставља се питање, ако су се истински помирили, зашто Дечански не верује оцу и не повери му да му је вид враћен? Ту Григорије Цамблак остаје недоречен.

Како је детерминистичко време пролепси дошло, „требало је да се изврши божаствена воља”, те „дође цару [Милутину] напрасно нека болест” (62) и он умре. Вест о очевој смрти Дечански ће примити као кушање, што још једном показује његову опрезност, али и амбивалентност живота који је у исто време наслада и грех, опасност. Драмским моментом, уверивши се у очеву смрт, Дечански „бацивши убрусе од очију, показа се онима који су се скупили, светао лицем, а још светлији очима, и препаса се на достојно му српско царство” (62). Но, иако је Божја воља назначила њега као владара, а то овде Цамблак истиче светлост његовога лика и очију [уп. Бичков 2012: 431], нагласивши да је повратио целовитост, како физичку, повратком вида, тако и духовну, просијавањем, која је нужни предуслов за ступање на трон, Стефанов полубрат Константин није сагласан с тим, те прикупља војску како би Дечанског свргао са трона, а служећи се аргументом да слепом човеку не приличи царство. Опет видимо Цамблакову противуречност, одраз овоностраности који је одраз ононостраности естетички је обликован у духу исихазма као залог будућега Царства, док је, с друге стране, ослоњен на исихастичку антропологију [Керн 2012, Јевтић 2002: 109–132], свет поприште вечнога сукоба са неправдом и грехом. Поред жанра молитве, о којему смо начелно говорили, Цамблак користи и посланицу као микрожанр, и то два пута; оба пута пред војном битком. Важност употребе посланице, која има званични карактер и унеколико опонаша формулар владарског писма [Јухас-Георгиевска 2007: 34], јесте и то што нам показује тачку гледишта јунака као владара, као и својеврсни програм његовога владања:

„Стефан, милошћу Божјом, цар Срба, веома жељеноме брату наше државе, Константину, поздрав. Што се мени догодило, према Божјем промислу, који све добро удешава, сам си истинито чуо. А сада опет знај, да ме је Бог помиловао и постављен сам као цар отачаском уделу, да страхом Божјим и његовом правдом владам народом као оци наши” (63).

Константин нема слуха да прихвати владавину свога брата, те „када су се судариле обе стране, би побеђен онај који је пошао да чини неправду” (63), а „сам Константин паде јадно, добивши такву награду за своју лудост” (64). Смрт као награда могла би да се у овоме исказу посматра двојачко. С једне стране, имајући у виду неправедно иступање према брату, писац би могао смрт иронично да интонира као награду за неправду, чиме је правда васпостављена. Док, с друге стране, можда би могао да се наслути исихастички образац дијалектике смрти. Иако ћемо о њему говорити када будемо говорили о смрти самог Дечанског, где је такав образац доследније заступљен, овде бисмо могли да приметимо да је смрт искупљење и избављење из овоземаљског греха [уп. Керн 2012: 465].

Дечански се на лествици обожења непрестано успиње. Топосом унижења [Трифуновић 1990: 200–203, Бичков 2012: 201–202], а преко мотива суза [Бичков 2012: 163–164, 357–358], непрестано показује духовни успон [Трифуновић 1972: 462]:

„често постељу мочећи сузама, [...] но и свакога дана савест омиваше сузама, називајући себе, по Давиду, црвом, а не човеком, и земљом и пепелом, по Јову. Јер не постаде роб женским сластима као Соломон, нити погуби војску царства као млади Ровоам, нити прогни пророке као Ахав, нити се дрзну бесловесни на свете као Озија, но штавише на против овима савијаше пред архијерејима висину царства, а свете часно поштоваше великим страхом и побожношћу. А остало све по чину и богоугодно управљаше. Тако беше увек спомињани Стефан” (64).

Такав успон исказан је и библијским паралелама, у чијим поређењима се Стефан Дечански уздише изнад библијских јунака, чиме се отвара пут његовоме светитељству.

Благостање у времену његове владавине¹ показује га као правог Божијег помазаника: „Стефан сијаше као неко сунце због свога живота који се сијао врлинама” (64).² Оваквим карактерисањем са јасним естетским опредељењем, као и исказом: „Беше, дакле, љубљен душама свију, и диван разуму свију, чинећи, дакле, друга богоугодна дела, а милостиње шиљаше свуда као неке зраке.” (64–65), Цамблак слика спољашњост лика Светога краља [Бичков 2012: 368], онако како то види са становишта људи око Дечанског. Но, тиме Цамблак припрема тло како би ток нарације померио ка унутрашњости Стефана Дечанског, а тачку гледишта са спољашње стране, пренео на тачку гледишта самога Дечанског. Оглашавање његове тачке гледишта најбоље се уочава у једном од естетички најуспелијем месту у овоме житију, али и у целој старој српској књижевности. Павле Поповић први је приметио да опис дечанског храма „не представља „општа места”, ни скуп конвенционалних фраза, ни шаблон, него је то опис чист, непосредан, с природе” [Поповић 1972: 452]. Но, пре описа самога храма³ и пре зидања самога храма, нашавши место звано Дечани, многим сузама благодаривши Богу, Дечански се обраћа велможама из своје пратње: „Колико је страшно ово место, ово није ништа друго, но дом Божји – као што рече Јаков” (65). Овај исказ показује нам каква су естетичка мерила самога Дечанског: у потпуности у складу са византијском естетиком, место на које је наишао је страшно јер је ту Божји дом, а баш због тога је и лепо, што нам опет сведочи о императиву сусрета човека и Бога. Место Дечани означено је, парадоксално, као место уживања, *locus amoenus*. Та парадоксалност проистиче из тога што се, преко добро познате дистинкције на овоземаљско и оноземаљско, односно познатог начела византијске поетике да је оностраност само одраз трансценденције [Гуревич 1994: 28, 32, 325], човек служи материјалним како би досегао духовно [Трифунуовић 1966: 257–265]. Само место Цамблак је исказао овако:

„[Стефан Дечански] ту пребиваше дивећи се красном месту, јер лежи на највишим местима, сачињено сваким дрвећем, многогранатим и многоградним, а уједно равно и травно, а одасвуд теку најслађе воде. Ту извиру велики извори и напаја га бистра река, чија вода пре укуса даје велико руменило лицу, а после укуса велико добро растворење телу, тако да се нико не може наситити насладе воде. Са западне стране затварају га највише горе и њихове стрмине, и отуда је тамо здрав ваздух. Са источне стране овоме се приуподобљава велико поље, наводњавано истом реком. Такво је дакле место часно и достохвално за подизање манастира” (65–66).

Доследност византијској естетици огледа се и у сликању лепоте пејзажа. Не само да Григорије Цамблак „доживљава и види дечански храм као што чине и средњовековни сликари” [Трифунуовић 1985: 185], већ он такво виђење и доживљавање има и када слика природу. У оквирима естетичких идеала класичног византизма (од IX до XII века), Бичков на примеру византијске иконографије и фрескописања причу о пејзажу износи овако: „Обично је брдски пејзаж у византијском сликарству, посебно на икони – некаква удубљења, раздвојена површина која се доживљава скоро као вертикална кулиса. Удубљењу зидина брежуљака поставља основну радњу у први план (иза њих понекад вире насликани ликови), затвара је у себе као нешто важно и независно, посебно и издвојено од целокупног света који нас окружује. Својом колоритном енергијом, равно-

¹ Способност доброг управљања државом Цамблак подвлачи истичући добро руковођење војском и добрим управљањем црквеним стварима. У том исказу назире се једна важна ставка исихастичке духовности која је у вези са црквеном организацијом и еклисиолошким управљањем, о чему је писао Тахиаос [1975: 99–103].

² Уп. пресудну улогу коју има благодат Божија, а не заслуге, а на шта пажњу скреће Максим Исповедник [према: Мајендорф 1983: 37–38].

³ Естетичка разматрања у вези са описом дечанског храма веома подробно је изложио професор Ђорђе Трифунуовић, те ћемо се у извесној мери у нашем излагању поводом овога питања ослонити на његову студију: Трифунуовић 1985: 183–189.

мерношћу масе и линија, системом померања површинских слојева брежуљака, тесно је повезана са целокупним уметничким садржајем дела и има важну улогу у организацији естетичког ефекта” [Бичков 2012: 331]. Поред тога што у таквој избору места можемо да препознамо географска упоришта као стратешке тачке у историјском доживљају времена, исто тако можемо да уочимо и њихов значај за симболичку раван затварања и одвајања од овоземаљског света и наглашавању једнога споја са трансценденцијом. С друге стране, та важна улога у организацији естетичког ефекта коју спомиње Бичков уочава се и при сликању дечанскога храма, а која баштини традицију византијске чулне перцепције лепоте [Трифунувић 1985: 185], која је посредник уживању у духовној лепоти [Бичков 2012: 364–365, 475–476]. Опис у коме се „сједињују књижевноуметничка дескрипција и ’естетичко’ расправљање” [Трифунувић 1985: 184], Цамблак произноси овако:

„он подиже добролепни и боголепни храм, који унутра има велику дужину и ширину, а висину толику да се умарају и очи оних који гледају. Држе га стубови од мрамора извајани, и ишаран је разним сводовима. А споља састављен је многочудно од углачаног мрамора, црвеног и уједно белог. И камење једнога са другим сачлањено је дивно и најуметничкије, тако да изгледа да је лице целога онога храма један камен, предивно састављен вештином да изгледа као да је срастао у један, који се јавља у неисказаној некој лепоти, тако да се велика благодет сија онима који гледају, и увек лепота камена и величина даје храму највећу красоту, пошто је савршено извајан камен, на достојнолепност онима који су га учинили. А златне и сребрне сасуде, и свештене одежде и свилене тканине, које су имале бисере и драгоцено камење, не могу ни описивати. Толики и такав храм саздавши, предаде Богу Сведржитељу” (66).

У духу непролазне славе антике, византијска естетика важно место придаје интересовањима за описивање архитектонских дела у којима важно место заузима наслађивање и дивљење лепоти архитектуре. У светлу такве естетике, Цамблак ће доследно следити поставке у којима очима насласу пружа „лепота изгледа као уникатног здања, изатканог од камена” [Бичков 2012: 366]. У том кључу се и може посматрати зашто за Цамблака „као да визуелно не постоје обриси и односи кубета и кровова, прозори, портали, аркадице или живописне рељефне композиције” [Трифунувић 1985: 184]. Поред величине храма, која доприноси у наслади доживљајног опажаја, веома важно место заузимају боје и колоричност храма.¹ Јединством двеју боја, црвеном и белом, остварен је на симболичној равни спој Истине Оваплођења Логоса, симболисане у црвеној боји крви Исуса Христа, и белој боји нетварне таворске светлости [Бичков 2012: 345–346]. На тај начин, храм као одраз трансценденције и макрокосмоса у микрокосмосу [Гуревич 1994: 28], представља и тачку заједничарења с Богом, и то кроз Сина, како Палама тумачи суштину сакралног симболиза храма, чија се слика његовога гроба приказује у самоме храму, „па чак и више од слике; он [храм] Га [Христов гроб], можда, на другачији начин реално пројављује. [...] И не само да ће Га видети, већ ће постати и ’Његов удеоначар и стећи ће Га као Онога кога ће носити у себи’, насладиће се Њиме и сав ће постати ’сличан Богу’ (PG 151, 272 CD)” [према: Бичков 2012: 475]. Топосом неизрецивости Цамблак ће завршити опис, набрајајући све оно што не може да опише, он ће у ствари сведочити неописивости саме славе и лепоте Божје, а која је изражена украсима у храму [Бичков 2012: 475].

Да Цамблак слика духовни и мученички лик Стефана Дечанског, показује и епизода у којој „изненадни подвиг снађе цара”, предстојећим нападом Михаила Шишмана на српску државу. На сазнање да ће га „бугарски цар Михаило” напасти, Стефан шаље посланицу, исто онако како је то урадио када је на њега напао Константин. Патријарх Данило III у „Слову о кнезу Лазару” на двојак начин мотивише преступништво султана

¹ Уп. о симболици боја Дионисија Псеудо-Ареопагита: Трифунувић 1985: 185–186.

Мурата: јурјидички преступ („законопреступник“) и отпадништвом под утицајем ђавола [уп. Ђорђевић 2020: 29–30]. У овоме житију Цамблук не наглашава јурјидичку страну престапа Михаила Шишмана, већ за степен више појачава његов преступ нападом на хришћанина и на Богом изабраног владара, што подвлачи и Дечански у посланици. Примивши посланицу, Шишман ће „рикнути као звер“, чијом демонизацијом Цамблук подвлачи његову припадност самоме ђаволу и недвосмислено сврстава његово делање као преступничко. Да је Дечански доследан у своме исихастичком подвижништву показује, и у тако одсудном тренутку, то што се он не хвата мача, већ је његово оружје молитва: „дошавши у обичан шатор, преклонив колена и положивши лице на земљу, ронећи сузе као извор мољаше се“ (69).

Почетак наредне целине Цамблук ће оградити речима: „А сада доспевши до краја изнећу како је био мученички крај његова живота и како се он настанио у збору мученика“ (70). Треће јављање Светога Николе и предказање Стефанове смрти уводи нас, у правом смислу те речи, у исихастичку дијалектику смрти.

„О добре вести! Уставши из сна, сузама радост мешаше, и себе бацивши на земљу, благодараше Бога и весника доброга пресељења. Јер он се жураше увек и хоћаше, ако му буде могуће, да остави земаљске узбуне, и даље да живи са Христом“ (70).

Ако ствари поставимо у раван исихастичке духовности можемо да сведочимо и о „љубави према смрти“, која нас, дубоко христоцентрична по својој природи, води лествицом обожења од антрополошког прихватања смрти до њенога надвладавања славом Будућег Царства [в. Хоружиј 2007: 78–79]. Наиме, мотивом свесне, мученичке смрти из љубави према Христу уводи се мотив победе над смрћу. Будући да Дечански унапред зна своју судбину, као што смо видели, од ослепљења па све до најављене смрти, опет је јасно да је његова одлука трпљења и аскезе свесно опредељење за Царство Небеско, што се недвосмислено потврђује његовом радошћу пред сазнањем смрти [уп. Бичков 2012: 424]. Тако се, одређењем љубави према смрти, исказује и љубав према Богу, у чему исихасти виде естетичко отеловљење формулација Дионисија Псеудо-Ареопагита.¹

За разлику од Даниловог Ученика, који Стефана Душана слика као Исуса Навина, уздиже га у похвали, а преко смрти Стефана Дечанског прелази као преко природне ствари, Цамблук оца и сина слика контрастивно. Насупрот христољубивоме оцу стоји „син његов, [који је] много пута био рањен жељом за царством, [и] изнутра кријаше змију од страха да га неће добити“ (71). Дечански и у овоме тренутку препушта се промислу Божјем, а син „нађе згодно време [...] и изненада дође са многим силама, и имаћаше у рукама оца са женом и децом, и њих даде чувати у другом граду, а њега посла у тако звани град Звечан, и после неколико дана осуди га на најгрчу смрт удављења“ (72) [в. Јухас-Георгиевска 2007: 35, фуснота 39]. Цамблук реторским коментарима и низом питања поентираће најзад: „Али како би био савршен мученик, ако не овако?“ (72) За разлику од кнеза Лазара, чији лик патријарх Данило III такође доследно слика као мученика, али као Светога Христовог ратника, овде видимо да се венац мучеништва Стефану Дечанском ставља на главу управо због његовога свеснога трпљења и вере у Божју вољу [уп. Марјановић-Душанић 2006: 69–79]. За разлику од ранохришћанских мученика, из чијих сведочења и потиче жанр житија [Трифунувић 1990: 47–51], Стефаново мучеништво утолико је веће, уколико оно долази од његовог родитеља, сина или православног владара Бугарске.² Такав закључак иде у ред са размишљањима о српским светитељима и мученицима као већим од њихових претходника, што се, у старој српској књижевности, доследно

¹ У свом спису „О божанским именима“ Дионисије Псеудо-Ареопагит пише: „у лепом се све сједињује. Лепо као творачки узрок јавља се као почетак свега, доводи све у кретање и повезује све у једно кроз жудњу (eros) ка својој лепоти“ [према: Трифунувић 1980: 103, в. и: Ареопагит 2015: 104–105].

² Уп. проблематику у вези са појмом трагичности у овоме контексту: Бичков 2012: 301–302.

спроводи на грађењу лика Светога Саве.¹ Ако се сада вратимо исказу Павла Поповића о Цамблаку као туђинцу у српској књижевности, за који смо рекли да је поетичке природе, те да се односи на развојну линију биографске и хагиографске књижевности у нас, видећемо да Павле Поповић подразумева једнолинијски ток у развоју овога жанра, и то од хагиографије ка чистој биографији, хроничарској радњи [Маринковић 1971: 5]. У том кључу, Радмила Маринковић закључује да „стара српска биографија није ни почела као хагиографија. Она је само примила неке њене унутрашње и спољашње облике, али се од самог свог почетка, од хагиографије, којој је циљ хришћанска дидактика, разликовала тиме што јој је циљ био да створи идеализовану историју свога доба” [Маринковић 1971: 5]. Управо на том трагу можемо да видимо и Цамблаково поетичко опредељење, али и својеврсни заокрет ка једној врсти старије хагиографије, чији је циљ хришћанска дидактика, како смо навели, а који се разликује од оног тока (Павле Поповић би можда то назначио и главним током) биографске књижевности, којим се креће Данилов Ученик. То није чудно, а заслуга у таквоме једном заокрету може да се припише исихастичкој духовности, која, почевши од косовских списа, „обнавља и у свој хагиолошки поредак уводи једну прастару, исконску хришћанску категорију, категорију мучеништва” [Богдановић 1980: 191]. Томе умногоме доприноси и исихастичка естетика мучеништва, у којој лепота обитава у ранама мученика које изгледају као вечни украси, а они чији су трагови страдања поднесени Христа ради, како пише Палама, „постали за оне који су их стекли као прозори који пуштају светлост невечерњу. И при сијању ове светлости виде се као дело божанске лепоте, или још боље – божанског блистања, а не као ружне ране” [према: Бичков 2012: 427, в. и: Лазич 2008: 356–407].

Као што је то случај са великомучеником кнезом Лазаром, тако је и овде верно испраћена путања од тренутка смрти владара до пројављења светитеља. Наиме, након што се трипут јавља еклисијарху и игуману, почетак путање његовога посвећења са становиша културнога и историјскога памћења помера се од „тела”, преко „непропадљивог тела” и „свештеног тела”, све до „часних моштију”, чиме је васпостављен један круг у његовој канонизацији и у свести народа. То пројављивање праћено је чудима исцељења, али и „силом неисказаног угодног мириса” (73). Цамблак каже:

„Сила неисказаног угодног мириса испуњаваше све, не само оне који су се у цркви налазили, но и оне изван цркве по целој обитељи. И нико од ту сабраног народа не остаде, а да се није насладио таква доброга мириса. И тако свештеним архијерејским рукама би изнесен и положен у ковчег, светије и часније дело од оних заветних таблица, да сви виде и да се клањају, а онима који са вером долазе, да даје исцељења разних болести” (73–74).

Миомирис је још једна од категорија византијске естетике која игра кључну улогу у (исихастичкој) дијалектици светитељства. „Стваралачки лет ерминевтичког духа великих Кападокијаца”, како то лепо каже Виктор Бичков [2012: 121], заслужан је за формирање византијске естетичке мисли, и у том смислу, за формирање парадигме симболичког мишљења у вези са миомирисом [Бичков 2012: 121–123]. Иста начела наследиће и наставиће класични византизам од друге половине IX до XII века. Естетика духовне спознаје миомирис (εὐωδία) схвата као својеврсну лепоту [Бичков 2012: 362]. Тако, пројављивање миомириса „символизује хармонију духовних начела у човеку, а такође симболизује и миомир дрвета живота које умртвљује плотске жеље, свуда шири угодан мирис духовних намера и осећања, и помоћу чисте радости весели срце свих верних” [Бичков 2012: 362] и „својом пријатношћу наслађује чула” [Бичков 2012: 362], чиме се прави круг од видљивог ка невидљивом и постиже стање бескрајне духовне насладе.

¹ Уп. проширени топос надмашивања у поређењу са Јосифом, али и поређења са Мојсијем, Јовом, Исусом Навином, Давидом и Соломоном: Цамблак 1989: 75–76.

Постојан у вери и достојан благодати, Стефан Дечански наставиће и после смрти да се бори за Христа. То нам показује такозвано негативно чудо [уп. Маринковић 2007: 183–191], у којему Свети краљ, штитећи своју задужбину, кажњава суровом смрћу Ивоја, који је, неправедан и непобожан, вук у овчијој кожи, не само физички малтретирао настојатеље манастира, већ је и својим делима у њихову душу уносио „велику и неутешну беду” (77). Сложенија епизода која показује још једно тзв. негативно чудо, а за које Цамблак и сам каже да је „страшније од првога” (78), али, што је још важније, појачавајући веродостојност својих казивања, позива за сведоке братију слушаоце и наводећи самога себе као сведока: „друго сведочанство изнећу вашој љубави, страшније од првога, што са вама и саме наше очи видеше, а и многи други беху гледаоци” (78). О сцени чуда са Јунцем слободно се може рећи да је једна од најкарактеристичнијих сцена у нашој средњовековној књижевности. Та сцена интересантна је због својеврсног онтолошког статуса који сан има, а кроз који се показује да овоземаљска стварност није једина, односно да је и сан и све овоземаљско само одраз оностраности. Таква концепција позната у поетици српске средњовековне књижевности управо и омогућава светитељу да казна извршена у сну има своје последице на јави. Цамблак, међутим, оставља простора и за тумачење својеврсне психологизације Јунца [уп. Мошин 1972: 175], који, такође, свој сан може тумачити из угла нечисте савести. Тако, безумни Јунац у сну, као одмазду за своја недела, прима ударац свећњаком, који се од силине преломио. Натуралистички опис Јунца после одмазде: „гнило тело и кости”, „језик му је отпао и зуби су се расцепили”; труљење на јави и насилно држање душе у телу неправедника, „Зли смрад оних рана по целом манастиру досађивао онима који се у њему налазе” (80), на изванредан начин показују контрастивност са миомирисом богоправеднога заштитника и нетрулежним моштима чак и после уснућа Светога краља. Цамблак, у духу хришћанског дидактизма, закључује ову епизоду речима: „Нека те поучи смрт брата твога” (80), које још једном подвлаче не само силу Божије благодати којом просијава Свети краљ, већ и слабост човека којег ђаво лако може преобратити на грех, те на тај начин истиче важност обожења, као јединога средства богопознања и спасења.

На завршетку житија Светога краља, Цамблак прибегава похвали [Јухас-Георгиевска 2007: 36]. Треба рећи, још је то и Павле Поповић запазио, композиција овога житија веома је успело изведена: „јединство ефекта, тенденција да се све скоро артистички потчини једноме циљу; уз то, у тону, у ревности и вештини глорификовања оног о којем се пише” [Поповић 1972: 452]. Кохезивни чинилац, који је у житију недвосмислено лик Светога краља, што није необично, метанаративним моментом, којих има у овом житију, позива се да „нас надзире одозго”, „одгонећи молитвама својима видљиве и невидљиве непријатеље својом силом” (81–82). Похвала као жанр [в. Трифуновић 1990: 274–279] у формирању византијске естетике, онако како то истиче Григорије Богослов, не истиче се међу другим жанровима да би допринела слави оних које су сама дела и без тога прославила, „већ да би били прослављени они који их слушају, те да би се, док их се сећају, сви били побуђивани на сличне подвиге” [према: Бичков 2012: 211]. У том контексту посматрајући похвалу на завршетку овога житија, можемо да увидимо да се њена функција, естетичка и поетичка, поклапају са тезом хришћанске дидактике овога житија, те да мартирски и исихастички духовни обрасци према којима је обликован лик Светога краља Стефана Дечанског такође позивају да се следи пут обожења, који једини отвара врата Васкрсењу.

Епилог

Корпус списа које је Григорије Цамблак посветио Светоме краљу Стефану Дечанском, а који су изменили идентитет светости овога владара и довели до рађања концепта Светога мученика [в. Марјановић-Душанић 2007: 361–369], није пуки случај Цамблаковог обретења у Дечанима. Димитрије Богдановић закључује: „Постојала је дубља историјска и духовна мотивација за упоредно неговање оба култа [култа кнеза Лазара и култа Стефана Дечанског]: као да се и тиме успоставља континуитет, у некој духовној сродности, између Лазара и Србије Лазаревића, на једној, и Србије Немањића на другој страни. Тако и обновљени и комплетирани култ Стефана Дечанског добија са текстовима Григорија Цамблака свој ’косовски смисао’. Када се ови текстови читају заједно са косовским списима, открива се свесна генеалогичка, развој и логична веза догађаја и континуитет мученичког опредељења, уз истовремену духовну и моралну условљеност земаљског пораза и страдања” [Богдановић 1980: 207]. Овим речима нема се много шта додати. Но, поред историјске и духовне мотивације, које су допринеле Цамблаковом обликовању лика Светога краља, постоје и унутрашњи, поетички и естетички чиниоци, као својеврсна упоришта и потпоре овим спољашњим, историјским и духовним струјањима. Вративши хагиографску књижевност на старији ток, а у склопу свеобухватне обнове и повратка узорима у томе времену, Цамблак је отворио врата не само обликовању владара као мученика, што нас враћа коренима житијне књижевности, већ се отворио и према новим естетичким исихастичким струјањима, у којима се обликовао као ученик Јевтимија Трновског и трновске књижевне школе. Емоционални механизам који покреће у лику Стефана Дечанског, Цамблаку ће омогућити окретање ка унутра, као и ка својеврсној психологизацији јунака. Исихастички процес обожења човека доследно је испраћен у житију Светога краља, те се од подвига, срчаноумне молитве и молитве као такве, преко аскезе, богоугодног живота и свеснога трпљења, обожење испунило чудима после уснућа и пројављењем владара-мученика као Светога краља. Тај исихастички процес обожења доследно је обликован и у складу са византијском естетиком, те се лепота огледа, пре свега, у сусрету Бога и човека, што нас доводи до питања заједничарења и Паламине теологије, као и до одраза трансценденције у овоземаљској стварности, у чијим појавама имамо наслађивање Царством Божијим. У раду смо јасно видели да се Цамблак креће исихастичким духовним обрасцем и да се исихастичка духовна и естетичка традиција, која је у нашој књижевности уочљива од патријарха Данила III, учврстила као жива традиција сувременог тока.

Напоследку, рад бисмо завршили речима самога Григорија Цамблака:

„Ово ти је, Стефане, знамење љубави према теби, која је у души. Ако, дакле, по достојности извршисмо, што не могу помислити, то је твоја заслуга због овога, јер на тебе се уздасмо да о теби саставим слово, макар да је далеко од достојног, јер су многа твоја страдања, а ја невежа лишен сам умне оштрине. [...] А ти нас надзиравај одозго, о божаствени и светли војниче, одвраћајући гнев Божји који се ради наших грехова праведно подиже на нас, одгонећи, свебогати, молитвама својим видљиве и невидљиве непријатеље својом силом” (81–82).

Литература

Ареопагит 2015 – Псеудо-Дионисије Ареопагит, *Дела*, Ниш: Међународни центар за православне студије – Центар за византијско-словенске студије Универзитета.

Бичков 1991 – Виктор Васиљевич Бичков, *Византијска естетика: теоријски проблеми*, Београд: Просвета.

Бичков 2012 – Виктор Васиљевич Бичков, *Кратка историја византијске естетике*, Београд: Службени гласник.

Богдановић 1980 – Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд: Српска књижевна задруга.

Гуревич 1994 – Арон Гуревич, *Категорије средњовековне културе*, Матица српска: Нови Сад.

Данилови настављачи 1989 – *Данилови настављачи: Данилов Ученик, други настављачи Даниловог зборника* (приредио Гордон Мак Данијел), Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.

Ђорђевић 2020 – Небојша Ђорђевић, „О неким чиниоцима исихазма у ’Слову о кнезу Лазару’ српског патријарха Данила III”, у: *Доминанты сербской культуры. Материали I научно-практической школы* (сост. Е.И.Якушкина), Москва: Издательство Московского университета, 25–34. [Електронно издание сетевог распространения]

Живковић 2011 – Тибор Живковић, *Црквена организација у српским земљама (рани средњи век)*, Београд: Завод за уџбенике.

Јевтић 2002 – Атанасије (Јевтић), „Исихастичка антропологија”, у: *Аскетика: предавања из аскетике на Православном богословском институту Св. Сергеја у Паризу, академске 1971/72. године*, Београд – Србиње – Ваљево: Хришћанска мисао, 109–132.

Јевтић 2004 – Атанасије (Јевтић), *Философија и теологија*, Требиње – Врњачка Бања: Манастир Тврдош: Братство Св. Симеона Мироточивог.

Јухас-Георгиевска 2007 – Љиљана Јухас-Георгиевска, „Лик Стефана Дечанског код Даниловог Ученика и Григорија Цамблака: транспозиција стварности”, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане, 36/2*, Београд: Међународни славистички центар на Филолошком факултету, 23–37.

Кампури 2013 – Хану Т. Кампури, „Срце или ум? Примарни орган молитве по Григорију Палами (1296–1359)”, у: *Ὀρθία, ὑπόστασις, ἐνέργεια. Аспекти мисли Григорија Паламе* (приредио Микоња Кнежевић), Београд: Универзитет, Православни богословски факултет – Институт за теолошка истраживања, 299–304.

Кашанин 1975 – Милан Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Београд: Просвета.

Керн 2012 – Кипријан (Керн), *Антропологија Светог Григорија Паламе*, Краљево: Епархија жичка.

Коматиња 2016 – Ивана Коматиња, *Црква и држава у српским земаљама од XI до XIII века*, Београд: Историјски институт.

Лазић 2008 – Милорад Лазић, *Српска естетика аскетизма: 1374–1459*, Београд: Света српска Царска Лавра манастир Хиландар.

Лаут 2009 – Ендрју Лаут, *Дионисије Ареопагит*, Београд: Отачник.

Мајендорф 1983 – Јован Мајендорф, *Свети Григорија Палама и православна мистика*, Београд: Православни Богословски факултет Хиландарски фонд.

Мајендорф 2008 – Џон Мајендорф, *Византијско богословље: историјски токови и догматске теме*, Крагујевац: Каленић.

Мајендорф 2012 – Јован Мајендорф, *Свети Григорије Палама и исихастичка духовност*, Београд: Задужбина Светог манастира Хиландара.

Манзаридис 2003 – Георгије И. Манзаридис, „Обожјење човека по Св. Григорију Палами и православном Предању”, у: *Православље и мистика светлости. Зборник о св. Григорију Палами* (приредио Јован Србуљ), Београд: Православна мисионарска школа при храму Светог Александра Невског, 265–357.

Маринковић 1971 – Радмила Маринковић, „О старој српској средњовековној биографској књижевности и о месту Григорија Цамблака у њој”, у: *Књижевност и језик:*

часопис Друштва за српскохрватски језик и књижевност, Год. 18, бр. 3/4, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 1–17.

Маринковић 2007 – Радмила Маринковић, *Светородна господа српска*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Марјановић-Душанић 1997 – Смиља Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића: дипломатичка студија*, Београд: Српска књижевна задруга – Свети архијерејски синод Српске православне цркве – Слио.

Марјановић-Душанић 2006 – Simlja Marjanović-Dušanić, „Patterns of Martyrial Sanctity in the Royal Ideology of Medieval Serbia Continuity and Change”, у: *Balkanica: annuaire de l'Institut des études balkaniques* = *Балканика: годишњак института за балканологију*, Бр. 37, Београд: Балканолошки институт САНУ, 69–79.

Марјановић-Душанић 2007 – Смиља Марјановић-Душанић, *Свети краљ: култ Стефана Дечанског*, Београд: Балканолошки институт САНУ – Слио.

Мидић 2009 – Игнатије (Мидић), *Сећање на будућност*, Пожаревац: Епархија браничевска.

Мошин 1972 – Владимир Мошин, „Стил старе српске прозе”, у: *Стара књижевност*. (Српска књижевност у књижевној критици. Књига прва) Београд: Нолит, 165–180.

Острогорски 1959 – Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Београд: Просвета.

Палама 2012 – Свети Григорије Палама, *Слова у одбрану светих исихаста*, Нови Сад: Беседа.

Петровић 1984 – Дамњан Петровић, „Лик Стефана Дечанског у Житију и служби од Григорија Цамблака”, у: *Ђурновска књижевна школа. Том 3: Григориј Цамблук. Живот и творчество*. Софија: Бугарска академија на науките, 66–74.

Петровић 1989 – Дамњан Петровић, „Цамблакова литерарна делатност у Србији”, [предговор] у: Григорије Цамблук, *Књижевни рад у Србији* (приредио Дамњан Петровић), Београд: Просвета: Српска књижевна задруга, 9–49.

Петровић 1991 – Дамњан Петровић, *Књижевни рад Григорија Цамблака у Србији*, Приштина: Академија наука и уметности Косова.

Поповић 1972 – Павле Поповић, „Житије Стефана Дечанског Григорија Цамблака”, у: *Стара књижевност*. (Српска књижевност у књижевној критици. Књига прва) Београд: Нолит, 442–458.

Поповић 2006 – Даница Поповић, *Под окриљем светости. Култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији*, Београд: Балканолошки институт САНУ.

Радовић 2012 – Амфилохије (Радовић), *Тајна Свете Тројице по светом Григорију Палами*, Цетиње: Светигора.

Ређеп 1970 – Јелка Ређеп, „Два лика Стефана Дечанског у старој српској књижевности”, у: *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, 13/1, 353–358.

Ређеп 1997 – Јелка Ређеп. „Књига о Јову и старе српске биографије”, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 26/1, Београд: Међународни славистички центар на Филолошком факултету, 13–24.

Симић 2013 – Анка Симић, „Историја и литература: историјски и књижевни лик Стефана Дечанског”, у: *Савремена проучавања језика и књижевности. Година IV, књ. 2. Зборник са IV научног скупа младих филолога Србије одржаног 17. Марта 2012. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу*, Крагујевац, 119–131.

Татакис 2002 – Василије Татакис, *Византијска философија*, Београд – Никшић: Јасен – Српско друштво за хеленску философију и културу.

Тахиаос 1975 – Антон-Емил Тахисаос, „Исихазам у доба кнеза Лазара” у: *О кнезу Лазару: научни скуп у Крушевцу, 1971. године* (уредници Иван Божић и Војислав Ј. Ђу-

рић), Београд – Крушевац: Филозофски факултет, Одељење за историју уметности – Народни музеј Крушевац, 93–105.

Тодић/Чанак-Медић 2005 – Бранислав Тодић и Милка Чанак-Медић, *Манастир Дечани*, Београд – Дечани: Музеј у Приштини – Центар за очување наслеђа Косова и Метохије – Мпemosyne – Српски православни манастири Високи Дечани.

Трифунуовић 1966 – Ђорђе Трифунуовић, „Нацрт за поетику старе српске књижевности”, *Летопис Матице српске*, 3, март 1966, 257–265.

Трифунуовић 1969 – Ђорђе Трифунуовић, *О неким појавама у српској књижевности уочи подизања Манастија* (Одломак из студије), Крушевац: Багдала.

Трифунуовић 1972а: Ђорђе Трифунуовић, „Значајније појаве и писци у старој српској књижевности”, у: *Стара књижевност* (Српска књижевност у књижевној критици. Књ. прва), Београд: Нолит, 11–31.

Трифунуовић 1972б – Ђорђе Трифунуовић, „Емоционални механизам Цамблакових личности”, у: *Стара књижевност* (Српска књижевност у књижевној критици. Књ. прва), Београд: Нолит, 458–466.

Трифунуовић 1980 – Ђорђе Трифунуовић, *Писац и преводилац инок Исаија*, Крушевац: Багдала.

Трифунуовић 1985 – Ђорђе Трифунуовић, „Цамблаков опис дечанског храма у светлу византијске естетике”, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 14/1, Београд: Међународни славистички центар на Филолошком факултету, 183–189.

Трифунуовић 1990 – Ђорђе Трифунуовић, *Азбучник српских средовековних књижевних појмова*, Београд: Нолит.

Трифунуовић 2009 – Ђорђе Трифунуовић, *Стара српска књижевност. Основи*, Београд: Чигоја штампа.

Хоружиж 2007 – Сергеј С. Хоружиж, „Исихастичка дијалектика смрти”, у: *Отачник, часопис за светоотачку праксу и теорију. Исихазам Григорија Синаита* (Ур. Благоје Пантелић), 1, 2 и 3, Београд, 78–88.

Цамблак 1989 – Григорије Цамблак, *Књижевни рад у Србији* (приредио Дамњан Петровић), Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.

А.С. Лагутова¹

(Россијскиј государственный университет им. А.Н. Косыгина)

Научный руководитель: д.ф.н., проф. Радомская Т.И.

КОНЦЕПЦИЈА ГЕРОИЧЕСКОГО В РУССКИХ И СЕРБСКИХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ И КУЛЬТУРЕ (ОБРАЗ НИКОЛАЯ II И ЦАРЯ ЛАЗАРЯ)

Аннотација. Даннај стaтђа посвјaцeнa концeпцији гeрoицeскoгo в русскиx и сeрбскиx хуdoжeствeннoх тeкстaх и културe. Актуaлнoстђ стaтђи зaкључaeтђa в тoм, чтo вoпрoс дуxoвнoј и пoлитичeскoј свјaзи Рoссиe и Сeрбиe всђ чaщe пoднимaeтђa в нaши днe. Oбрaзy вeдущиx истoричeскиx личнoстeй, стaвщиe oплoтoм вeрy, чистoтy и сaмooтвeржeннoсти длјa этиx нaрoдoв oбрaщaют к сeбe внимaниe всђ бoльшeгo числa исслeдoвaтeлeй. Гeрo-

¹ lagutovaas@gmail.com

ический духовный путь Императора Николая II Романова и князя Лазаря представляют собой интересную связь веков и народов, показывая диалектику земного и небесного в культуре и в художественных текстах. Изучены образы русского императора Николая II Романова и сербского царя Лазаря Хребельяновича в литературных произведениях, проведён сопоставительный анализ образов рассматриваемых исторических личностей, а также подчеркнута национально-культурная специфика и связь данных славянских народов на протяжении столетий. Рассмотрена трансформация понимания героического в разные эпохи и проанализировано отражение концептов земного и небесного в произведениях 20-го века.

Ключевые слова: концепция героического, образ, художественный текст, культура, русская литература, сербская литература, концепт, диалектика.

Эстетическая категория героического, отражающая ценность поступков личности, на протяжении всего исторического развития была одним из важнейших критериев оценки человека. Сам героический образ и совершаемое им действие вызывают эмоциональные переживания, глубокие чувства, которые перерастают в настоящее восхищение и благоговение перед благородством и непоколебимой стойкостью духа. Обращаясь к таким ведущим историческим личностям как император Николай II и князь Лазарь, мы наблюдаем диалог двух культур и можем изучить концепцию героического в русско-сербских художественных текстах и культуре. Однако в разное время героическое понимали по-разному, что находило непосредственное отражение в литературе.

Например, в 20-е годы тринадцатого столетия в русской литературе развивается герой народного типа, герой, непосредственно побеждающий врага на поле боя, одерживающий победу не только духовную, но и земную. Это распространённый тип героя, во многом привычный для древней литературы. Вспомним житие Александра Невского и его знаменитую фразу: «Не в силе Бог, а в правде», которой благоверный вождь ободрил своих сподвижников перед кровопролитным Ледовым побоищем. Этот герой предопределен Богом как спаситель, заступник русской земли, ведь уже на четвертом году жизни князь Александр принял благословение на ратное служение. По воле Божьей ему было дано приводить войска к победе земной для сохранения и развития родной земли. И эти многочисленные земные победы давались ему правдой духовной.

Подобных героев, достигающих победы своей не только духом, но и силой физической, мы встречаем и в «Повести о разорении Рязани Батыем». Русским войскам дано благословение в противостоянии с беспощадным врагом свыше. Подвиги князей, а также Евпатия Коловрата поражают своим героизмом, показывая, насколько может быть силён телом и духом благословлённый Богом герой. Указание на Божественную помощь в сражении с Батыем мы находим в финале произведения: «И стала христианам радость, ибо избавил их Бог крепкою рукою своею от безбожного царя Батыея». Однако из «Повести...» мы также узнаем и о том, что «обновление» земли Рязанской даётся через большие потери: когда Ингварь Ингорович прибывает в город, перед его глазами предстаёт страшное зрелище – горы трупов, погибшие родные люди, разорённая земля. Восстановление и освящение города проходит, а герои, достигшие победы своей физической силой, остаются в веках. Земная победа достигнута.

Но в произведениях сербской литературы мы можем наблюдать уже другой тип героизма, открывающий для нас путь иного – духовного спасения, показывающий при этом меньшую значимость победы физической. Этот путь открывает для нас князь Лазарь Хребельянович, обратимся же к его житию. Сербский царь был великим, благочестивым правителем. Он желал воссоединения сербских земель в период междоусобиц,

призывал вельмож забыть свои личностные ссоры, чтобы биться против общего врага – турок. В Видовдан, 15 июня 1389 года, состоялась кровопролитное сражение на Косовом поле. Превышавшая сербское войско вдвое турецкая армия султана Мурада одержала победу и в ходе тяжелого сражения благочестивый Лазарь погиб, он получил 16 ранений, а потом был обезглавлен. Накануне битвы ему явился ангел и спросил, что тот предпочтёт – земную власть или Царство Небесное? На что князь ответил: «Как я могу выбрать земное царство, такую незначительную вещь, тленную и недолговечную, тогда как Царство Небесное сохранится в вечности». Святой, преклоняя голову под меч, произнес такую молитву: «О мой Создатель, судящий мои грехи, ведомые и неведомые! Я к Тебе взываю и прошу: прости мне, Господи, все, в чем нарушил я Твою волю, и сохрани мой народ, вернее – Твой народ!» [Синаксарь 2011: 235].

Духовному подвигу князя Лазаря, как и самой кровопролитной битве на Косовом поле, посвящались многочисленные народные песни и былины. Так, в эпической повести «Пропаст царства српскога» представлены два полярных начала – Царство Небесное и царство земное, одно из которых предстоит выбрать благочестивому князю.

Царе Лазо, честито колено,
Коме ћеш се приволети царству?
...Ако волиш царству земаљскоме
...Па у Турке јуриш учините:
сва ће турска изгинути војска!
Ако л) волиш царству небескоме,
ти ћеш кнеже, с њоме погинути...
Мисли царе мисли свакојаке:
Земаљско је за малена царство,
а небеско увек и довека.

Из представленного отрывка мы видим, что Царство Земное предполагает физическую победу над турками, а Царство Небесное, которое будет «увек и довека» – христоподражательную жертву. Князь Лазарь, ведомый глубокими религиозными убеждениями, выбрал вечность. Можно сделать вывод, что благочестивый царь в средневековых произведениях изображается как идеальный правитель, который пожертвовал собой ради Христа и который во имя всего сербского народа принял решение войти в Царство Небесное в соответствии с учением Евангелия.

Сербская Голгофа или дорога надежды на воскресение – так многие называют битву на Косовом поле. Поэтому состоявшееся в Видовдан кровопролитное сражение представляет собой не победу смерти, а именно победу жизни. Сам князь Лазарь не был фактическим, физическим победителем Косовской битвы, однако он явился победителем духовным, приняв смерть. Как писала монахиня Ефимия: «И тако две желе постигао јеси: и змију [Мурата] убио јеси и мучења венац примио јеси од Бога» [Монахња Јефимија 1983: 51]. Не случайно победа над «змием», представителем Сатаны, как пишет монахиня, олицетворяет убийство султана Мурада, поэтому проливая кровь за Отечество и веру, благоверный князь получил награду в виде мученического венца.

Житием мученика-царя был проникнут и святитель Николай Сербский, он написал «Песню Святому князю Лазарю». Это произведение стало одним из значимых в сербской культуре. В «песне» святитель поднимает тему двух царств – земного и небесного, показывая нам диалектику этих «миров»:

Два се царства никад не могу имати,
Ако једно хоћеш друго мораш дати,
К'о две разне птице у гнезду једноме,

Једна се осећа на огњишту своме,
 А друга је туђин у нашем оделу –
 Ти сазнаде ово и јави на делу,
 Лазаре, војниче царства Христовога,
 Прослављен од Бога, јер умре за Бога.

При этом автор делает акцент на борьбе, которая происходит внутри человека, сравнивает двух духов с птицами и, опираясь на житие Лазаря, приходит к выводу: «Од два духа увек Христов дух је јачи,/ Од два царства увек Христово је боље,/ То нас учи Лазар и Косово Поље» («Из двух духов всегда дух Христов сильнее, / Из двух царств вовек Христово царство боле, / Так нас учит Лазарь и Косово Поле»). Таким образом, в произведении Николая Сербского концепция героического представлена именно с позиции хриstopодражательной жертвы и победы духовной, а не физической.

Великая любовь является нам в житии святого Лазаря, глубина которой раскрывается в том, что Господь призвал благочестивого князя на особый героический подвиг – жертву ценой собственной жизни во спасение душ тех, кто будет идти ко Христу на протяжении всей сербской истории. Поэтому верующие сербы и сегодня знают, что страдания их народа под турецким гнѐтом, Первая и вторая Мировые войны, социалистические распри, натовские бомбѐжки, насильственное отделение Косова – это и есть их путь в Царство Небесное. Путь, который выбрал и положил для них царь Лазарь. Поэтому поражение на Косовом поле сербы считают главной духовной победой своего народа. Таким образом, и трагедия гибели героической личности – царя Лазаря – оптимистична, ведь она рождает последователей и обеспечивает духовное бессмертие, радость встречи с Христом в Царстве Небесном.

Такой же тип героизма мы можем наблюдать в мученичестве Николая II и царской семьи. Более того, интересен и сам факт братского взаимоотношения между русскими и сербами, которое во многом было обусловлено личностью российского императора, ведь в народном сознании сербов он укрепился как «ещѐ один Лазарь». Николай II, отрекшись от престола, оставил славу земную и после мученической смерти стал частью Царствия Небесного. Об этом писал вышеупомянутый святитель Николай Сербский: «мотив самоотверженности, духовная потребность жертвы за ближнего – разве это не стремление к Царству Небесному? Русские в наши дни повторили Косовскую трагедию. Если бы русский царь Николай II стремился к царству земному, царству мелких личных расчетов, себялюбия, он и по сей день сидел бы на престоле в Петрограде. Но он выбрал Небесное Царство, царство жертвы во имя Господне, царство евангельской духовности, за что и сложил свою голову, за что сложили головы его чада и миллионы подданных. Еще один Лазарь! Еще одно Косово! Этот новый косовский завет открывает новую духовную глубину славян». [Николай Сербский 2013: 72]. Таким образом, сила рода Романовых проявилась через их мученическую смерть, через которую была явлена их святость, которая впоследствии была засвидетельствована Церковью во всей полноте.

Одной из первых основы хриstopодражательной жертвы за народ в страданиях царской семьи увидела Марина Цветаева. В неоконченной «Поэме о Царской Семье» она отразила свои мысли и переживания. К сожалению, до нас произведение дошло лишь в отрывках, но и в них можно наблюдать тему добровольной жертвы за Россию. Рассмотрим наиболее полный фрагмент «Обитель на горе...». Цветаева неспроста обращается к образу Горы. В её творчестве он является связующим центром между небом и землѐй и восходит к евангельской теме первых и последних. И именно на горе Александра Фѐдо-ровна пишет молитву «на коре», на бересте:

А если мало – плену,
А если много – тыну...
Сам назови мне цену...
А если скажешь: Сына
Под кончиком пера
Коробится кора...
Стояла та Россия —
Обрыва на краю. —
И если скажешь – Сына... —
За всё благодарю.
Горит, горит береста...
Летит, летит молитва...
Осталась та береста
В веках – верней гранита.

Бессмертие и бесстрашие, такой героический подвиг и духовный дар любви открылся Цветаевой в Царской Семье. Написание императрицей молитвы на бересте имеет свою символичность, которая основывается на реальных фактах. Цветаева, во время работы над поэмой, изучала всё дошедшее до неё документальные источники, в том числе и письма Александры Фёдоровны, которые к тому времени были опубликованы в Париже: «...Источники, проверка материалов, исписанные тетради, вся громадная работа...» [Цветаева 1994: 386]. В одном из писем к своей бывшей фрейлине А.А. Вырубовой, императрица пишет, что пытается по-церковнославянски на коре бересты написать молитву Господу.

Образ бересты также ассоциативно связывается с темой огня, ведь тонкая кора хорошо поглощается стихией. Огонь «открывает» для нас интересный ассоциативный ряд: любовь, жертва, страдание. Императрица пишет на бересте молитву, которую испепелит огонь. При этом крайний – это и последний, пребывающий в особом положении – на краю чего-либо (например, на краю земли). На краю находятся деревья и горы – неизменные, постоянные образы творчества поэтессы. В художественном мире Цветаевой они символизируют тот особый край, где крайний – последний на земле – является и высочайшим. Это доказывает нам связь с Евангельскими строками: «Многие же будут первые последними, и последние первыми» (Мф. 19:30). Поэтому данный сюжет «Обитатели на горе» еще раз доказывает нам величие христоподражательной жертвы царской семьи.

Говоря о концепции героического в русско-сербской культуре нельзя не сказать о взаимопроникновении рассматриваемых исторических личностей в духовно-религиозный пласт. Например, 11-го августа 1927 года в белградских газетах появились заголовки следующего характера: «Лик императора Николая II в сербском монастыре на Охридском озере». В статьях шла речь о русском художнике Степане Федоровиче Колесникове, которому, когда он расписывал стены храма в монастыре святого Наума, было дано увидеть чудо явления скорбного образа мученика-императора Николая II. В процессе работы художник задумал написать на стенах лики святых в овалах, четырнадцать из которых он смог изобразить сразу, а с пятнадцатым неведомая сила удерживала художника определенное время. Спустя несколько дней, Колесников в сумерках зашёл в храм и увидел, что на незаполненном овале проявился скорбный образ мученика-императора Николая II. В молитвенном порыве Колесников работал несколько часов и когда закончил прокладывать лик цветом, сделал следующую надпись: «Всероссийский Император Николай II, принявший мученический венец за благоденствие и счастье славянства». Это чудо очень показательно для сербского народа, ведь ему есть за что почитать Николая II. Оказывая Сербии политическую, экономическую и военную помощь во времена Первой мировой войны, он фактически спас страну от полного уничтожения. Уже упомянутый в

этой статье Святитель Николай Сербский в своей книге «Мысли о добре и зле» писал следующее: «Русский царь и русский народ, вступая в войну в защиту Сербии, будучи к ней не подготовленными, знали, что идут на верную гибель. Любовь русских к своим сербским братьям не убоилась смерти, не отступила перед ней» [Николай Сербский 2013: 67]. Это демонстрирует нам особый тип героизма, построенный на Евангельской мысли: «нет больше той любви, как если кто положит душу свою за други своя» (Ин.15:13) и явившийся в образе российского императора.

Диалог двух культур, демонстрирующий близость и значимость подвигов данных исторических личностей, мы можем наблюдать и в наши дни. Сегодня в Сербии в честь святого русского царя-страстотерпца устанавливают памятники и воздвигают храмы, в которые народ приходит со своими молитвами. Также и с сербским царем Лазарем глубокую духовную связь чувствует русский народ. Например, 26 июня 2016 года в Ленинградской области в городе Кингисепп состоялась закладка первого в России храма в честь святого князя Лазаря Косовского с приделом в честь святого царственного страстотерпца Николая II Романова, что наглядно демонстрирует нам великую духовную связь этих святых.

Трансляция концептов земного и небесного выражается в произведениях 20-го века. Явленная царём Лазарем и императором Николаем II духовная победа и мученическая смерть, противопоставленная победе физической и сохранению жизни, находит отклик в произведениях послевоенного периода. Наглядным примером этому является одна из самых сильных повестей Василя Быкова «Сотников». Именно в этом произведении Быков одним из первых показывает тип героизма, сложившийся в советские годы – героизм, предполагающий победу силой духа для стремления в светлое будущее, сопоставимое с раем. Конечно, в контексте специфики советского времени непросто говорить о прямом духовно-религиозном подтексте данного типа героизма, однако высокая нравственная идея, побуждающая человека рисковать и сражаться ценой собственной жизни, может быть рассмотрена с позиции духовной правды.

В произведении мы видим двух полярных главных героев – Сотникова и Рыбака. Они несут своими образами два противоположных взгляда на мир, которые проявляются в сокрушительных и бесчеловечных обстоятельствах войны. Взгляд Сотникова – это взгляд человека, готового пожертвовать собой ради достижения общей благой цели, его не пугает собственная смерть, но он тяжело переживает гибель других людей. Его тяга к «небесному», к жертвенности и правде делает его героем. Взгляд Рыбака же иной – основной его мироощущения является личностное благо, страх смерти и поиск внутреннего самооправдания совершаемых поступков – максимально «земное» проявление человеческих начал. Сам автор показывает, что перед лицом смерти Рыбаку мешает «материя», его физическая сила, которая помогала быть ему бесстрашным разведчиком, удачным воином. Но в сложившейся ситуации от него требуется сила духовная, а его физическая мощь, которая так помогала ему прежде быть героем, теперь мешает, «привязывает» к земле, в то время как для совершения данного жертвенного подвига надо суметь отречься от себя, от своей плотской силы, от земного «живота» – жизни. Он пытается перехитрить нацистов, но этого ему не удастся, ровно так же, как и спокойно жить дальше с осознанием совершенной измены. Сохранить жизнь и не лишиться нравственных начал, человечности в данной ситуации невозможно. Его привязанность к своей физической жизни разрушает его возможности стать героем и в итоге делает его врагом, прокладывает путь к предательству. Парадоксально, что в данном случае физические качества удалого разведчика, оборачиваясь своей «земной» природой, цепляющейся за выживание, мешают стать героем.

На примере Сотникова автор показывает возвышение человека жертвенным подвигом. Проявление героического начала в его образе не только раскрывает духовную правду совершаемого, но и демонстрирует связь с концептами «земного» и «небесного», которые мы рассматривали выше. Не случайно Василь Быков сознательно подчеркивает в его облике отсутствие физической мощи и ловкости. На это и досадует Рыбак, когда идет с Сотниковым на задание, так как, воспитанный в духе времени, он считает, что геройство и удача связаны только с физической силой. Жизнь показывает обратное: «сила Божия в немощи свершается». Именно эта отечественная духовная традиция ложится в основу героизма «несильного», интеллигентного (автор подчеркивает, что в мирной жизни Сотников был учителем) Сотникова. Война, показывает автор, востребует в человеке далеко не только физическую силу, но силу духовную, не воспетую советскими, доверенными и послереволюционными идеологией, укладом, культурой, потому что понятие «духовного» официально было упразднено. Однако, упраздненное строем, оно продолжало жить в определенной категории людей типа Сотникова и ярко проявилось на полях войны. Именно такое понимание героического создает особые интертекстуальные связи между художественными текстами разных времен и стран.

Так, концепция героического в русских и сербских художественных текстах и культуре находит свое отражение в произведениях разных эпох, а также на примере образов князя Лазаря и императора Николая II показывает нам единый духовный подвиг, который сближает данные исторические личности, несмотря на пропасть в шесть столетий между ними. Ведь Царствие Небесное не знает границ временных и пространственных и едино для всех праведников. Таким образом, героическое, проявляющееся в категории «небесного», позволяет нам обнаружить глубинную духовную основу этих двух славянских народов.

Литература

Николай Сербский 2013 – Святитель Николай Сербский (Велимирович). Переводчик: Чарота И.А. Мысли о добре и зле. Минск, 2013.

Синаксарь 2011 – Синаксарь: Жития святых Православной Церкви. М., 2011.

Цветаева 1994 – Цветаева М.И. Собрание сочинений: В 7 т. / Сост., подгот. текста, коммент. Саакянц А., Мнухина Л. М., 1994.

Монахња Јефимија 1983 – Монахња Јефимија, Књижевни радови, приредио Б. Трифуновий, Крушевац, 1983.

МУЗИЧКИ ЕЛЕМЕНТИ У ДУБРОВАЧКИМ ПАСТОРАЛНИМ ДРАМАМА XVI ВИЈЕКА (Ц. Држић, М. Ветрановић и Н. Наљешковић)

Анотација. У раду су приказани музички и сценски елементи у дубровачким пасторалним драмама 16. вијека. Анализираће се функција ових елемената. Акценат ће бити стављен на ране драме.

Кључне ријечи: Дубровник, музика, пасторала, Цоре Држић, Мавро Ветрановић, Никола Наљешковић.

Пасторала, као једна од најважнијих књижевних појава ренесансне књижевности, стварана је да буде један од одговора на епикурејске прохтјење човјековог ренесансног духа, да буде задовољство за спољашња чула (за око и ухо) и да изазове велике емоције. Пјесма, као дио текста или засебна цјелина која одваја сцене и чинове, и плес пружали су уживање гледаоцима. Увођење музике и плеса чинило је извођење ових драма још спектакуларнијим. Да би се објаснила мотивисаност отјелотворења музике на сцени у драмама дубровачких стваралаца, неопходно је позвати се на разноврсне музичке аспекте који ће нам приближити њен утицај.

Ренесансно доба период је када највећи дио Срба није имао услова за окретање умјетности те је она цвјетала тамо гдје су прилике за њу биле повољне – у далматинским градовима који су били под директним утицајем Италије. Дакле, и музика се интензивно његује у Приморју, у средини у којој су се живо преплитале традиције црквеног и народног музицирања са новинама из области ренесансне музике [Дифурк 1982: 211]. Управо је удио музике, и пјесме и плеса у њој, имао велики утицај на публику и рангирао драму на виши умјетнички ниво. Готово све драме, почевши од најстаријих, садрже „призивања“ музике путем дидаскалија (*музика, кантање и танци*), које доприносе сценској ефектности. Час су то биле одвојене пјесме које се директно умећу у радњу и пјевају се појединачно или у више гласова, а час читави музички комади, неријетко удружени с плесом, којима се одвајају сцене или чинови – тада се они зову „интермедије“ и њихова сврха је да не допусте да гледаоца замори сама драма, или да га за тренутак искључе из многобројних емоција у које га уводи драма. Музика има још један необичан задатак: да подигне поколебани дух представљача и да им помогне да савладају трему. О овоме говори ренесансни философ Никола Гучетић, који је, глумећи у аматерским позоришним друштвима, тражио да музика свира како би се сви заједно окуражили на играње позоришних сцена [Пантић 1978: 15]. Сматра се да је музика која се изводила била новокомпонована од стране Дубровчана, преузета од Италијана, или се пак заснивала на народним елементима. Многи странци који су пролазили кроз Дубровник свједочили су о музичком богатству које је одјекивало улицама овога града. Сачувана су и свједочења о Марину Држићу као изврсном инструменталцу који је своје умијеће примјењивао на неколико инструмената [Павловић 1955: 36].

Музика је у великој мјери привлачила различите друштвене слојеве, који су у позориште долазили са једнаким узбуђењем, а из њега одлазили са различитим утисцима.

¹ anastasija.maric@student.flf.unibl.org

Позориште и уопште умјетност посматрали су се кроз три призме: они који су били мање дубокоумни посматрали су представе као вид забаве, они најригорознији и најстрожи тражили су дидактичку и моралну сврху, а све остало категорично одбијали, док су трећи представе посматрали као вид забаве, али и као својеврсну поуку у складу са Хорацијевом поетиком. Дубровачки аудиторјум, као што се види, није се лако задовољавао представама. Они који нису били задовољни отворено су негодовали. Забиљежени су случајеви који су излазили из граница цивилизованости, нпр. када су узвикивали пароле којима су упућивали критике глумцима или писцу драме, или још радикалније, када су бацали труле наранџе на сцену и сл. Но, колико год незахвални и сувише издиференцирани, слојеви публике били су индикатори настајања драма овог доба и без њих ова дјела не би била онаква каква су нама данас приступачна [Пантић 1978: 17].

Дубровник пружа најбољи примјер третирања музике у свим далматинским градовима. Манастир Мале браће имао је хор, двоје оргуља и оркестар. На дан Св. Влаха, заштитника Дубровника, скупљали су се музичари из разних крајева и учествовали у свечаностима. Као и у Италији, музика је била пратилац пјесничких и сценских дјела [Дифурк 1982: 211]. Једна од популарних игара, врста балета који се често изводио на сцени, звала се морешка. Приказивала је борбу мачевима Арапа и бијелаца. Извођена је од XV вијека широм Далмације, а затим је пренесена у читаву западну Европу. Интересантно је да ренесансно доба, иако отргнуто наслеђима средњег вијека, ипак у много чему наставља слиједити средњовјековну философију, поготову на пољу музике.

Битно је напоменути да су драме писане у стиху, што указује на поетичност и ритам који се природно намеће при читању. Основни стих је двострукоримовани дванаестерац, који је природан при презентовању текста и својом дужином даје простора за потпуни израз. С друге стране, пјесме су најчешће пјеване у осмерцу.

У првој свјетовној драми *Радмио и Љубмир*, коју је написао Џоре Држић, нема музичких дешавања на сцени али умјесто њих присутни су елементи музике и плеса којима се дочарава *locus amoenus*, али и *locus horridus*. Ова драма је на почетном степену развоја и као пастирска игра једноставна је у извођењу, интерпретацији, сценској адаптацији и самој садржини. На сцени двојица пастира интерпретирају дијалог којим је представљена цјелокупна садржина. Стога нема простора за било каква друга дочаравања, осим говорних. Дакле, вербализација замјењује сценско, миметичко и гестикулационо извођење. Љубмир, заведен вилином љепотом, одлази за њом одричући се свега, будући спреман и сопствени живот дати за њу. С друге стране, Радмио, који је трезвен и луцидан, примамљивим амбијентом покушава да спаси свог пријатеља од љубавног удеса. Његово декламавање је видно дуже и у њему је представљен тзв. *locus amoenus*. Поред свих описа природе што буја у прољеће и утиче на човјеково расположење, он наглашава активност сељанки која укључује музику и плес:

*Гиздавих сељанка сада су све хоре,
не свршив још санка ране ве` при зоре.
Туј сурле, туј дипли хитро им узсвире,
а бубањ најлипли уза ње удире.
А оне т` без вари у пјеснијех дан трају
и танцем с овчари под убрус играју (139–144).¹*

Експлицитно је дата идеална слика села, која је незамислива без музике и игре. Тoliko је примамљива да Радмио, користећи се њом, покушава уразумити свог заљубљеног пријатеља. Радмио наводи и предивну пјесму птица, која се пружа „до звизда“. Ту бива и

¹ Стихови се наводе према: Ц. Држић, *Радмио и Љубмир*, З. Бојовић, *Књижевност Дубровника, ренесанса и барок, избор из лектуре*, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Београд, 2014.

помало патетичан зарад свог пријатеља, говорећи да ће славуј призивати његово име, док њега неће бити.

Контрастно овој слици, Љубмир, чије се поимање у потпуности промијенило након што се љубав уселила у његово срце, представља слику села у зимском периоду, када је све замрло и када престаје пјесма и сељанке се остављају плеса. Ово показује колико музика и игра одражавају живот и дешавања појединца, али и колектива. То Радмио користи, колико је могуће с обзиром на околности, али не успијева да одговори Љубмира од његове намјере. Он остаје упоран у свом науму и одлази, дајући упуте свом пријатељу.

Ни у драми Мавра Ветрановића *Ловац и вила* нема експлицитних музичких елемената. Као и у претходној драми, они су исказани посредно – говором. Пажња је усмјерена понајвише на вилину тужбалицу, која подсећа на тзв. лабудову пјесму, иако прожету патетиком. Вила већ на почетку сазива пажњу свих у граду тужећи се на ловца који ју је на насилан начин отео, у намјери да је прода. Ловац својим ријечима потврђује да је вилин плач тужбалица, најсличнија оним из народне књижевности, са већом дозом патетике. Она сазива и птице које ће њену тужбу „припијеват у пјесан“.

Музички елемент је поново присутан да би се описао *locus amoenus*. У таквом амбијенту, у шуми поред кладенца, вила је пјевала своју пјесму те заспала, и тада ју је ловац ухватио. Њена збуњеност била је оправдана јер је очекивала сатире које би препознала управо по пјесми, али схвативши да пјесме нема, увидјела је да јој пријети опасност од неког другог:

*И рекох: „Мој Боже, о вишњи Боже мој,
Што ово бит може, сатири нијесу овој,
Сатири зач да су, гором би свирили
И себе по гласу свирећи открили (169–172).¹*

Дакле, у овом случају музички елементи су у служби карактеризације ликова, односно митолошких бића сатира. Још један својеврстан доказ да је вилина тужбалица „пјевљива“ јесу њене ријечи о преголемој сопственој тузи:

*Нека би грлица, кад јавор повене,
од мојијех тужица чинила спомене (255–256).*

У драми *Историја од Дијане* Мавра Ветрановића сценски и музички елементи обилно су кориштени. Ова драма у сваком смислу примјер је развитка, како садржинског и тематског, тако и формалног. Заплет радње већ се предосјећа када вила тражи дозволу од Дијане да иде сама тражити гдје ће пландовати. Дијана, будући свјесна могућих опасности, упозорава вилу, опомињући је на опрезност. Вила, безбрижна и храбра, умирује Дијану говорећи јој да ће, уколико буде у опасности, свирати у рог. Овдје је Ветрановић искористио музичке инструменте чија је намјена била искључиво практична. Дувачки инструменти, укључујући и рог, првобитно су служили као аларми и опомене те је њихова сврха и у том тренутку иста.

Прва сцена у којој је музика значајно искориштена припашће сатирима. На основу претходне драме закључујемо да је појава сатира неодвојива од музике и игре, што Ветрановић потврђује дидаскалијом, која представља упутство глумцима на који начин да приступе игри сатира: *Изиђоше сатири, издалече сједоше и почеше акордовати инструменте и свирити*. На сцени је, дакле, једанаест сатира који свирају жичане инструменте, окидајући живописне акорде којим дочаравају шумски амбијент и доприносе чаробној атмосфери.

¹ Стихови се наводе према: М. Vetranović, *Lovac i vila*. Objavio A. Jamić u tekstu *Dva pastirska dramska prizora M. Vetranovića*, Građa za povijest književnosti hrvatske, 29, 1968, стр. 191–229.

У митологији сатири су познати као велики хедонисти који су у пратњи бога Диониса. Када нису напасали стоку или прогонили нимфе, забављали су се игром и музиком. Омиљени инструменти били су им фрула, аулос и гајде. Њихов хедонистички однос према животу појачан је изразитим присуством музике која упућује на разбистригу и безбрижност. Сатири, у разговору са Дијаном, желе да „воде танац по пољани заједно с вилама“ како би се увјерили да међу њима има играча вриједних помена. Дијана стога позива виле да одстране оружје и да започну плес:

*Све сада пођите скупит се уједно
Тер танце водите сатиром милосно,
Лијено и гиздаво у танцу игра`те,
Зашто је и право, лијено се влада`те.
И тамо у танцу игром се дичите
И слатку пјесаницу изгласа кликните,
Да чују рајску сласт дружина та мила
Када се пусти глас у танцу од вила (1028–1035).¹*

Игра на сцени започиње и виле крећу појати своју пјесму. Пјесма представља врхунац својеврсног надметања вила и сатира. У пјесми оне наглашавају своју милост јер плешу са сатирима, али и своју играчку надмоћ над њима, и достојанствено се повлаче. Сатири затим износе своју пјесму, одајући поштовање вилама и нудећи им своје услуге у свакој прилици. Њихова пјесма пуна је захвалности према вилама, које су им поклониле пажњу отплесавши танац с њима. Пјесме су испјеване по угледу на поскочице. Оне су, као лирска врста, раширене у Дубровнику и у Далмацији, а пратиле су игру, ритмичке скокове и кораке [Пешић, Милошевић-Ђорђевић 1984: 209].

Ветрановићева драма у основи садржала је два чина, повезана игром и пјесмом парова вила и сатира. Таква фасцинирајућа појава 11 парова вила и сатира који играју и пјевају на сцени доприноси перципирању правог спектакла. Драма је испјевана у двострукоримованом дванаестерцу, а пјесме које се пјевају уз игру у осмерачким секстинама. Рог као аларм појављује се поново када сатир пронађе Купида и на тај начин о томе обавјештава Дијану. Након што ухвате и заробе Купида, све виле долазе да му „наплате рачуне“, говорећи о свом удесу с њим. Њихов монолог помало је налик патетичној тужбалици. Својеврсни топос представља ситуација у којој једна вила бива ухваћена – она безбрижно пјева „слатким гласом“ над кладенцом у којем се умива када њену сигурност нарушавају Купидо, сатири, ловац и младићи.

Стварајући у вријеме када је дубровачка драма доживљавала највећи степен свог развоја, Наљешковић је дао знатан допринос наведеном корпусу. Сачувано је седам његових драма означених бројевима, од којих су четири пастирске игре, а три фарсе. Музички елементи веома су присутни у пастирским играма. Међутим, оне немају развијену драмску радњу, имају мали број ликова који учествују у радњи, све имају прологе из којих се сазнаје фабула и исти амбијент у којем се радња дешава [Арежина 2019: 48]. Развој Наљешковићевих пастирских игара као и музичких елемената у њима може се пратити од најједноставније *Комедије IV* до најкомплексније и најдуже *Комедије I*.

Комедија IV прва је написана и састављена је од 150 дванаестераца и осмераца. Сва је у пјесми и игри и садржина јој је прилично једноставна. Централна тематика је трагање младића за искреном љубављу. Њихов бијег од гусара довео их је до вила која им је пришла играјући. На питање о остатку њихове дружине вила је одговорила да су они с вилама. Младићи затим пјевају пјесму у којој призивају „госпоје изабране“ које ће им донијети покој. Дакле, они, очарани вилама, моле да их приме као вјерне слуге.

¹ Стихови се наводе према: М. Vetranović, *Istorija od Dijane*. Forum, XXI, 1–3, 1982.

Б. Ђорђевић наводи да је у пјесми кориштена уобичајена фразеологија маскерата, којом драма излази из еклошких оквира, прелазећи у карневалске [Ђорђевић 2005: 240]. Маскерате се дефинишу као пригодан жанр, писан за карневалске свечаности или друге празнике који подразумијевају маскирање [Ракић 2017: 14]. И З. Бојовић истиче да пјесма у свему одговара маскерати. Драма се завршава експлицитном дидаскалијом која упућује на пјесму и игру:

*Свршивши пјесан ухите се сви осам младенаца, тер играју танац,
с којим отиду у луг, из кога су изљезли, и тако сврши.*¹

Претпоставља се да је *Комедија III* могла бити извођена поводом одласка неке Дубровкиње у манастир. Међутим, акценат је на досљедно спроведеној алегорији о праведности дубровачког судства и благостању у Дубровачкој републици [Арежина 2019: 51]. У радњу се укључује Старац, посредник и разрјешилац заплета, попут Меркурија у драми *Историја од Дијане*, што је вјероватно навело Ђорђевића да сматра како је наведена драма прави узор Наљешковићу [Ђорђевић 2005: 238].

Представа започиње са сатирима на позорници, који се уз пјесму спремају у лов. Они исказују похвалу дубрави и један од њих предлаже да запјевају из свег гласа те да се, појући, у „лов справљају“. У осмерачким секстинама пјевају о буђењу природе, које им обећава да ће наићи и на неку вилу која танцује поред кладенца, те је уловити. Њихова жеља се остварује и они наилазе на вилу. Међутим, пут им препречују младићи те избија туча. На сцени се морао направити прави фијаско како би се дочарала Наљешковићева замисао драматичности између групе младића и сатира. Из дидаскалије (*Овди се сатири и младићи ударе и, бијући се они...*) види се да је ријеч о морешки [Арежина 2019: 53]. Тучу зауставља владалац дубраве Старац и забрањује им било какву врсту обрачуна. Он вили даје слободу у избору једног од њих. При расправи и доказивањима сатира и младића нема експлицитно наглашених сценских елемената, али се из дијалога види да је сценографија морала бити жива како би дочарала напету и неизвјесну атмосферу.

Старац доноси пресуду да вила посматра, ни мање ни више, него плес гомиле и да на основу њега одабере свог младића, чиме се пружа још један доказ о томе колико су музички елементи били неизоставни у идиличним амбијентима. Вила се непоколебљиво опредјељује за слободу и оданост Дијани те Старац све отпушта и налаже мир у дубрави.

Комедија II нарочито је занимљива јер је њен смисао алегоријски и инспирисан митолошком причом о Парису и додјељивању јабуке најљепшој богињи, што је наводни узрок Тројанског рата. Средишњи мотив приче је женско лукавство [Бојовић 2014: 140]. У почетној сцени на позорници је судица, који ријечима дочарава појаву вила у трену занесености плесом:

*Лијеп` ти су њих танци, слатку су њих пјесни,
мирни су њих данци, ере се мени мни (27–28).*²

Дакле, основни приказ вила дат је кроз њихову најистакнутију активност – пјесму и плес. Судица, заспавши током своје занесености, остаје сам на ливади и млади пастир, наилазећи на њега, одлучује да стражари над њим јер не би ваљало да се нешто деси личности која је толико важна за државу. На сцену појединачно ступају три виле и свака улази са пјесмом. Прва у дистисима пјева о пастиру кога воли, друга кроз осам катрена исказује свој љувени удес, чији је узрок такође један пастир. Њих двије, када се сусретну, коментаришу остале виле и тумаче разлог њиховог одсуства, а то је пјесма и игра с пастирима. Улазак треће вила је нешто другачији јер она пјесмом слави своју љепоту:

¹ N. Nalješković, *Komedija IV*, SPH V, JAZU, Zagreb, 1873.

² Стихови се наводе према: N. Nalješković, *Komedija II*, SPH V, JAZU, Zagreb, 1873.

*Ја сам млада и гиздава,
јоште нијсам ја видила
вилу, кој бих завидила,
ер сам од свих вила слава.
Ја сам млада и гиздава (138–142).*

Та њена свијест о љепоти и снази донијеће јој и побједу при сучевој одлуци о најљепшој међу њима. Такав исход готово је идентичан ономе у причи о Парису – испи-сана јабука и пресуда дата у руке суцу, који поступа најбезболније и заправо без субјек-тивности у одлуци. Иако су реакције осталих вила биле неизвјесне, судач је успио сми-рити атмосферу и три виле су заплесале са тројицом пастира и тако завршиле представу.

У *Комедији I* у потпуности је спроведена девиза *amor omnia vincit*. Радња је сложе-на због учешћа већег броја личности, многобројних перипетија и неспоразума, фолклор-них и комичних елемената, али и реалистичних детаља. На самом почетку експлицитном дидаскалијом саопштава се ко се налази на сцени и којом улогом влада: *Четири виле и три пастијера поју у луку, од којијех вила једна не имајући свог пастијера него желећи једнога на име Радата поћи га ће искат сама, кад сврше пјесан...*¹

Ова дидаскалија указује на живописност сцене и динамичност радње на самом по-четку. Музиком се одаје цјелокупна атмосфера драме те, на својеврстан начин, ублажава видно непропорционалан однос броја вила и пастира, што нам већ указује на проблема-тику која ће покренути дешавања.

У пјесми која је најављена у дидаскалији Богу се одаје похвала на указаној мило-сти и на мирном, блаженом амбијенту који им је дат. Централна тема је обострана љубав између Радата и виле, која због страха искушава свог драгог, што ће за њега бити кобно. Радат, слијепо заљубљен и очаран њеном љепотом, у стању је да само патетично пати за својом вилом. Но, наизглед безазлена патетика постаће озбиљна пријетња његовом живо-ту. Схвативши да му је живот без виле бесмислен, он покушава да изврши самоубиство, али га Љубмир настоји одвратити од тога. Радат бива упоран, износећи своје разлоге:

*Ја не знам још на свијет најмање радости
ја не знам што је цвијет од моје младости;
весел'ја не знам ја ни танце ни пјесни
ни имам покоја ни јави ни у сни (233–236).*

Радат наводи како је без виле и љубави његов живот испразан. Ни овдје се не изо-ставља спомен музике, који је очигледно неизоставан у тренутку животне радости и ве-сеља. Управо наглашавањем одсуства пјесме и игре у животу он изјављује, без потребе да хиперболише, како је његов живот непокојан и бесмислен.

Након овакве макабристичке и песимистичне сцене, Наљешковић разбија тмурну атмосферу елементима комике, који су опет везани за музику, али овај пут уз призвук магије. Појава старице представљена је на комичан начин за гледаоце, али спасоносно за очајног Радата. Она му прво приступа због његових крикова, мислећи да су последица зубобоље, и њихов разговор бива ненаметнуто и спонтано комичан. Када Радат објасни узрок своје несреће, старица га савјетује. Упућује га на посебну вилинску спиљу како би дошао до специјалне траве. Издваја посебне радње, као што је сјечење ноктију руку и ногу и њихово стављање у завежљај, уз изговорање следећих ријечи, и то три пута:

*Како вежу ово сада,
тако ону, ка мном влада,*

¹ Исто.

*да завежу у љувезан
већма нег сам ја завезан (445–448).*

Друга радња коју издваја јесте проналазак ловора „који је усахао, ал` од мора далеко растао“ те откидање три гране и њихово спаљивање. Задатак Радата је да, док гори ловор, говори сљедеће ријечи:

*Како ово сада гори,
тако она ка ме мори,
у љубави ради мене
да горећи вазда вене
и да жељно вазда тужи
доколи се са мном здружи (463–468).*

Очигледно је да наведене магијске сцене захтијевају ријечи, и то римоване, да би се обистиниле. Нису морале бити пјеване, али су морале бити изговорене другачијом интонацијом како би се на њих обратила посебна пажња, одвојивши их од остатка текста.

Упркос свим савјетима, Радат се убија чим старица замакне. Након овог поступка Наљешковића је чекао озбиљан задатак – требало је дочарати сцену вилиног проналаска свог изабраника. Безазлена у својој намјери, вила одлази да пронађе свог пастира, али видјевши га мртвог, започиње своју тужбалицу, у којој представља себе као несрећницу лишена љубави, кајући се за свој нимало злонамјеран наум – кушање Радата. Међутим, радња се ту не завршава. Наилазе друге виле које се међусобним договором удружују, те, молитвом Богу и стављањем руже на рану, оживљавају Радата. Након предивног призора, друга вила предлаже:

*Ну ријечи од тога на страну остав`те,
срчано тер Бога Вишњега прослав`те,
нека се ови дан до ноћи потраје
појући у пјесан и кола играје. (665–668)*

Поново се указује на главну одлику вила, а то је весеље, пјесма и игра која се спроводи уколико је ситуација подобна за то, што управо јесте оживљавање Радата. Виле поју пјесму у којој говоре о себи и о округлости која може коштати живота Божја створења. Свјесне сопствене опасности, желе да се промијене и буду милостиве и отворене према осјећањима људи који им се клањају. Потом пастири поју своју пјесму, којом показују занесеност и опијеност вилама. Драма се завршава пјесмом у којој виле моле Бога да им да досадашњи покој, тј. мир у предивном шумском амбијенту, те настављају играти. Посљедња дидаскалија је својеврсно поређење првобитне сцене јер, на крају, сваки пастир узима своју вилу и плешући одлази с њом у луг.

Музички и сценски елементи неопходни су да би драма била употпуњена. Њихова мотивација различита је, али се могу наћи повезнице у дјелима гдје је музика најчешће у опису идеалног амбијента, атмосфере и живота уопште. Њено присуство често је мотивисано психолошким настројењем, како самих извођача, тако и публике. Музиком и плесом гледалац се ослобађа свих емотивних стега и прочишћава за пријем нових емоција које дјело доноси. То разбија монотонију и додатно забавља све присутне. Писци и организатори представа били су свјесни ових утисака које ствара умјетност те су их обилато користили. Музичко-сценски елементи у већој мјери присутни су у драмама које се одвијају у вилинском амбијенту него у драмама чија је тематика реалистична, што је у потпуности оправдано, и то због чаробне атмосфере која влада у вилинско-пастирском амбијенту. Атмосфера захтијева консонантност и хармоничност тонова, што ће помоћи глумцима и публици да се унесу у садржину и доживе је на прави начин.

У раду је указано на надопуњавање двију умјетности, које резултује катарзом: како самих извођача, тако и публике. Кроз задату врсту драма – пасторала види се какав амбијент бива истинска мотивација за употпуњење музиком. Стога је основни услов за кориштење музике као помоћног катарзичног средства – амбијентални услов који, за разлику од реалистичних приказа, одише чаробношћу и иреалношћу. Једино такав оквир дозвољава ликовима дубровачких пасторалних драма да неусловљено користе инструментално-вокалне способности.

Извори

Бојовић 2014 – Злата Бојовић, „Књижевност Дубровника, ренесанса и барок, избор из лектире“, Филолошки факултет, Београд 2014.

Vetranović 1968 – Mavro Vetranović, „Lovac i vila“. Objavio A. Djamić u tekstu *Dva paširska dramska prizora M. Vetranovića*, Грађа за повјест књижевности хрватске, 1968.

Vetranović 1982 – Mavro Vetranović, „Историја од Дијане“ у: *Forum*, XXI, 1–3, 1982.

Držić 1965 – Džore Držić, „Pjesni ljuvene“, SPH, XXXIII, Zagreb, 1965.

Nalješković 1873 – Nikola Nalješković, „Komediја I, Komediја II, Komediја III, Komediја IV“, SPH V, JAZU, Zagreb, 1873.

Општа литература

Бојовић 2014 – Злата Бојовић, „Историја дубровачке књижевности“ СКЗ, Београд, 2014.

Дифурк (прир.) 1982 – Норбер Дифурк, „Музика: људи, инструменти, дела“, „Вук Караџић“, Београд, 1982.

Маринковић 2003 – Соња Маринковић, „Историја музике“, Београд, 2003.

Пешић и Милошевић-Ђорђевић 1984 – Радмила Пешић и Нада Милошевић-Ђорђевић, „Речник народне књижевности“, „Вук Караџић“, Београд, 1984.

Предметна литература

Арежина 2019 – Мирјана Арежина, „Пасторала и пасторалност у дубровачкој драми XVI вијека“, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, Бања Лука, 2019.

Вендрикс 2005 – Филип Вендрикс, „Музика у ренесанси“, CLIO, 2005.

Ђорђевић 2005 – Војан Ђорђевић, „Nikola Nalješković – dubrovački pisac XVI veka“, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 2005.

Колендић 1964 – Петар Колендић „Из старог Дубровника“, „Српска књижевна задруга“, Београд, 1964.

Павловић 1955 – Драгољуб Павловић „Из књижевне и културне историје Дубровника“, „Свјетлост“, Сарајево, 1955.

Пантић 1967 – Мирослав Пантић, „Хуманизам и ренесанса“, „Обод“, Цетиње, 1967.

Пантић 1978 – Мирослав Пантић „Из књижевне прошлости“, „Српска књижевна задруга“, Београд, 1978.

Ракић 2017 – Тања Ракић, „Дубровачке маскерате“, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Београд, 2017.

Узелац 1998 – Милан Узелац „Естетика музике (I део)“, Универзитет у Новом Саду, Академија уметности, 1998.

ОБРАЗ ИСПАНИИ В ТРАВЕЛОГАХ ЙОВАНА ДУЧИЧА И РАСТКО ПЕТРОВИЧА

Аннотация. В статье изучаются образы Испании на материале травелогов Йована Дучича «Письмо из Испании» и Растко Петровича «За мистерией Толедо» с применением принципов современной имагологии и сопоставительного анализа, определяются мотивы, встречающиеся в рассматриваемых повествованиях об этой стране, её культуре, традициях и физическом облике, а также выявляются схожие и отличающиеся друг от друга черты при сравнении двух травелогов, что помогает получить более многогранное представление об Испании и увидеть различия между видением страны двумя писателями.

Ключевые слова: Йован Дучич, Растко Петрович, Испания, травелог, имагология, сопоставительный анализ.

Существует немного сербских писателей, создавших путевые заметки об Испании: среди них Йован Дучич, Растко Петрович, Иво Андрич, Милош Црњанский, Радован Вучкович. Данное исследование посвящено испанским травелогам первых двух авторов. **Йован Дучич** (Јован Дучић, 1874–1943) – представитель сербского символизма, дипломат и первый посол Югославии. В течение жизни ему часто приходилось совмещать дипломатическую службу в разных странах и писательство, из-за чего в его библиографии появились травелоги. Дучич работал советником в посольстве Королевства сербов, хорватов и словенцев в Мадриде с 1918 по 1922 год, а также приезжал в Испанию с дипломатической миссией в 1940 году. Его травелог «Писмо из Шпаније» («Письмо из Испании») был написан в 1921 и опубликован в 1923 году в журнале «Српски књижевни гласник». **Растко Петрович** (Растко Петровић, 1898–1949) – сербский писатель-авангардист, зачинатель сюрреализма и дипломат. В отличие от Дучича, приехавшего в Испанию с рабочими целями, Петрович находился в этой стране в 1926 году как турист в период своей дипломатической службы в Ватикане, что послужило причиной выхода таких испанских травелогов, как «Велика Шпанија пред коридама» («Великая Испания перед корридами»), «Иза мистерије Толеда» («За мистерией Толедо»), «Позориште, позориште!» («Театр, театр!») и стихотворения «Кордова». Рассматриваемый травелог «За мистерией Толедо» был опубликован в «Српском књижевном гласнике» в том же 1926 году.

Йован Дучич – «Письмо из Испании»

В начале разберём травелог Йована Дучича «Письмо из Испании». Данное произведение, написанное в форме рассуждения, относится к поездке писателя в город Авилу, расположенный в 110 км от Мадрида. Уже с первых строк автор зарисовывает пейзаж Авилы в мрачных красках, описывает город с глубоким пессимизмом, способствуя негативному восприятию этого места читателем. Ключевые слова, используемые Дучи-

¹ katel1405@yandex.ru

чем, – «смерть», «мрак», «тишина», «страх», «грусть», «монотонность», «апатия», «отчаяние» («изгледа да је преко града прешло нешто **страшно и црно**» [Дучић 1971: 188], «звонење звона опомиње више на **смрт** него на Бога» [Дучић 1971: 188], «**сиве** и суве равнице, у гомилама **пепела**, као да су их од памтивека пустошале војске, затирале суше, мориле болештине, исплакале кише, помлатиле крупе» [Дучић 1971: 189], «овде влада <...> **тишина**» [Дучић 1971: 189], «све у једној **монотонији** тако поноситој али пасивној, пркосној, и циничној, у пејзажу који неће ничег заједничког с људском лепотом и срцем» [Дучић 1971: 189], «**мрак** пада брзо као да се више неће никад дићи» [Дучић 1971: 190]). Писатель описује архитектуру града, која се чини њему слична другима шпанским градовима, и посебно обраћа пажњу на тврђавне зидове, који «душат и сдављавају град» («Авила стоји сва утегнута, угушена, задављена у својим тежким тамничким зидовима. Стара тврђава побожних хришћанских витезова, стоји ледена у овом жарком пределу <...> већ столећима нити се овде што руши ни зида» [Дучић 1971: 190]). Постройки стварају депрессивни облик града и имају, по мишљењу путописаца, велики утицај на карактер месних житеља и општу атмосферу места, у којој господствују грусть и туга. Ова описивања налазе се у почетку «Писма...» и стварају мистички фон за даљња размисли аутора о Шпанији («**невеселост** Авиле долази од оне неме **туге** и **горчине** коју даје само **апатија** камења у коме лежи» [Дучић 1971: 190–191], «У овим старим шпанским местима где постоји само гранит и **сенка**, све је изражено каменом, испевано стубом, притиснуто плочом, надвишено зидом. Шпанија никад није могла да одвоји лепоту од **туге**, ни веру од **очајања**» [Дучић 1971: 191]).

У својој књизи Дучич размисли о Шпанцима и њиховом менталитету, сложившем се у резултату низа фактора, међу којима су присутни и описани пејзаж и класична архитектура. Општа атмосфера, мрачна и давајућа, супротставља се људској лепоти. Скептицизам, иронија, сатира, цинизам, сарказам и нетерпимост – карактеристичне особине овог народа («Шпањолац не зна за осмех који није **подсмех**; ни за хумор који не иде одмах у **иронију**; ни за иронију која не сврши у **сарказму** и **цинизму**» [Дучић 1971: 193]). Ипак, основним фактором у формирању свести Шпанца је католичка вера и њен утицај на карактер људи и судбину земље. Дучич описује је као свирепу, наводњујућу страх и назива је Бога «кровопийцем и човеконенавистником» («У шпанској цркви <...> обитава Бог крволок и човекомрзац, који чека човека само да му суди, и да му истргне језик и одсече уши» [Дучић 1971: 191–192]). Шпанска црква представља моћни институт, државни под жестоким моралним контролом цело население земље, стога Дучич види у њој најбољи пример религиозне непријатности, а Шпанца назива «инквизитором» и «црковним палачом» («Шпанско католичанство је дало пример највеће верске **нетолеранције**; шпански народ је био жандар инквизиције и целат цркве» [Дучић 1971: 192–193]). Таквим радикалним погледом на религију обављали и сами Шпанци, који, по мишљењу аутора, сматрали себе божјим изабраницима и чуварица завета («Као сви народи осуђени на **пропаст**, <...> и Шпањолци су сматрали себе избраницима божјим и чуварица завета» [Дучић 1971: 192]). Из ових радикалних идеја и узела почетак знаменита шпанска инквизиција, позната својом искључивом беспощадношћу. Формирање карактера Шпанца Дучич објашњава главног обликом негативним утицајем религије, која «опустошила души» овог народа и жестокима делама којима нема оправдања. Србија – земља, у којој вера на току историје имала је такође велики утицај на свест људи, као и у Шпанији, из-за чега Дучич помиње српске цркве и говори о образу Бога у њиховој земљи. Православље у Србији Дучич описује позитивно, напомињући, да оно «било и остало вером невинном и чистом, веселом и полуязычком», несудом «радост и мир» («У малим српским црквама целог века пребива Бог који има

лице родителя, председателя општине или старешине задруге, помало ноћног стражара и польског чувара» [Дучић 1971: 191], «Православље је било и остало вера невина и чиста, весела и полупаганска, пуна благородног јелинског духа за радост на земљи и мир међу људима» [Дучић 1971: 212]).

В контексте религии Дучич рассказывает о святых покровителях христианских городов, видит в них присутствие духа мертвеца, живущего в легендах, которые передаются жителями из поколения в поколение. Для Авилы таким покровителем является святая Тереза Авильская (1515–1582) – монахиня, первая испанская женщина-писатель, реформатор кармелитского ордена. Женские монастыри в Испании XVI века считались местом для свиданий молодых пар, в то время как для неё не существовало иного мужчины кроме Бога. В связи с этим, Дучич говорит о приверженности Терезы к Богу с болью, жалостью и частично с презрением. Воспитанная на любовных романах и совершавшая безумные поступки во имя Бога, она объединила в себе страсть и отверженность испанской девушки и склонность к безукоризненному подчинению строгим католическим догмам. Это привело к тому, что Тереза стала называть себя любовницей и невестой Христа. Описывая отношение Терезы к Богу, Дучич наиболее часто использует слово «экзальтация», обозначающее восторженное, возбуждённое состояние, болезненную оживлённость, часто употребляемое по отношению к психически больным. Также он упоминает слово «френизия», что значит воспаление мозга, помешательство, бешенство. Наряду с этими понятиями он использует выражение «религиозный фанатик» и пишет, что «религиозный мистицизм у неё переходит в физические расстройства» («верски фанатик» [Дучић 1971: 198], «Верски мистицизам код жене прелази у физичке нереди и егзалтацију спола. <...> све било френизија и обест чулности» [Дучић 1971: 198]). Несмотря на несколько пренебрежительное отношение к святой, писатель восхищается её отверженностью – именно это качество он относит ко всей испанской нации. Дучичу нравится «крайне интегральная природа» Терезы, гармонично объединяющая способности к глубоким размышлениям и к отчаянным действиям, что доказывает её вклад и в церковную политику, и в литературу («и њено дело из црквене политике, и њено дело књижевно, обоје показују једну до крајње мере интегралну природу» [Дучић 1971: 198]). Именно Тереза реформировала кармелитские монастыри в тот момент, когда они находились в апогее разврата, и довела их до строгости и аскетизма, противостоя мнениям и Папы Римского, и короля, и иезуитов, и инквизиции. Она была уверена, что во всех странствиях по стране её сопровождал возлюбленный Бог, дававший ей силы и свою ответную любовь. Автор «Письма...» назвал это «чем-то новым и в полной мере испанским» («Нешто ново и потпуно шпанско» [Дучић 1971: 199]). Дучич называет Терезу «величайшей поэтессой женской любви к человеку» и одной из самых важных личностей в истории Испании, сопоставляя её с российской императрицей Екатериной II, сербской королевой Еленой Анжуйской и сербской княгиней Милицей («највећа песникиња љубави жене за човека» [Дучић 1971: 197], «Да је живела <...> у Србији [била би] Јелена Анжујска или Милица, <...> у Русији Катарина II» [Дучић 1971: 201]). Противоречивость личности Терезы Авильской оправдывает двусмысленное отношение к ней и самого Дучича, поскольку подобная тенденция наблюдалась и в самой Испании и испанской церкви: Тереза должна была быть сожжена за разврат, но при этом спустя 10 лет после смерти была причислена к святым, а спустя ещё 10 лет провозглашена святой покровительницей Испании.

Тема власти затрагивается Дучичем непосредственно в контексте веры. Писатель называет испанскую монархию «самой большой и самой сильной монархией своего времени», ассоциируя её величину, прежде всего, с такими личностями, как Карлос V и Филипп II, на чьё правление пришлась эпоха испанской гегемонии в мире («највећа и најсилнија монархија свога времена» [Дучић 1971: 194]). Сила испанской монархии XVI

века объясняется в тексте «Письма...» как «реакция на разврат в монастырях и в целом на скептицизм, который <...> носил все знаки духовного вырождения», поэтому народы, восставшие против Папы, провозглашались врагами Бога («реакция на поквареност по манастирима, и уопште на скептицизам који је <...> носио све знаке духовне дегенерације» [Дучић 1971: 206]). Девиз Испании в тот период истории – «Крови и золота!», поскольку огромная часть населения находилась на территории американского континента и стояла на защите интересов испанской короны и веры в недавно открытых землях («Крви и злата!» [Дучић 1971: 209]).

Часть «Письма...» касается испанского искусства, науки и выдающихся испанских деятелей в различных областях. Как отмечает автор, искусство в Испании «скептически, иронично, цинично» («Шпанија је у својој уметности скептична, иронична, цинична» [Дучић 1971: 193]). В контексте иронии упоминается Мигель де Сервантес, который изобразил всю сущность Испании в романе «Дон Кихот», главным образом в характерах Дон Кихота – мужественного, благородного и смелого «рыцаря» – и Санчо Пансы – верного спутника своего господина. Изобразительное искусство Испании известно по таким именам, как Диего Веласкес и Эль Греко, чьи образы на полотнах видятся Дучичу по-особенному: у Веласкеса короли изображаются «идиотами», а у Эль Греко апостолы и евангелисты напоминают сторонников жестокого инквизитора Торквемады («Веласкес слика краљеве као идиоте, а дворским лудима даје краљевске ставове. Ироничан је Греко, чији апостоли и евангелисти изгледају шпијуни Торквемаде» [Дучић 1971: 193]). Дучич замечает один любопытный факт: испанская земля не дала миру выдающихся философов. Связывает он это с тем, что испанское видение жизни, человека и Бога были ошибочными, а испанцы не могли развивать свою мысль в ногу с обновлением человеческой мысли в других ведущих европейских странах XV–XVI века, поскольку испанская нация не была в этом заинтересована. Однако славу Испании принесли конкистадоры, как Колумб и Кортес, мореплаватели, как Магеллан и Элькано, и деятели искусства: писатели, как Лопе де Вега и Кальдерон, художники, как Моралес и Веласкес.

Описывая часть своего путешествия в Авилу, Йован Дучич глубоко погружается в рассуждения о судьбе этого города и в целом страны, её истории, вере и достижениях. Текст проникнут глубоким пессимизмом, наполнен размышлениями автора на различные темы, написан богатым языком. Главная задача в «Письме из Испании» – передать читателю, как говорила исследователь сербской литературы об Испании Весна З. Дицков, «ментальные приключения» Дучича в Авиле, одном из самых загадочных городов Испании [Дицков 2014: 129].

Растко Петрович – «За мистерией Толедо»

В травелогe Растко Петровича «За мистерией Толедо» повествуется об одном дне героя, проведённом в Толедо – древней столице испанского государства и религиозном центре страны, находящемся в 71 км от Мадрида. Примечательно, что в данном травелогe повествование ведётся от первого лица. Произведение имеет подзаголовок «Ночь и утро», который предвещает условное деление композиции на две части:

а) первая часть – повествует о приезде героя в Толедо, его вечернем прибытии и ночных похождениях по городу;

б) вторая часть – значительно короче, описывает дневной Толедо.

Основное внимание писатель переносит на происходящие с героем-рассказчиком события, однако пейзаж играет роль фона для этих самых событий. Так, при описании ночного Толедо часто употребляются эпитеты «мрачный» и «тёмный» («сав <...> **мрачан** воз» [Петровић 1977: 81], «**мрачне** куле Алкантара» [Петровић 1977: 81], «бадише

тамну сенку» [Петровић 1977: 81], «**мрачни** сплет тесних улица» [Петровић 1977: 82], «пред **мрачну** кућу» [Петровић 1977: 82], «двориште још **мрачније** од улице» [Петровић 1977: 82], «кроз потпуну **помрчину**» [Петровић 1977: 83], «**тамним** очима» [Петровић 1977: 83], «дони њен спрат је био пуст и **мрачан**» [Петровић 1977: 83], «**тамни** и жути девојачки лик» [Петровић 1977: 86]). Эти многочисленные детали разбавляются светлыми элементами в окружении героя, создавая таким образом контраст и ощущение левитации города («**блед**, сав издужен од месечине» [Петровић 1977: 82], «**полуосветљени** ходник» [Петровић 1977: 83], «**набельено** лице» [Петровић 1977: 83]). Пространство повествования определяется такими достопримечательностями, как мост Святого Мартина над рекой Тахо, ворота Пуэрта дель Соль, монастырь Сан Хуан де лос Рейес, церкви, синагоги, мечеть Баб аль-Мардум, переделанная в церковь Кристо де ла Лус, дом Эль Греко. Архитектуре Толедо Петровић даёт обобщение – «непостижимый апокалиптический Рай Средневековья» («непојмљиви, апокалиптични Рај Средњег Века» [Петровић 1977: 85]).

Название травелога уже определяет характер представления Петровићем города читателю, то есть с помощью сюрреалистической поэтики. Главный приём – создание мистического образа города, и особую роль в «новом измерении», как его называет Дицков, играет небо, которое выполняет функцию лейтмотива («величественно, провидно као драги камен, ово љубичасто **небо**» [Петровић 1977: 81], «шпанско **небо**, које се стално прелива и мирише као бескрајна љубичица» [Петровић 1977: 81], «двориште са <...> звезданим **небесима**» [Петровић 1977: 83], «венчавајући бескрајно чудо **неба** са судбином земље» [Петровић 1977: 85]) [Дицков 2014: 130]. В тексте также встречаются эпитеты «фантастичный» и «таинственный» – не так часто используемые, но играющие значительную роль в поэтике сюрреализма («као две **фантастичне** лозе које се испреплету око танке биљке пут **неба**» [Петровић 1977: 85], «уистину више нисам веровао да сам у ономе **тајанственоме** граду кроз који сам ноћас још лутао» [Петровић 1977: 84]).

В «За мистерией Толедо» можно заметить целую палитру цветов, в которой преобладают тёплые оттенки. Красный цвет считается одним из символов Испании: вспоминается испанский флаг, а также колоритные наряды испанских девушек, особенно танцовщиц фламенко, зачастую предпочитающих именно красный – цвет любви, страсти, воли и энергии. Наряду с красным таким же «испанским» цветом можно считать жёлтый – цвет солнца, который в произведении фигурирует главным образом при описании женщин («**црвене** поморанце» [Петровић 1977: 85], «**црвена** мирна вода» [Петровић 1977: 85], «на свем овом **црвеном** камењу» [Петровић 1977: 84], «сад се већ **црвена** околина преливала на сунцу» [Петровић 1977: 81], «обучена у **жути** хаљину» [Петровић 1977: 85], «над страховитом клисуром **жутога** Таха» [Петровић 1977: 85], «тамни и **жути** девојачки лик» [Петровић 1977: 86]). С тёплыми оттенками контрастируют холодные и наиболее приближённые к ним в цветовом спектре – фиолетовый и пурпурный («ово **љубичасто** небо» [Петровић 1977: 81], «**љубичасти** небески цвет» [Петровић 1977: 81], «**пурпурним** прстима» [Петровић 1977: 83]). Кроме того, в описаниях можно найти оттенки синего («увијен у **голубије** облаке» [Петровић 1977: 81], «треперећи у **плавој** светлости» [Петровић 1977: 85]). Среди ярких цветов, создающих в разной степени мистический фон и использующихся в местном специфическом колорите, также встречается чёрный, но лишь при описании пожилой женщины и тореадоров («она је имала <...> велике **црне** шишке на челу, **црну** свилену хаљину» [Петровић 1977: 83], «прали своје **црне** мишице» [Петровић 1977: 86]). В качестве контраста для чёрного цвета в деталях этих людей упоминаются молодые девушки с «белыми кистями рук» («**белим** шакама» [Петровић 1977: 83]).

В архитектуре города присутствуют элементы, напоминающие повествователю Македонию – страну, близкую и географически, и духовно родной Петровићу Сербии.

Во время ночной прогулки по улицам Толедо он обнаруживает «нечто, что имело <...> каменный коридор с колодцем в стене как в Македонии» («камени ходник са бунаром у зиду као у Македонији» [Петровић 1977: 81]), а также двери дома, напоминающие македонские («врата као у Македонији» [Петровић 1977: 82]). В тексте также присутствует деталь, для которой можно провести параллель с Сербией и сербской историей: возлюбленный дочери владельца отеля, в котором остановился рассказчик, отводит героя в кабак, где тот обращает внимание на группу военных, которые поют о «героической гибели под марокканским небом» («певали песмицу о јуначкоме умирању под небом мароканским» [Петровић 1977: 84]). Дело в том, что у испанцев было много сражений на территории Марокко, в том числе две войны, одна из которых пришлась на 1921–1926 годы, поэтому эта тема могла показаться близкой Петровичу из-за многочисленных сражений сербов с турками во времена османского ига, а также из-за событий Первой мировой войны.

Элементы испанской культуры в тексте передают национальный колорит Испании. Спутник Петровича – профессиональный танцор танго – идёт с героем в бар, чтобы послушать фортепьяно и станцевать сарагосское танго с кастаньетами на вымощенной площади, затем ведёт его в потаённое место, где нагие девушки танцуют для них фламенко под звуки гитары – главного инструмента в испанской музыке. Под гитару в их танце буйство действия контрастирует со спокойствием ночи. Пальцы танцовщиц Петрович сравнивает с веерами, которые всегда встречаются в качестве атрибута фламенко («белим шакама и пурпурним прстима хладиле су се као фантастичним лепезама» [Петровић 1977: 83]). Ещё один элемент культуры, отражённый в тексте – рыночный день: активная жизнь, кипящая в городе наутро, совсем не ассоциируется с таинственностью, которую Петрович наблюдал ночью.

Интересно и присутствующее в рассказе описание людей. Автор в большей мере занимается раскрытием одного женского и одного мужского образов: дочери хозяина отеля и её возлюбленного. Связано это с тем, что оба этих человека имеют непосредственное отношение к эмпирическому восприятию Петровичем города: для него важнее чувственное понимание происходящего вокруг и готовность получать новый опыт. Возлюбленный ощущает неприязнь к «ориентальной Испании» и считает себя «единственным европейцем» в Толедо («Овде сам ја једини Европејац, једини који лежем после десет» [Петровић 1977: 82]). Такой настрой мужчины с долей разочарования в культуре и людях можно сравнить с радикальными принципами испанской инквизиции, которая выступала за чистоту католической веры в стране. При этом, объясняя нежелание уехать, он произносит фразу: «Только на своей родине можно с успехом голодать!» – это говорит о любви героя к Испании, несмотря на все её недостатки («Једино се у својој отаџбини може с успехом гладовати!» [Петровић 1977: 82]). Особые эмоции у компаньона Петровича вызывает танго, которое он танцевал на площади перед баром: вдохновлённость, охватившая его после танца, показывает такую составляющую испанского характера, как страсть («вратио се тријумфалан унутра» [Петровић 1977: 82]). В порыве эмоций молодой человек пригласил гостя в некое тайное место посмотреть фламенко, которое бы станцевали для них нагие девушки, что также является элементом сюрреализма в повествовании. Как и за всё время пребывания в Толедо, компаньон писателя стремился показать ему подлинную, не картинную жизнь Испании, а интерес и желание Петровича прочувствовать сущность испанского человека управляли им и подвигали к посещению даже таких неординарных мест. Образы женщин в травелогe представлены шире мужских: к примеру, пожилая женщина, открывавшая героям двери в здание с танцовщицами, описывается Петровичем с акцентом на внешние детали («Она је имала набельено лице, велике црне шишке на челу, црну свилену хаљину и гојазан врат, и већ одмах, истога момента, познах да сам је виђао у свима градовима Европе, пред свима вратима иза којих се крију последњи ха-

реми света» [Петровић 1977: 83]). Гораздо интереснее описываются сами танцовщицы: в этих испанках сочетаются и грация, и природная красота, но также подчёркивается их робость («<...> збијене у углу као стадо. Цветне гране у њиховим косама лагано су венуле, а својим белим шакама и пурпурним прстима хладиле су се као фантастичним лепезама» [Петровић 1977: 83], «гледали су ме [својим огромним тамним очима] такође, огромни и лепи, као изгнана паганска божанства» [Петровић 1977: 83], «жене су уистину играле својим врелом оријенталском наготом» [Петровић 1977: 83]). Дочь хозяина отеля, как оказалось позднее, тоже была среди танцовщиц, а упоминания о ней присутствуют в завершении «ночной» части и в самом конце травелога. Для описания этого героя Петрович опирается на откровенные и очень разные эмоции: в один момент она полностью нагой танцует перед мужчинами, в другой – стыдится и закрывает лицо руками, плачет и вскоре улыбается от тёплых воспоминаний («она се одједном застиде и сакри се рукама као застрашена нимфа» [Петровић 1977: 83]). В финальном абзаце писатель погружается в раздумья о девушке, мысленно созерцает её красоту и использует для этого описания разные цвета. Так, в одном образе собралась вся «испанская» палитра: с одной стороны, яркий красный и жёлтый, ассоциирующиеся с радостью и безграничным весельем, с другой – нечто тёмное, нагоняющее грусть. Двойкость внешнего вида героини соотносится с её резкими переменами настроения.

Отдельное место в конце травелога отводится рассуждениям в момент рассматривания героем одной из самых известных картин Эль Греко «Погребение графа Оргаса». Описываемый в начале травелога вечерний Толедо напоминает ему картины Теотокупулоса – так сам автор называет художника его греческим именем. Во время ночной прогулки Петрович смотрит на церкви, попадающиеся ему по пути, и о каждой из них думает, что именно в ней находится знаменитое полотно. Но лишь утром, блуждая по городу, он заходит в церковь Санто Томе, где и по сей день хранится картина Эль Греко, которую он тут же начинает с воодушевлением рассматривать. Сравнения земного и небесного, реального и фантастического на полотне отсылают к уже использовавшемуся противопоставлению в подзаголовке «Утро и ночь» («бескрајно чудо неба са судбином земље» [Петровић 1977: 85], «одједном пренета са мога сна на тај сасвим материјални зид» [Петровић 1977: 85]). Красота картины произвела настолько сильное впечатление на Петровича, что он едва мог сдержать слёзы от навеянной грусти («и премда задивљен њеном лепотом, бејаш се скоро до суза растужио» [Петровић 1977: 85]). Когда герой покидает Толедо, он думает о дочери хозяина отеля, и в этой связи также упоминает картину Эль Греко, говоря о стремлении к постижению красоты Толедо («Тада је мој сан обавио заувек њен тамни и жути девојачки лик, као да је изгубљену Сахрану Грофа од Оргеса хтео одмах заменити једном још узбудљивијом чежњом за толедском лепотом» [Петровић 1977: 86]).

«За мистерией Толедо» занимает всего пять книжных страниц, но при таком маленьком объёме Петрович смог в полной мере сформировать представление читателя о Толедо, описать его через многочисленные детали и показать жизнь этого маленького, но значимого для испанской истории и культуры города. Экзотичность, контрасты, освещение, цвета и звуки Испании произвели на Растко Петровича наиболее сильные впечатления.

В заключение хотелось бы заметить, что сербская и испанская культуры, с одной стороны, не имеют точек соприкосновения из-за разных путей социально-исторического развития, но с другой стороны, в менталитетах и судьбах народов обеих стран можно обнаружить определённые сходства. Так, и испанцам, и сербам обычно приписываются характерные черты «южных» народов: эмоциональность, импульсивность, любовь к свободе, веселью, лёгкой и праздной жизни. Наряду с этим, и Испания, и Сербия подвергались

захвату территорий, длившемся несколько веков, что определило неизбежность влияния арабской культуры на испанскую и турецкой на сербскую. Кроме того, оба народа имеют ярко выраженную религиозность: католические традиции в Испании настолько же значимы в обществе, насколько православные в Сербии. Анализ выбранных произведений позволяет понять, как образ «чужой» страны воспринимают выбранные писатели. Оба автора описывают некоторые аспекты Испании по-разному: например, в описании жителей Петрович делает акцент на повседневной жизни обычных людей, а Дучич в основном вспоминает известных испанских личностей, рассуждая об истории и судьбе этой страны. Оба произведения начинаются с описания местности, в которую авторы прибывают в вечернее время суток. Примечательно, что и Авила, в которую отправился Дучич, и Толедо, в котором побывал Петрович, находятся в окрестностях Мадрида, из чего можно предположить, что национальный колорит в этих двух городах схож друг с другом. Петрович создаёт повествование, в котором основное внимание уделяется происходящим с ним событиям, в то время как у Дучича пейзаж играет роль фона – именно он задаёт пессимистический тон для дальнейших рассуждений автора, поэтому объём текста, отведённый авторами на описание окружения, разнится. Дучичу, в отличие от Петровича, не так важно знание названий зданий, улиц и площадей, поскольку для него имеет значение их описание и то, как они создают дух города. В свою очередь Петрович называет знаменитые постройки в Толедо и описывает мрачные и неизвестные ему улицы, бар и отель, создавая контраст между привычным любому туристу и местному жителю Толедо и его достопримечательностями и ночной жизнью. При всех точках «несоприкосновения» произведения также объединяет ряд деталей: в частности, в своих травелогах оба повествователя вспоминают родные земли и оба находят в чужой стране составляющие, напоминающие о Сербии, оба стремятся создать атмосферу мистицизма, царящего в обоих городах. И Дучич, и Петрович побывали в Испании в начале 1920-х годов и в это же время написали свои испанские травелоги, однако действия в них происходят в разные исторические эпохи: Петрович живёт в Толедо «здесь и сейчас», Дучич же в своих рассуждениях больше углубляется в историю Испании XV–XVII веков. Неопровержимым является и тот факт, что оба произведения внесли вклад в развитие жанра травелога и в целом сербской литературы XX столетия.

Литература

- Дицков 2014 – Дицков В.З. Шпанија у Српском књижевном гласнику: прилози из путописне прозе. Свет у књижевности – књижевност у свету. Ниш, 2014.
- Дучић 1971 – Дучић Ј. Писмо из Шпаније. Есеји. Путописи. Нови Сад, 1971.
- Католическая энциклопедия 2011 – Католическая энциклопедия, том IV. М., 2011.
- Милошевић 2012 – Милошевић М. Јован Дучић у дипломатији. Каталог изложбе. Белград, 2012.
- Поповић 1986 – Поповић Р. Изабрани човек или живот Растка Петровића. Белград, 1986.
- Петровић 1977 – Петровић Р. Иза мистерије Толедо. Путописи. Белград, 1977.
- Стојанчев 2013 – Стојанчев С.В. Јован А. Дучић. Кнез српске поезије. 70 година од смрти. Белград, 2013.
- Filipek 2014 – Filipek M. Борбе с биковима у српској књижевности. Serbian Studies Research. Vol. 5, No. 1. Нови Сад, 2014.
- Filipek 2017 – Filipek M. Шпанија у путописној прози Радована Вучковића. Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Књига XLII–1. Нови Сад, 2017.

ИДЕЙНО-ХУДОЖЕСТВЕННОЕ СВОЕОБРАЗИЕ РАБОТЫ АРЧИБАЛЬДА РАЙСА «СЛУШАЙТЕ, СЕРБЫ!»

Аннотация. Данная статья посвящена работе швейцарского писателя Рудольфа Арчибальда Райса «Чуйте Срби! Чувајте се себе», в которой он поднимает ряд важных вопросов морали и общего положения времен Первой мировой войны. В работе анализируются различные художественные приемы, используемые писателем для донесения собственных мыслей о Сербии и самом менталитете её жителей. Выявляются различные отступления от привычного стиля повествования, разбирается особенность построения общего текста и его глав.

Ключевые слова: публицистический текст, художественный анализ, авторская позиция, система противопоставлений, двоединство.

Исследуемая работа представляет значительный интерес как ценное документальное свидетельство своего времени, а также как литературное произведение, хотя ее автор и не был писателем в привычном понимании этого слова. Стоит сказать, что подобные сочинения зачастую являются гораздо более убедительными, чем некоторые научные труды. Именно работы такого рода, не стесненные рамками научного стиля, способны лучше всего передать истинные чувства, свежие впечатления и живой опыт их авторов. Стоит заметить, что многие западноевропейские исследователи и путешественники еще в XVIII – начале XX вв. (Альберт Фортис, Е.Т. Трубридж, Эмиль де Лавеле и др.) интересовались Сербией. Они путешествовали, изучали традиции и культуру этой замечательной страны, а в особо тяжелые для неё времена – пытались докопаться до правды. Особое место в этом ряду занимает швейцарский исследователь, химик, криминалист, профессор Лозаннского университета, публицист Арчибальд Райс (1875–1929).

По профессии Арчибальд Райс был экспертом судебной медицины, доктором химии, а также занимался написанием публицистических работ. Он прибыл в Сербию по приглашению ее правительства в 1914 году для расследования военных преступлений, совершенных некоторыми подразделениями армии Австро-Венгрии против сербского гражданского населения. По случаю этих событий он оставил много важных свидетельств, опубликованных в авторитетных швейцарских, французских и голландских журналах и привлечших к этой теме внимание европейской общественности. И, как известно, крупные международные военные конфликты чаще всего сопровождаются мощной информационной кампанией, направленной на формирование общественного мнения в пользу той или иной стороны. Так было во время Крымской войны, когда, по замечанию историка и публициста М.П. Погодина, европейская пресса, образно говоря, воевала на стороне Турции. Подобно этому и во время Первой мировой войны, когда летом 1914 года австро-венгерские армия вторглась в Сербию, ее действия австрийская пресса освещала в выгодном для нее ключе, при этом сербов она описывала как дикарей, грабителей и убийц, чему также поспособствовало ограниченное представление европейцев о сербах. Значительные части сербской территории, через которую проходила армия противника, особенно Шабац, были полностью разорены, а мирное население под-

верглось крайне жестокому обращению со стороны военных австро-венгерской армии, нарушавших все международные соглашения. Сербское правительство хотело, чтобы авторитетные эксперты расследовали случаи подобных преступлений и громко заявили об этом. Так, сербский консул в Лозанне связался с Арчибальдом Райсом, который согласился с группой швейцарских врачей-добровольцев поехать в Сербию в качестве независимого эксперта из нейтральной страны и провести обширное исследование массовых преступлений.

Первое знакомство Арчибальда Райса с сербами произошло уже в поезде, во время его пути из Швейцарии в Сербию. Он был удивлен, что те, кого в отчетах представляли «грубыми и жестокими варварами» на деле были дружелюбны, учтивы и весьма образованы. Он не знал сербского языка, но его попутчики прекрасно владели французским (как отмечал Райс, «многие из них свободно говорили на французском», с которым он был знаком), поэтому никаких преград для общения не было. Это обстоятельство заставило задуматься криминалиста о том, что сербы, по всей вероятности, не такие, какими их зачастую представляли западные европейцы. Арчибальд Райс начал проводить собственное расследование, чтобы самостоятельно узнать истину.

Итак, изучая все аспекты преступлений, криминалист пришел к ужасным выводам, разобравшись в том, что на самом деле происходило всё это время – о своих исследованиях он подробно написал в своих отчетах о «зверствах Австро-Венгрии¹». Нельзя игнорировать и его серьезный гуманитарный вклад – за время Первой мировой войны Арчибальд Райс поддерживал детские дома и больницы, он проходил вместе с сербскими солдатами через самые опасные точки и записывал всё, что видел своими глазами. Райс не сдавался, даже испытывая большие проблемы со здоровьем. Когда на сербские больницы был совершен налет и немецкие офицеры оправдывались тем, что их цель просто была слишком близка к ним, Арчибальд Райс сам поднялся в небо. Он увидел, что красные кресты было очень хорошо видны и что железная дорога, которая являлась целью немецких летчиков, была расположена вдали от госпиталей. Таким образом, он определил, что больницы были взорваны преднамеренно. Кроме того, Райс установил, что в налете участвовали четыре самолета из эскадрильи и использовались бомбы не для уничтожения стойкого материала, а бомбы для поражения живых целей.

Все это – лишь некоторые примеры того, что сделал Арчибальд Райс для Сербии. Он выступал за ее процветание и мир, жертвуя своей безопасностью и даже жизнью. Его заслуги были признаны сербским народом. Ассоциация офицеров и воинов запаса вручила ему саблю, на которой было выгравировано: *„Воину истины и права, другу времен Великой войны, почетному капитану, профессору Райсу в знак признания за оказанные заслуги нашему отечеству»*.

Арчибальд Райс написал политическое завещание под названием «Слушайте, сербы!» (1928). Согласно его желанию, книга была издана только после его смерти. Работа была написана на французском языке (1928) и впервые переведена на сербский только в 2004 году. Она до сих пор не утратила своей актуальности, поскольку верно подмеченные в ней наиболее яркие черты национальной психологии по-прежнему весьма характерны для сербского менталитета и зачастую определяют поведение сербов в той или иной ситуации. В книге автор обращается к сербскому народу на правах их искреннего друга, подчеркивая особенно значимые, с его точки зрения, достоинства сербов, и честно говорит о их недостатках. Любовью этого человека к Сербии дышит буквально каждая строка его книги – то, как о чем говорит автор, что считает нужным заметить и предать огласке.

¹ Райс А.Р. «Отчет о зверствах, совершенных австро-венгерской армией во время первого вторжения в Серию. Представлено сербскому правительству».

В книге он подробно рассуждает о сильных сторонах сербского народа – об их милосердии, патриотизме, духовности; но также Райс указал и на аморальность тогдашних сербских политиков и интеллигенции, критиковал поведение политиков по отношению к бывшим солдатам и инвалидам войны, указал на многие отрицательные явления и плохие условия для их реабилитации. Интересно, с моей точки зрения, что его в целом негативные оценки сербской интеллигенции и ее роли в истории Сербии своего времени созвучны мнению крупнейшего сербского мыслителя и духовного писателя XX века, святителя Николая (Велимировича). В своей историософской работе «Сербский народ как раб Божий» святитель писал о пагубном умственном и морально-нравственном состоянии русской и сербской интеллигенции, пораженной западным тлетворным духом. По его мнению, русская интеллигенция подверглась этому разрушительному влиянию даже еще больше, чем сербская: «Не потому что сербская интеллигенция была лучше русской, но потому что больше боялась свободного, храброго и мудрого крестьянина сербского, который ее кормил, почему она и не смела идти совсем уже до конца на своем гиблом пути, из страха, как бы ее народ всю не перебил». Показательно, что и Арчибальд Райс подчеркивает, что основные сербские достоинства присущи, главным образом, простому народу.

Книга «Слушайте, сербы!» состоит из введения, заключения и нескольких глав, каждая из которых освещает тот или иной аспект, о котором хочет поговорить со своими читателями автор. Он с воодушевлением говорит о смелости, духовности сербов, об их искреннем милосердии и удивительном великодушии, об их бесстрашии и доблести. Помня о том, какими ему в начале представляли сербов, несложно понять, почему автор начал именно с достоинств.

Интересно отметить систему противопоставлений в его работе. Рассуждая о сербском чувстве национального достоинства, он противопоставляет ему гордость в отрицательном смысле этого слова. Арчибальд Райс намеренно разграничивает эти понятия. В сербском языке для них даже существуют разные наименования – «**понос**» как гордость, достоинство и «**охолост**» как горделивость, высокомерие. И с самых первых строк он показывает эту разницу. Он пишет: «Ваш народ горд, но не высокомерен. Эта гордость является не недостатком, но достоинством. Она необходима каждому действительно хорошему человеку, поскольку не позволяет ему подпасть под злые влияния или впасть в искушения. Эта гордость есть не что иное как уважение собственной личности. У плохих людей этого нет. Они только высокомерны» [Райс 2008: 13].

Подобный прием Райс использует, говоря и о религиозности сербского народа. Он говорит, что сербская религиозность особого рода и имеет ярко выраженное национальное восприятие. Тем самым Райс отмечает характерное для сербской традиции неразрывное двоединство национального и духовного, что выражается и в сербской национальной символике и во многих других проявлениях сербской общественной и культурной жизни. Цитирую: «Между тем, вы не религиозны. Вы не могли принять Бога таким, каким Он является в Библии, вы превратили Его в вечного и всемогущего правителя своего народа. Если бы я мог здесь употребить тривиальное выражение, то я бы сказал, что ваш «бог» носит кольчугу и бороду Королевича Марко, шайкачу вашего солдата с Цера и Ядра, Каймакчалана и Доброго поля. Священники ваши не были и не являются просто церковными людьми, но – пламенными патриотами с достоинствами и недостатками вашего народа» [Райс 2008: 11]. Также говоря о демократичности сербов, автор подчеркивает ее особый характер: «народ ваш демократичен и при этом действительно демократичен, а не в том смысле, который придают значению этого слова политики. Среди ваших людей человек расценивается на основании того, насколько он является человеком, а не по тому, что из него сделали одежда и титулы».

Характерной особенностью стиля Арчибальда Райса является его манера личного обращения к сербам, а не отстраненное описание тех или иных свойственных им черт. Поэтому автор время от времени использует конструкции с местоимением «вам» в дательном падеже. Например: «народ вам је храбар...» [Райс 2008: 9] или «народ вам је родољубив...» [Райс 2008: 10] и др. Возможно, говоря о достоинствах сербского народа, Райс хотел привлечь внимание к ним и европейской общественности, которая была приучена смотреть на них совсем по-другому. Положительным качествам сербов автор посвятил лишь небольшую часть своей работы, а большая часть содержит описание их недостатков, с которыми, полагает Райс, им необходимо бороться, поскольку этого требует сама жизнь и новые вызовы, с которыми столкнулся сербский народ: «в нынешних обстоятельствах, когда вы стали крупным народом, у которого должна быть своя роль в мире, прежние недостатки более недопустимы» [Райс 2008: 18–19]. Арчибальд Райс наставляет сербский народ, который стал ему так близок и дорог. Он не преследует цель разгромить, выставить напоказ недостатки сербов, чтобы высмеять их.

Заключение стоит отдельного внимания. Некоторые фрагменты прекрасно выражают отношение автора к сербам и своему труду, посвященному им: «Я открыто сказал вам, что видел с вами и что опасно для будущего вашей страны. Я не сказал всего, а только указал на самое вредное. Поверьте, это часто причиняло мне боль, и, возможно, я чувствовал эту опасность больше, чем вы. Почему? Просто потому, что я люблю вашу страну – и я ничего от нее не жду – и потому, что я пожертвовал всем, чем может пожертвовать ради нее человек. И, как вы прекрасно знаете, чем больше человек жертвует ради кого-то или чего-то, тем больше он привязан. Верно или нет, но я думаю, что я также заслуживаю, по крайней мере, в наименьшей степени, чтобы ваш народ сумел осуществить и реализовать мечту своих предков: избавиться от оккупации. В решающие моменты я поручился за тебя. Я бы не хотел, чтобы кто-нибудь сказал мне, что я сделал это для нации, которая этого не заслуживает...» [Райс 2008: 125]; «Несмотря ни на что, я верю в будущее вашего народа. Дух Косово, Карагеоргия, Куманова и Каймакчалана снова пробудится. Однако это должно произойти вскоре, потому что иначе вы можете вновь испытать на себе бремя рабства. [...] Судьба в ваших руках: светлое будущее или снова рабство!» [Райс 2008: 126–127].

В рассматриваемой работе Арчибальда Райса нашло яркое отражение его незаурядной личности и искреннего отношения к сербскому народу. Райс искренне полюбил Сербию и ее народ, доказав это не только словом, но и делом. Поэтическая форма в работе подчинена содержательной стороне книги, основная цель которой – помочь сербам, как в зеркале, лучше разглядеть себя, свои сильные и слабые стороны. Автору даже жаль, что он не рассказал больше о достоинствах сербов, но его главной задачей было – помочь им преодолеть свои недостатки, чтобы в будущем Сербию ждало процветание и мир. С этой книгой должен ознакомиться каждый, кто хоть немного неравнодушен к Сербии – а к ней просто невозможно остаться равнодушным.

Последние годы жизни Арчибальда Райса были непосредственно связаны с Сербией, где он и окончил свои дни. Согласно его завещанию, он был похоронен на Топчидерском кладбище в Белграде. Для увековечивания памяти великого друга сербского народа, профессора Арчибальда Райса в 1931 году, во время правления короля Александра I Карагеоргиевича, ему был воздвигнут памятник в одном из старейших парков сербской столицы, а в 2014 году в Сербии вышел документально-художественный фильм, посвященный сербскому периоду его жизни и деятельности. Сербы помнят своего друга. В честь него названы улицы, школа. На его могиле была высечена надпись: «Здесь, в этой урне, на вершине Каймакчалана, спит золотое сердце, друг сербов в самые тяжелые дни, воин справедливости, правды и закона: швейцарец Райс – да будет ему слава». Пример Ар-

чибальда Райса – пример того, что, несмотря на известное высокомерие западных европейцев по отношению к славянам, особенно православным, среди них были и сейчас есть люди, способные при более тесном знакомстве с сербами, признать их достоинства, жертвенность и героизм, ранее в одинаковой степени свойственные всем европейцам.

Литература

Рајс А.Р. Чујте Срби! Шабац, 2008. – 127 с.

Е.А. Филягина¹

(Российский государственный университет имени А.Н.Косыгина)

Научный руководитель: к. полит. н, доц. Н. Манойлович

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ СЕРБСКОГО ФОЛЬКЛОРА В ПОЭЗИИ БРАНКО РАДИЧЕВИЧА

Аннотация. Считаю необходимым осветить выбранную тему в связи с тем, что творчество Бранко Радичевича в нашей стране практически не изучено, и в то же время, учитывая многовековую культурную связь между русским и сербским народами, для нас оно безусловно представляет огромную ценность.

Ключевые слова: лирический герой, сербский фольклор, стихотворение, мотив пути, мотив солнца, сербское национальное Возрождение, сербское устное народное творчество.

Основным творческим источником выражения своих мыслей для Радичевича стало стихотворение, за свою недолгую жизнь он написал три поэтических сборника, которые стали настоящим культурным достоянием сербского народа, а также ярким воплощением литературы в духе сербского Ренессанса.

Согласно С.В. Никольскому, литературные деятели эпохи всего славянского Возрождения видели основную национальную силу в культуре простого народа, который сквозь века и гнет врагов смогли пронести и сохранить свои обычаи, язык и самосознание, поэтому фольклор стал «важнейшим источником национальной индивидуализации литературы» [Никольский 1978: 203]. Данное утверждение находит полное отражение во всем творчестве Бранко Радичевича.

Поскольку поэт был активным продолжателем идей Вука Караджича, выбранные произведения Радичевича сопоставлялись непосредственно с фольклорным сборником сербского реформатора, но несмотря на это, мы с уверенностью можем сказать, что творческое наследие поэта отразило не только сербский фольклор, но и целый пласт общего славянского фольклора.

В стихотворении «Девушка на студенцу» (1843) («Девушка у колодца») отчетливо прослеживаются фольклорное наследие. Основными героями являются молодая девица и молодец – довольно распространенные образы в народной песенной культуре Сербии. Прослеживается любовная тема: уход любимого и плачь по нему («али де је онај лепи»).

¹ <mailto:carrymeaway69@gmail.com>

Стихотворение наполнено такими фольклорными образами, как колодец, кувшин, стрела, белая грудь. Образ стрелы Радичевич использует в стихотворении в переносном значении, проводя сравнение с речами молодца («Ове речи – слатке стреле – минуше ми груди беле»). Это яркое и лаконичное произведение является одним из самых знаменитых в творчестве поэта.

Стихотворение «Путник на уранку» (1843) («Утренний странник») богато изображениями природы. С наступлением рассвета, с приходом солнца, которое прогоняет отовсюду тьму, пробуждается не только природа, но и душа лирического героя. Здесь так же прослеживаются частые фольклорные герои: молодец, девица, а связывает их любовная тема. В сербском фольклоре зачастую красота девушки сравнивается с красотой солнца, в данном стихотворении автор не приводит прямого сравнения, однако можно предположить, что так же, как и солнце, девица пробуждает в лирическом герое сильные чувства. Стихотворение пронизано мотивом пути, возвращения любимого на родину к своей невесте («Здраво и ти, момо, туди, // Да дивна си, селе пуста, // Оди амо, од» на груди, // Да т» пољуби браца уста»). В сербском устном народном творчестве героями зачастую становятся брат и сестра, иногда обращения «брате» и «селе» («брат» и «сестра») направлены не только к родным, но и к другим людям. Радичевич использует этот прием в своих стихотворениях, передавая близкие, почти родственные отношения между героями, так молодец обращается к своей возлюбленной ласковым словом «селе».

В стихотворении «Нека сунца» (1844) («Отпусти солнце») мы также видим картины, неоднократно встречающиеся нам и в сербском фольклоре, и в творчестве Радичевича: яркое солнце, трава, льющиеся слезы. Также, как и в «Утреннем страннике» присутствует мотив ожидания любимого, любовная тема: лирический герой обращается к светилу, говорит, что его ждет его возлюбленная, которая для него словно солнце («Нека сунца, нека, // Мене драга чека, // Драга сунца два // Мени ће да да.»).

В сербском фольклоре распространены образы небесных светил и природных явлений, их часто олицетворяют и делают героями песен. В стихотворении «Молитва» (1844) Радичевич также рисует яркие образы месяца, звезд, солнца, зари, грозы, ветра. Автор наполняет произведение природными пейзажами, образами птиц, соловья и орла, которых мы встречаем в сюжетах сербского народного творчества. Лирический герой стихотворения, впечатлен тем, что всю эту необъятную красоту создает Бог, он благодарен ему, ведь Бог даровал ему жизнь, душу и творчество («Па ми, Боже, јоште таде // И у душу нешто даде, // Та и моја песма ова, // И њу мени ти дарова»). В сербском фольклоре встречается мотив мольбы к Богу, Радичевич же в своем стихотворении отступает от этого в сторону и, осознавая все величие Божьих творений, вводит мотив благодарности Богу.

Многовековой гнет Османской империи оказал значительное влияние на тематику сербских народных песен, все чаще начинали звучать строки об отважных сербских молодцах. Как яркий представитель литературы сербского национального Возрождения, Радичевич также не обходит это стороной, поэт пишет патриотическое стихотворение «Успомене старог јунака» («Памяти старого героя»). Чувствуется заметное влияние сербского фольклора: начало стихотворения рисует природные пейзажи («Прелепо стоје све ми њиве, // У воћњацима лепе шљиве, // На брду онде пасе стадо, // Де не би на њга гледо радо?»), произведение наполнено мотивами памяти, пути, возвращения домой, а также образами матери, героя, коня.

В стихотворении «Сретан пастир» (1843) («Счастливый пастух») прослеживается дух крестьянской среды, в которой рос поэт: лирический герой у источника рассказывает пастуху о своей любви к девице, вновь поднимается любовная тема («Благо ми на виру // Сретноме пастиру, // Амо стазе воде, // Моме амо оде, // Па ту беле платно – // Остало

им златно!»). В сборнике народных песен Вука Караджича в обрядовых песнях встречается мотив беления полотна, который поэт использует в данном стихотворении («Па ту беле платно»). В сербском фольклоре девушку, как уже говорилось ранее, сравнивают с солнцем, с его ярким белым светом, поэтому часто ее олицетворяет белый цвет, также и в стихотворении Радичевича лирический герой называет свою любимую «бела». Это произведение можно назвать небольшой автобиографической отсылкой на то время, когда Радичевич учился в гимназии в Карловцах, где девушки в реках белили одежду [Петровић 1958: 30].

В духе сербского фольклора Радичевич пишет небольшое стихотворение «Циц!» (1843) («Не поймать») или «Рибарчета сан» («Сон рыбака»), в котором создает крестьянские образы рыбака, лодки, вводит мотив сна как наяву. Это юмористическое стихотворение характеризуется ощущением реальности повседневной народной жизни. Радичевич – поэт чувств, в тяжелую эпоху сербского национального Возрождения он через свою литературу пытался показать читателям красоту простой мирной жизни, за которую стоит бороться («Ал» се небо осмеива, // Ал» се река плави, // А рибарче у чун снови // Јасно кô на јави»).

Стихотворение «Два камена» («Два камня») – ярчайший пример влияния сербской песенной народной культуры на творчество Радичевича. Поэт развивает любовную тему, вводит мотив неверности любимого к любимой («Не надај се њему млада: // Друга њега грли сада!»). Главные герои – белая девица, молодец, которого она называет «моје злато». Стихотворение наполнено фольклорными образами: это белые птицы, стрелы, пронзившие сердце, холодный камень, ручей, слезы. В сербском фольклоре вода часто выполняет трансцендентную функцию, она может исцелять или, как в данном стихотворении – превратить в камень.

Стихотворение «Долазак драгого» («Возвращение любимого») также включает в себя фольклорный мотив неверности любимого к любимой, который затем рассеивается мотивом возвращения молодца домой («Али шта је то у гушти, // Шта овамо тако шушти, // Боже мили, Боже драги! // Ево, ево, ево драги!»). Главный образ в произведении – образ девушки, который сравнивается с образом одинокого цветка («У сред мора где врлетак, // Онде самцит један цветак», «Тако и ја друга мога // Немам овде миленога»).

В стихотворении «Путу крај» («Конец пути») поэт вновь обращается к теме любви. Из названия и содержания произведения мы улавливаем мотив пути, а также очень распространенный в сербском фольклоре мотив женитьбы. Главные герои стихотворения – странник и девица, так же, как и во многих других стихотворениях автора, лирический герой сравнивает красоту девушки с солнцем, называет ее «злато чисто». Также перед читателем возникают образы гор, реки, моря, долины, многообразные природные пейзажи. Здесь тема любви напрямую перекликается с мотивом пути, это не только земной путь, но и путь исканий своего места в жизни. Для лирического героя, а возможно и для самого Радичевича этот путь заканчивается, когда обретаешь любовь («Путник иште, отац даје, // Ето путу дође крај, // Ал» и моја рука даје, // Драги роде, песму нај!»).

В стихотворении «Слатка мисли» (1846) «Сладкие мысли» также развивается любовная тема, лирический герой размышляет о своей возлюбленной. Присутствуют такие фольклорные образы, как грудь, слезы. Природа и человек у Радичевича, как и в фольклоре, всегда связаны: в «Сладких мыслях» лирический герой сравнивает румянец своей возлюбленной с зарей, а девушку он ласково называет «зоро моја», «сунце дану моме».

Любовная лирика действительно занимала значительное место в творчестве Бранко Радичевича, он писал о настоящей любви так, как он сам это чувствовал, она была для него чувственной и робкой одновременно, именно такой любовью была и в сербском фольклоре. Так, в элегии «Јадна драга» (1844) («Несчастливая любимая») вновь нам встре-

чается мотив плача по любимому, мотив одиночества. Как и многие другие стихотворения поэта под влиянием сербского устного народного творчества элегия начинается с описания природы, вырисовываются образы ветра, липы, гор, солнца. Солнцем девушка называет и своего возлюбленного. Также, как и в «Утреннем страннике» прослеживается мотив единения с природой, «несчастливая любимая» обращается к вечеру, дню, ночи с вопросами о том, где ее любимый («Ој вечери, о слатко чекање, // О ви, ноћи, моји бели дани, // О ви, дани, а са два сунашца, // Де сте јако, де је злато моје?»). Встречается упомянутый ранее мотив обращения к Богу с просьбой («Мили Боже, подигни олују, // Сред ме срца громом удри жива!»). Радичевич вошел в сербскую литературу, как поэт радости и красоты юности, однако в данном стихотворении отразились внутренние переживания поэта по поводу своей смертельной болезни, настроения его произведений меняются и стихотворения сопровождается мотив смерти.

Таким настроением окрашена и элегия поэта «Кад млидијах умрети» (1845) («Когда умрет слабый»). Это произведение пронизано мотивами смерти, прощания. Живописные пейзажи поэта сменяются картиной падающих желтых листьев, символизирующих конец жизни. Тема природы пронизывает все творчество Радичевича, и в данной элегии поэт в первую очередь прощается со всей земной красотой, он прощается с часто появляющимися в его стихотворениях образами зорь, белых дней, солнца, рек, грома и т.д. Он также поднимает тему творчества, тему творческого наследия, прощаясь со своими стихотворениями, которых теперь он называет «јадна сирочади» («бедные сиротки»).

Выборочный анализ произведений Бранко Радичевича показал, что поэт в своем творчестве активно обращался к фольклору. Заметно влияние обрядовых, мифических и любовных народных песен. Так, главными героями его произведений зачастую являются молодец и девица, преобладает любовная тематика, которая в связи с историческим контекстом сопровождается мотивом прощания с любимым и мотивом возвращения на родину. Особенно часто в образе лирического героя выступает странник, а стихотворения принизаны мотивом пути. Также было выявлено, что природа у Радичевича – это не просто красивые пейзажи. Как и в сербском фольклоре автор олицетворяет природные явления, небесные светила, наделяет человеческими качествами птиц и животных. А красота девушек зачастую в его стихотворениях сравнивается с красотой природы.

Литература

Петровић 1958 – Бранко Радичевић. Одабране песме / Под ред. Теодора Петровића. Београд, 1958.

Доронина 1997 – Доронина Р.Ф. Основные тенденции развития сербской литературы эпохи национального возрождения // История литератур западных и южных славян. Т.2. Формирование и развитие литератур нового времени / вторая половина 80-х гг. XIX века. М., 1997.

Никольский 1978 – Никольский С.В. Славянские литературы эпохи национального Возрождения. // Славянские культуры в эпоху формирования и развития славянских наций. XVIII–XIX вв. / Академия наук СССР. Институт славяноведения и балканистики. М., 1978.

Пыпин, Спасович 1879 – Пыпин А.Н., Спасович В.Д. История славянских литератур. Т. 1. Санкт-Петербург, 1879.

Смирнова 1984 – Сербские народные песни и сказки из собрания Вука Стефановича Караджича. Пер. с сербскохорв. / Сост., предисл. И примеч. Ю. Смирнова. М., 1984.

Скерлић 2009 – Скерлић Ј., Историја нове српске књижевности, Београд, 2009.

Научное издание

ДОМИНАНТЫ СЕРБСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Материалы II научно-практической школы сербистики

Электронное издание сетевого распространения

Составитель: *Е.И. Якушкина*

Оригинал-макет подготовлен на филологическом факультете
МГУ имени М.В. Ломоносова

Компьютерная верстка: *А.М. Егоров*

Макет утвержден 21.12.2021.
Формат 60×90/8. Усл. печ. л. 19,25. Изд. № 11953.

Издательство Московского университета
119991, Москва, ул. ГСП-1, Ленинские горы, д. 1, стр. 15
(ул. Академика Хохлова, 11)